

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:
ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Κατεύθυνση:

Συλλογικές Νοοτροπίες, Λαϊκή Κοσμοθεωρία και Λαϊκή Τέχνη

ΕΛΕΝΗ ΖΟΥΠΑΝΙΩΤΗ

**ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΚΑΡΝΑΒΑΛΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
ΜΕΤΑΜΦΙΕΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ (1960-2018)**

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Μαρίνα –Βρέλλη Ζάχου, Καθηγήτρια Λαογραφίας – επόπτρια
Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, Καθηγητής Λαογραφίας Παν/μίου Θεσσαλίας
Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Καθηγητής Λαογραφίας Δ.Π.Θ.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2018

*«Μια παρέα γυναικών πριν 50 και πλέον χρόνια
με τη συνοδεία ενός άντρα για σιγουριά,
μασκαρεύεται με αυτοσχέδιες στολές, ό,τι είχε η καθεμιά σπίτι της...
κι ο άντρας συνήθως νύφη...
.....
και κατηφορίζει απ' τη γειτονιά
στους δρόμους και τα σοκάκια της πόλης, σε σπίτια,
κάνοντας πειράγματα...
κι έτσι ξεκινάει το πιο παλιό γυναικείο Καρναβάλι της Ηπείρου...».*

(μαρτυρία της Όλγας Κουρεμένου
για την αρχή του πρεβεζάνικου Γυναικείου Καρναβαλιού)

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Μεταμφίεση και λαϊκά δρώμενα	24
1. Η κοινωνική λειτουργία της μεταμφίεσης	25
2. Λαϊκά δρώμενα και μεταμφίεση	30
3. Καρναβάλι: «mundus reversus» – η συμβολική αντιστροφή του κόσμου	36
4. Αποκριά: μύηση και σάτιρα	40
5. Οι μετασηματισμοί της Αποκριάς στο χρόνο – Αστικά Καρναβάλια	43
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Η Πρέβεζα των Απόκρεω στο χρόνο	48
1. Ιστορικά της Πρέβεζας	49
2. Οι Απόκριές και οι μεταμφιέσεις τους στην Πρέβεζα (τέλη 19ου αι. έως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια)	54
ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ: Το Γυναικείο Καρναβάλι της Πρέβεζας (1960 –2018)	66
1. Οι Πρεβεζάνες μιλούν για το Καρναβάλι τους και την εξέλιξή του στο χρόνο	67
2. Οι θεματικές των γυναικείων μεταμφιέσεων και το κοινωνικό τους περιεχόμενο	93
3. Πώς είδε ο τοπικός Τύπος το γυναικείο Καρναβάλι	111
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	125
ABSTRACT	131
ΠΗΓΕΣ	132
1. Βιβλιογραφία	133
(α) Ελληνική	133
(β) Ξένη	140
2. Αρχειακό υλικό (Εφημερίδες, Λ.Α.Π.Ι)	142
3. Προφορικός Λόγος. Κατάλογος Πληροφορητών/τριών	145
4. Ιστότοποι	145
5. Φωτογραφικό υλικό	146

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πόλη της Πρέβεζας, τόπος που με συνδέουν άρρηκτοι δεσμοί μαζί του, αποτέλεσε το πεδίο έρευνας για τη σύνθεση της παρούσας διπλωματικής εργασίας μου με το θέμα «**Το Γυναικείο Καρναβάλι της Πρέβεζας. Μεταμφίεση και κοινωνία (1960-2018)**», που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «*Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία – Λαϊκός Πολιτισμός*» (με κατεύθυνση τον Λαϊκό Πολιτισμό), στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Στην εργασία μου κατέγραψα και προσπάθησα να προσεγγίσω και να ερμηνεύσω το φαινόμενο των αποκριάτικων μεταμφίεσεων και τα κοινωνικά συμφραζόμενα τους στο *Γυναικείο Καρναβάλι της Πρέβεζας* από τη γέννησή του μέχρι την εποχή μας (1960-2018), εντάσσοντάς τες στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτισμικής - κοινωνικής διάστασης του φαινομένου της μεταμφίεσης, ενώ δεν παρέλειψα να εξετάσω την αποκριάτικη ατμόσφαιρα της Πρέβεζας και κατά τις προπολεμικές δεκαετίες ως και τη δεκαετία του 1950, που κατά κάποιον τρόπο (με την ήδη αξιοπρόσεκτη συμμετοχή των γυναικών της πόλης στα αποκριάτικα δρώμενα) «προετοίμασαν» το *Γυναικείο Καρναβάλι*.

Έννοια για μένα αρνητικά φορτισμένη η Αποκριά, από δυσάρεστες δυστυχώς παιδικές αναμνήσεις, αποτέλεσε πρόκληση και ταυτόχρονα στοίχημα το να ξερκίσω κάθε αρνητικό συναίσθημα και να κάνω ένα υπέροχο εν τέλει ταξίδι στο χρόνο και στις βαθύτερες νοηματοδοτήσεις της.

Προσπάθησα λοιπόν να ανασυνθέσω και να ερμηνεύσω ένα πολιτισμικό φαινόμενο, μοναδικό στην Ελλάδα, αυτό του *Γυναικείου Καρναβαλιού*, αναζητώντας όχι μόνο την όψη αλλά και την κοινωνική λειτουργία της μεταμφίεσης των γυναικών, θέμα για το οποίο, από όσο τουλάχιστον είμαι σε θέση να γνωρίζω, δεν υπάρχει καμιά μέχρι τώρα επιστημονική εργασία.

Με την εσωτερική βεβαιότητα ότι θα μπορούσε να συντεθεί μια εικόνα του παρόντος, στην οποία η μνήμη θα φιλοτεχνούσε το πιο αληθινό και συνάμα το πιο γοητευτικό κομμάτι, ξεκίνησα αυτό το ερευνητικό «ταξίδι» μου. Δεν διαψεύστηκα και ειλικρινά βίωσα ότι είναι πολύ ωραίο «να ζυπνάς ανάμεσα σε πράγματα που δεν έζησες, αλλά θυμάσαι...»

Έχοντας ολοκληρώσει πλέον την εργασία μου, αισθάνομαι την ανάγκη και την υποχρέωση να ευχαριστήσω θερμά, από τη θέση αυτή, όλους εκείνους που με βοήθησαν και μου συμπαραστάθηκαν, άμεσα ή έμμεσα, στην εκπόνησή της.

Ιδιαίτερα, θέλω να ευχαριστήσω θερμά την καθηγήτριά μου και επιβλέπουσα της εργασίας μου, την κ. Μαρίνα Βρέλλη - Ζάχου, Καθηγήτρια Λαογραφίας, για την πολύτιμη πνευματική βοήθεια που μου προσέφερε, την καθοδήγηση αλλά και την ενθάρρυνσή της, τόσο κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας μου όσο και κατά την προηγούμενη περίοδο των μεταπτυχιακών σπουδών μου.

Ευχαριστώ, επίσης θερμά, τα Μέλη της Τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής, τον κ. Ευάγγελο Γρ. Αυδίκο, Καθηγητή Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και τον κ. Μανόλη Γ. Βαρβούνη, Καθηγητή Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δ.Π.Θ., για την προθυμία τους να διαβάσουν την εργασία μου και για τις πολύτιμες υποδείξεις τους, που συντέλεσαν στην ολοκλήρωσή της, αλλά και όλους τους καθηγητές μου του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, που συνέβαλαν ουσιαστικά στο να εμβαθύνω στο γνωστικό αντικείμενο των σπουδών μου.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω ξεχωριστά στον κ. Νίκο Καράμπελα, Πρόεδρο του Ιδρύματος «Ακτία Νικόπολις» για τη θερμή φιλοξενία στους χώρους του Ιδρύματος, και στην κ. Βούλα Σοφοπούλου, την ακούραστη γραμματέα του Ιδρύματος, για την πολύτιμη βοήθειά της στην αναδίφηση των αρχείων των τοπικών εφημερίδων.

Ευχαριστώ ακόμη από την καρδιά μου, και με συγκίνηση τις ενθυμούμαι, τις Πρεβεζάνες πληροφορήτριές μου, για την ουσιαστική βοήθειά τους, για τις πολύτιμες μαρτυρίες τους και για την υπομονή που έδειξαν απέναντί μου κατά τη διάρκεια των πολύωρων συναντήσεών μας. Ιδιαίτερα μάλιστα θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Λαμπρινή Δαλαμάγκα και την κ. Ευγενία Κοντονάσιου, για τις φωτογραφίες που μου παραχώρησαν από το προσωπικό αρχείο τους, καθώς και τη φίλη μου κ. Έφη Γιώτη για τη γενναιόδωρη φιλοξενία της στην Πρέβεζα καθώς και για τις επικοινωνητικές συζητήσεις μας.

Τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου εκφράζω ακόμη στον κ. Δημήτριο Ράπτη, Δρ Λαογραφίας και αγαπητό δάσκαλό μας κατά τις μεταπτυχιακές σπουδές μας, για τις

χρησιμότερες συμβουλές του και τις ουσιαστικές συζητήσεις μας κατά την πορεία της έρευνας αλλά και της σύνθεσης της εργασίας μου.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την κ. Όλγα Φατούρου, την φίλη Όλγα, Γραμματέα του Π.Μ.Σ., για την σταθερά πολύτιμη συμπαράστασή της όλα αυτά τα χρόνια, τον Βασίλη Μποκογιάννη και τον Μάνθο Σταμούλη, φίλους και συνοδοιπόρους συμφοιτητές μου στα χρόνια των μεταπτυχιασκών σπουδών μου, καθώς και όλους τους αγαπημένους ανθρώπους της ζωής μου, που στάθηκαν δίπλα μου σε δύσκολες εποχές, ο καθένας με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο.

Αφιερώνω την εργασία μου στα παιδιά μου, την Αμαλία, τον Γιώργο και τον Αλέξανδρο, για να τους διδάξω και να τους θυμίζω πάντα ότι η αγάπη για την παράδοση, η διατήρηση της μνήμης, η συνειδητοποίηση της ευθύνης απέναντι στον εαυτό μας και τους άλλους, μαζί με την αναζήτηση της αλήθειας είναι η πηγή που αναβλύζει έναν πλούτο από το παρελθόν, δίνοντας σχήμα και πνοή στο δικό μας σήμερα.

Ελένη Ζουπανιώτη
Γιάννινα, Νοέμβριος 2018

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τελετουργίες

Η έννοια και το περιεχόμενο των τελετουργιών στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού αποτελούν ένα ευρύ πεδίο έρευνας. Οι τελετουργίες πέρα από τα στενά όρια τέλεσης μιας πράξης επί τη βάση ενός τυπικού, περιλαμβάνουν ένα ευρύτατο φάσμα ανθρώπινων εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων, που προσλαμβάνουν επίσημο επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα, με πρόθεση να «επιβληθούν» στο κοινό που τις παρακολουθεί¹. Είναι τελεστικές πράξεις, παραστάσεις², δράσεις που χρησιμοποιούν πολλά σύμβολα (τραγούδια, χορό, λέξεις κ.ά.) που μεταφέρουν μηνύματα, καθιστούν σαφή και ισχυροποιούν την κοινωνική δομή (ρόλοι, δικαιώματα, υποχρεώσεις, στερεότυπα, συγκρούσεις, αλλαγές)³. Αποτελούν σημαντικές πολιτισμικές συμπεριφορές που πέρα από τα συγκεκριμένα μορφολογικά ζητήματα νοηματοδοτούν την κοινωνία και τον πολιτισμό, προσφέροντας ταυτόχρονα θέαμα και ψυχαγωγία. Αποτελούν το μέσον για να αποκτούν τα άτομα της κοινότητας συλλογική συνείδηση και τον τρόπο να μεταβιβάζεται το πολιτισμικό της κεφάλαιο στα νεότερα μέλη της⁴. Δημιουργούν δεσμούς ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν⁵ (για τον Marc Bloch «οι τελετουργίες είναι το μέσον με το οποίο το παρελθόν εξουσιάζει το παρόν»)⁶ - και

¹ Μ. Γ. Μερρακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Β΄. Ήθη και Έθιμα*, (στο κεφ. θρησκευτική συμπεριφορά), Αθήνα 2004, σ. 265.

² Σύμφωνα με τον R. Schechner, *Performance Theory*, New York – London 1994, σ. 119-120, η παράσταση, όταν αποσκοπεί να επηρεάσει τη φύση και τον άνθρωπο είναι «τελετουργία», ενώ, όταν ψυχαγωγεί, είναι «θέατρο», (αν και τα όριά τους στα αποκριάτικα δράματα είναι μάλλον ρευστά).

³ Μανόλης Γ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες στον Μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19ου αιώνα – 1922): Γέννηση – Γάμος - Θάνατος*, Αθήνα 2007, σ. 19-26.

⁴ Ευάγγελος Αυδίκος, *Εορταί και πανηγύρεις, σύνορα, λαϊκά δράματα και τελετές*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 12- 61.

⁵ Κατά τον 20ό και κυρίως κατά τον 21ο αιώνα, που ο παραδοσιακός πολιτισμός έχει υποχωρήσει και η διάκριση ανάμεσα στην αυθεντικότητα του παραδοσιακού και στη λειτουργικότητα του επινοημένου είναι αρκετά δύσκολη, ο Ευάγγελος Αυδίκος, ό.π., σ. 55, υποστηρίζει πως «η χρήση του όρου ‘τελετουργία’ μπορεί να συμβάλει σ’ αυτήν την υπέρβαση. Εμπεριέχει και τη φράση ‘λαϊκά δράματα’ ως κίνηση, αλλά και την τελετουργοποίηση –συνεπώς και την επιτέλεση- που παρακάμπτει την ψευδεπίγραφη αγωνία για την αναζήτηση του αυθεντικού».

⁶ Ο Marc Bloch επικεντρώθηκε στις ιστορικές, συμβολικές και κοινωνικές πλευρές των τελετουργιών, εντάσσοντας αυτές στο ευρύτερο πλέγμα αντιλήψεων, πεποιθήσεων και συμπεριφορών μιας παραδοσιακής κοινότητας. Βλ. σχετική αναφορά στο Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες στην ανατολική και τη βόρεια Θράκη*, Αθήνα 2010, σ. 26-27.

έχουν άμεση σχέση με το υπερφυσικό στοιχείο και τη θρησκεία. Ιδιαίτερα, οι θρησκευτικές τελετουργίες «αποτελούν τη ζώσα στρωματογραφία της λαϊκής μεταφυσικής και το συμβολικό θεμέλιο των ανθρώπινων κοινωνιών»⁷. Από τα παραπάνω προκύπτει ο επικοινωνιακός ρόλος και σκοπός τους⁸, που τις διακρίνει από ανάλογες συμπεριφορές της καθημερινότητας.

Στην Ελλάδα, από τα τέλη του 19ου μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα, οι λαογράφοι μελέτησαν συστηματικά τις έννοιες των εθίμων, των λαϊκών δρώμενων και των τελετουργιών, κυρίως της λαϊκής λατρείας, του κύκλου της ζωής καθώς και τις εποχικές – ημερολογιακές τελετουργίες, για να δείξουν, κυρίως, «πολιτισμικές συνέχειες» από τη λατρεία της αρχαιότητας, στο πλαίσιο της στήριξης της ιδέας του έθνους – κράτους⁹.

⁷ Μ. Γ. Βαρβούνης, ό.π., σ. 35.

⁸ Ο Richard Bauman που εισήγαγε την έννοια της επιτέλεσης στη μελέτη των τελετουργιών, αντιμετωπίζει τις τελετουργικές διαδικασίες ως καλλιτεχνικά γεγονότα, όπου είναι έκδηλος ο συμμετοχικός τους χαρακτήρας και δημιουργούν δεσμούς ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα, ανάμεσα στους θεατές και τους επιτελεστές. (Βλ. Richard Bauman, «Performance», στο συλλογικό έργο *A companion to Folklore*, επιμ: R.F. Bendix και Calit Hasan-Rokem, εκδ. Oxford Blackwell Publishing, 2012, σ. 94-118. Εκτενέστερη σχετική αναφορά βλ. στον Αудиό, ό.π., σ. 24).

⁹ «Αι λαϊκαί ως άνω συνήθειαι των μεταμφιεσμένων κατά τας απόκρεως προφανώς έχουν την καταγωγήν των εις την προθεϊκήν εποχήν, ενσωματωθείσαι εις την Διονυσιακήν λατρείαν, δεν είναι δε τυχαία εντελώς σύμπτωσις ότι εις τα αποκριάτικα αυτά έθιμα και δρώμενα γίνονται κατά την αυτήν εποχήν, καθ' ήν εγίνοντο τα Ανθεστήρια των αρχαίων Ελλήνων, τα αντιστοιχούντα προς τα εαρινά Διονύσια, τας ιδίας δηλαδή εορτάς, τας οποίας εώρταζον και οι Νάξιοι προς τιμήν του Διονύσου και της Αριάδνης με σκοπόν ευετηρικών(...) Τοιουτοτρόπως οι Νάξιοι, συνεχίζοντες, κατά τας απόκρεως, τας παλαιότητας εκείνας ευετηρικής εορτάς, διατηρούν στοιχεία της Διονυσιακής λατρείας, της τόσοσιν εν Νάξω διαδεδομένης καθ' όλους τους διαρρέυσαντας αιώνας του ελληνικού βίου...». (Δημήτριος Β. Οικονομίδης, *Εθνολογικά –Λαογραφικά*, τ. Β' , Αθήνα 1998, σ. 52-53). Τα «Αναστενάρια» στην ανατολική Θράκη αποτέλεσαν ένα ευρύ πεδίο μελέτης, με την απόδοση εν τέλει της καταγωγής του εθίμου της πυροβασίας στην οργιατική λατρεία του Διονύσου, είτε για να καταπολεμηθεί ως αντίθετο στο χριστιανικό δόγμα (Αναστάσιος Χουρμουσιάδης) είτε για να αποδειχθεί η ελληνική καταγωγή των Θρακιωτών (Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου, Κώστας Ρωμαίος, Παντελής Καβακόπουλος, Άννα Χατζηνικολάου). Η παραπάνω ομάδα, όπως και ο Γεώργιος Α. Μέγας υπερασπίστηκαν τους «τελεστές» και τη θρησκευτική τους συνείδηση, ενώ ο Μέγας επικεντρώνεται στην εκστατικότητα του εθίμου ως απόρροια του μυστικισμού που χαρακτηρίζει το έθιμο αλλά και τον Χριστιανισμό. Η Κατερίνα Κακούρη, προσπάθησε να αποδείξει τη διονυσιακή καταγωγή του εθίμου, όπως και ο Γεώργιος Αικατερινίδης που αναζητά αρχαιοελληνικές και βυζαντινές ρίζες στα έθιμα της λαϊκής

Οι παραπάνω έννοιες κατά την ανάλυση των λαογραφικών φαινομένων ταυτίζονται αλλά και διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Τα έθιμα ορίζονται ως τα ήθη που στο πέρασμα του χρόνου πήραν μια τυποποιημένη και τελεστική μορφή που επιβιώνουν ή αναβιώνουν σήμερα χάρη στην τελετουργικότητα, την παραστατικότητα και τη γραφικότητά τους¹⁰. Τα «λαϊκά δρώμενα», όρος που χρησιμοποίησε για πρώτη φορά η Κατερίνα Κακούρη ως θεατρολόγος, (θα τον αναλύσουμε σε επόμενο κεφάλαιο), εμπεριέχουν την έννοια της δράσης και της επιτέλεσης, όπου κάποιοι υποδύονται ρόλους με συμβολικό περιεχόμενο¹¹. Τα τελετουργικά αυτά μυστήρια στα οποία ο λαός συμμετέχει άλλοτε ως απλός θεατής, άλλοτε ως συν-τελεστής και άλλοτε ως συν-διοργανωτής¹², αποτελούν ζωντανούς οργανισμούς που εξαρτώνται αποκλειστικά από τους συμμετέχοντες, την περιοχή και το χρόνο που τελούνται γι αυτό και η όποια προσπάθεια κατηγοριοποίησης είναι δύσκολη. Κατά τον Μ. Γ. Βαρβούνη,

«τα δρώμενα είναι μια ιδιαζόντως δύσκολη περίπτωση, καθώς ο όρος είναι πολύ πλατύς και περιλαμβάνει διάφορες και διαφορετικές μορφές εθιμικής τελετουργικής δράσης (...) με ένα μεγάλο αριθμό ευδιάκριτων συνθετικών στοιχείων: εθιμικά και κοινωνικά συμφραζόμενα, μουσική, χορός, θρησκευτικές αφετηρίες, όλα αυτά και άλλα πολλά συνθέτουν ένα δρώμενο»¹³.

Η δεκαετία του 1970 σηματοδοτεί μια νέα εποχή για τις λαογραφικές σπουδές στην Ελλάδα. Ο θάνατος του Γεωργίου Μέγα το 1976, μετακύλησε το κέντρο τους και το λαογραφικό ενδιαφέρον από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα¹⁴. Έτσι με

λατρείας στην περιοχή των Σερρών. (Σχετικές αναφορές βλ. στον Αυδίο, *Εορταί...*, ό.π., σ. 47- 50 και 52).

¹⁰ Μερακλής, ό.π., σ. 131.

¹¹ Αυδίκος, ό.π., σ. 50-54.

¹² Κατερίνα Κακούρη, *Προαισθητικές μορφές θεάτρου*, Αθήνα 1998, σ. 77.

¹³ Μ. Γ. Βαρβούνης, «Προβλήματα αποτύπωσης και καταγραφής λαϊκών δρωμένων», στον τόμο *Δρώμενα – σύγχρονα μέσα και τεχνικές καταγραφής τους*, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου 1996, Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων Κομοτηνής, Κομοτηνή 1997, σ. 97.

¹⁴ Ο Μιχάλης Γ. Μερακλής εκλέγεται τακτικός Καθηγητής της ενιαίας – τότε, το 1975, – Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων (Ομότιμος σήμερα Καθηγητής του Ε.Κ.Π.Α.), ενώ το 1976, η Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος εκλέγεται στη Θεσσαλονίκη. «Οι δύο πόλεις ταυτίζονται με τις νέες ζυμώσεις στις λαογραφικές σπουδές» και «είναι αυτές που ανοίγουν την πόρτα της επικοινωνίας με ό,τι συμβαίνει

την ανάπτυξη της «νέας ελληνικής Λαογραφίας»,¹⁵ η προσέγγιση των τελετουργιών, όπως και άλλων ζητημάτων του λαϊκού πολιτισμού, εξελίσσεται με νέες θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Η «Σχολή των Ιωαννίνων», με επικεφαλής τον Μιχάλη Γ. Μερακλή, όχι μόνο στρέφεται στην εξέταση νέων αντικειμένων, αλλά και προσεγγίζει τα πολιτισμικά φαινόμενα με ανανεωμένη οπτική, δίνοντας έμφαση στον ιστορικό και τον κοινωνικό χαρακτήρα τους¹⁶.

Σε συνάφεια με τα παραπάνω οι λαογράφοι εξετάζουν τις τελετουργίες μαζί με τις διαβατήριες τελετές στο πλαίσιο της ευρύτερης μελέτης των εθίμων¹⁷, αναδεικνύοντας τα κοινά τους στοιχεία αλλά και τη διαφορετικότητά τους στη μορφολογία και τη δυναμική τους¹⁸.

Έτσι, αυτές οι τελεστικές πράξεις αρχίζουν να αποκτούν τον χαρακτήρα «θεωρητικού εργαλείου», θα λέγαμε, προσέγγισης του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού με το οποίο, κατά τους λαογράφους,

«μπορούμε να αναστοχαστούμε πάνω στο παλαιότερο λαογραφικό υλικό, με στόχο να διακρίνουμε πρώτα τις τελετουργίες από τις υπόλοιπες εκδηλώσεις της λαϊκής λατρείας και της συλλογικής εθιμικής ζωής του λαού, αλλά και να μελετήσουμε τις τελετουργίες σε βάθος»¹⁹.

στις λαογραφικές σπουδές στη Γερμανία αλλά και στη Γαλλία, καθώς και στις αγγλόφωνες χώρες». (Βλ. Ευάγγελος Αυδίκος, *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες*, Αθήνα 2009, σ. 269).

¹⁵ Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες...*, ό.π., σ. 18.

¹⁶ Για τη διδασκαλία της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, από την ίδρυση της Φιλοσοφικής Σχολής ως την πρώτη δεκαετία του 21ου αι., βλ. Μαρίνα Βρέλλη – Ζάχου, «Η διδασκαλία της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1964-2009», *Λαογραφία*, 42 (2013): *Πρακτικά του Συνεδρίου «100 Χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας, 1909-2009»* (Ε. Κ. Πανεπιστήμιο Αθηνών, 11-13 Μαρτίου 2009), σ. 171-192.

¹⁷ Αυδίκος, *Εορταί...*, ό.π., σ. 59.

¹⁸ Βλ. σχετικά Βάλτερ Πούχγερ, «Θεωρητικές διαστάσεις στην ερμηνεία της έννοιας του δρωμένου και του λαϊκού θεάτρου», στον τόμο, *Λαϊκά δρώμενα. Παλιές και σύγχρονες εκφράσεις. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου* (Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994), Υπουργείο Πολιτισμού – Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σ. 17-21.

¹⁹ Βαρβούνης, ό.π., σ. 18.

Στο διεθνή χώρο, σε πολλές ανθρωπολογικές, εθνολογικές και λαογραφικές μελέτες, και σε άλλα κείμενα, οι ερευνητές προσπαθούν να προσδιορίσουν την έννοια και το περιεχόμενο των τελετουργιών από διαφορετικές οπτικές²⁰.

Η συστηματική μελέτη των τελετουργιών ξεκινά από τον Γάλλο λαογράφο Arnold Van Gennep²¹, που εισηγήθηκε πρώτος τον όρο *διαβατήριες τελετουργίες*. Στη μελέτη του που γνώρισε παγκόσμια αποδοχή, τα σύμβολα των τελετουργιών εκφράζουν και οριοθετούν τις φάσεις της μετάβασης από μια κατάσταση σε μια άλλη (αποχωρισμός – μετάβαση - ενσωμάτωση). Η έννοια της μετάβασης εμπεριέχει την έννοια της αλλαγής και της υπέρβασης των ορίων στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής της ανθρώπινης ύπαρξης μέσα στον ημερολογιακό χρόνο²². Αν και τα παραδείγματα του Gennep αφορούν, κυρίως, τα έθιμα της γέννησης, του γάμου και του θανάτου, μπορούν να εφαρμοστούν σε όλα τα έθιμα και τις γιορτές στον κύκλο του χρόνου που βρίσκονται στη χρονική φάση της μετάβασης.

Εξάλλου, ο ανθρωπολόγος Victor Turner²³, ξεκινώντας από τον διαχωρισμό του Gennep, εστιάζει στη δεύτερη φάση και κάνει λόγο για τις διαβατήριες τελετουργίες που ακολουθούν πάντα μια τυπική διαδρομή, που ξεκινά από τον αποχωρισμό από μια παλαιότερη κατάσταση, προχωρά στη μεθοριακότητα και τέλος στην ενσωμάτωση των τελετουργικών υποκειμένων σε έναν καινούριο ρόλο. Το κατώφλι (limen), επομένως, είναι το σημαντικότερο στάδιο των τελετουργιών. Η μετάβαση προϋποθέτει τον συμβολικό τους θάνατο μέσα από δοκιμασίες και ταπεινωτικές πράξεις (περιθωριοποίηση) με στόχο την αναγέννηση και την απόκτηση νέας ταυτότητας²⁴. Και καθώς όλα αυτά συμβαίνουν στο πλαίσιο μιας

²⁰ Μια καλή κριτική επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και των σημαντικότερων μελετητών των τελετουργιών κάνει ο Μ. Γ. Βαρβούνης στην εισαγωγή του βιβλίου του *Λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες στην Ανατολική και τη Βόρεια Θράκη*, Αθήνα 2010, καθώς και ο Ευάγγελος Αυδίκος επίσης στην εισαγωγή του βιβλίου του *Εορταί και πανηγύρεις, σύνορα, λαϊκά δρώμενα και τελετές*, Αθήνα 2017.

²¹ Arnold Van Gennep, *Rites of Passage*, Chicago 2011 (first edition 1960), σ. 1-14.

²² Βλ. εκτενέστερες σχετικές αναφορές για τις διαβατήριες τελετουργίες και την έννοια των ορίων στον Σέργη, *Διαβατήριες τελετουργίες.....ό.π.*, σ. 19-26.

²³ Victor Turner, *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*, Ithaca, N. York 1967, σ. 6-11.

²⁴ Αυδίκος, ό.π., σ. 28-32.

κοινωνικής ομάδας ή της κοινότητας, η κοινωνική λειτουργία των τελετουργιών είναι σημαντική, γιατί τους δίνει συγκεκριμένη μορφή, υπόσταση και ρόλο στις ανθρώπινες κοινωνίες²⁵:

«οι διαβατήριες τελετουργίες έχουν κατά βάση διπλό «περιεχόμενο»: αποτελούνται από πράξεις, από δρώμενα και έναν συμβολικό ποιητικό λόγο, μνητικό, μαγικών διαστάσεων φυσικά, ο οποίος συνοδεύει τις τελετουργίες, «ενισχύει» τις συμβολικές (και μαγικές) διαστάσεις τους, τις διεκπεραιώνει τελικά»²⁶.

Καρναβάλι

Το ευετηριακό έθιμο του Καρναβαλιού, κατατάσσεται, σύμφωνα με τον Δημήτριο Σ. Λουκάτο, στα περιοδικά λατρευτικά έθιμα, που αφορούν την πρακτική λατρεία και τις ενέργειες που τελούνται σε τακτικές και περιοδικές μέρες και ώρες, που τις ορίζουν ο κύκλος του Χρόνου και το ορθόδοξο χριστιανικό Εορτολόγιο²⁷.

Για τον Γιάννη Κιουρτσάκη, ο οποίος μελέτησε ενδελεχώς την προβληματική του Mikhail Bakhtine για την κωμική λαϊκή παράδοση του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, στο βιβλίο του *Καρναβάλι και Καραγκόζης* (1985), το Καρναβάλι προσδιορίζεται χωροχρονικά και μορφολογικά ως

«όρος που παραπέμπει όχι μόνο στην ομώνυμη κινητή γιορτή της δυτικής Χριστιανοσύνης ή στις δικές μας Απόκριες, αλλά σε κάθε παραδοσιακή γιορτή, που περιλαμβάνει στο τελετουργικό της μεταμφιέσεις, μάσκες, δρώμενα, όπως το κάψιμο ενός ανδρικού κέλου, η ενθρόνιση και εκθρόνιση ενός πλασματικού βασιλιά, ο θάνατος και η ανάσταση, συνήθειες που αντιστρέφουν την κανονική τάξη των πραγμάτων κ.λπ. – ανεξάρτητα από την εποχή του χρόνου όπου τελείται, την ονομασία που της αποδίδεται και τα ειδικότερα έθιμα που τη συγκροτούν»²⁸.

²⁵ Βαρβούνης, ό.π., σ. 28-29.

²⁶ Σέργης, ό.π., σ. 26.

²⁷ Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα 1985, σ. 261.

²⁸ Γιάννης Κιουρτσάκης *Καρναβάλι και Καραγκόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Αθήνα 1985, σ. 30 (όπου και η αναφορά στον Mikhail Bakhtine, *Rabelais and his World*, Bloomington 1941).

Κατά τον Κιουρτσάκη, η κεντρική ιδέα του Καρναβαλιού υπόκειται σ' ένα πλήθος εορταστικά φαινόμενα που μπορούμε να τα θεωρήσουμε «καρναβαλικά» και χαρακτηρίζουν αναρίθμητες γιορτές της αρχαιότητας, του Μεσαίωνα και των νεότερων χρόνων. Τα ίδια φαινόμενα εξάλλου χαρακτηρίζουν και την κωμική παράδοση των περισσότερων λαών όπου:

«οι μεταμφιέσεις, οι αντιστροφές των ρόλων και των καταστάσεων, οι σεξουαλικές αναπαραστάσεις, οι νεκραναστάσεις, οι βωμολοχίες, τα φαγοπότια και οι ζυλοδαρμοί αποτελούν τα πιο κοινόχρηστα θέματα»²⁹.

Η Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία ονόμασε όλες αυτές τις εκδηλώσεις «Απόκρεω», που κυριολεκτικά σημαίνει αποχή από το κρέας (όπως και το λατινικό «*Carne Vale*»), και τις τοποθέτησε ανάμεσα στο Δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων και τη Σαρακοστή.

Η κοσμική «Αποκριά» (όπως την ονομάζει ο λαός) στις παραδοσιακές κοινωνίες είχε σκοπό να υποβοηθήσει τη γη να βλαστήσει με μαγικούς τρόπους (χοροί, δρώμενα, μεταμφιέσεις για τα βλαπτικά πνεύματα), ενώ σήμερα η Αποκριά έχει απομακρυνθεί από την «κοσμοθεωρία» της αγροτικής κοινωνίας, και αποκτά νέα σημασία, καθώς εξελίσσεται και διαμορφώνεται σε αστικά περιβάλλοντα, απεμπολώντας τον παλιό της πυρήνα, «τον περιοδικό εορτασμό της ανακύκλησης των εποχών και της αναγέννησης του κόσμου»³⁰. Η Αποκριά παρουσιάζεται πλέον ως θέαμα, προσβλέποντας κατεξοχήν στον τουρισμό και σχετίζεται περισσότερο με την ψυχαγωγία.

Όπως επισημαίνει ο Μ. Γ.Μερακλής,

«όλες ωστόσο οι παρανοήσεις και αυθαίρετες νέες ερμηνείες των εθίμων τείνουν προς την ανάδειξη μιας νέας λειτουργίας τους, που σχετίζεται άμεσα με την ψυχαγωγία. Τα παλαιά έθιμα εξαιτίας της λήθης της αρχικής σημασίας και των λόγων της χρήσης της, επιζούν με τον εξωτισμό, την τελετουργικότητα, τη γραφικότητά τους. Έχουν γίνει ένα είδος διακοσμητικών στοιχείων. Και αυτά όλα αρέσουν και ψυχαγωγούν»³¹.

Ακόμη, σύμφωνα με τον Βάλτερ Πούχνερ, στην πολύ γνωστή συγκριτική μελέτη του *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια* (1989),

²⁹ Ο.π., σ. 32.

³⁰ Ο.π., σ. 31.

³¹ Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία...*, ό.π., σ. 142.

«υπάρχει γενικότερα η τάση το «διονυσιακό» υπαίθριο Καρναβάλι να εξευγενίζεται, να αποβάλλει δηλαδή τον προκλητικό «ανατρεπτικό» του χαρακτήρα και να γίνεται θεαματικό. Προτιμούν δηλαδή τις γιορταστικές στολές από τις δαιμονικές μεταμφιέσεις με κουρέλια. Αυτή είναι βέβαια μια εξέλιξη που παρατηρείται σε όλα τα Βαλκάνια και φανερώνει επίδραση του φολκλορισμού, στην οποία βέβαια συντελεί ο εσωτερικός τουρισμός, η τηλεόραση και οι ανταποκρίσεις των εφημερίδων για τα τοπικά αποκριάτικα έθιμα. Βέβαια το οργανωτικό πνεύμα της εξελιγμένης κοινωνίας έχει αλλοτριώσει το αναρχικό πνεύμα της αποκριάς και το έχει εντάξει στους πανίσχυρους μηχανισμούς του ανταγωνισμού, που χαρακτηρίζει σήμερα την παγκόσμια πλέον κοινωνία»³².

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, επικρατεί πλέον σε όλα τα αστικά κέντρα των Βαλκανίων το Καρναβάλι δυτικού τύπου, με τυποποιημένες μεταμφιέσεις, χορούς, πομπές αρμάτων, κομιτάτα και άλλα σχετικά.

Στον ελλαδικό χώρο, την «ηγεμονία» ανάμεσα στις ελληνικές επαρχιακές πόλεις, γνωστές για το Καρναβάλι τους (Ρέθυμνο, Ξάνθη, Μοσχάτο), μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, έχει η Πάτρα³³, που μέχρι τις ημέρες μας προσελκύει και το μεγαλύτερο μέρος του εσωτερικού τουρισμού, κυρίως των νέων.

Μεταμφίεση

Η Μεταμφίεση³⁴ που θα αναλύσουμε σε επόμενο κεφάλαιο, αποτελεί κοινό ανθρωπολογικό φαινόμενο με εξαιρετικά μεγάλη ανθεκτικότητα στο χρόνο, με

³² Βάλτερ Πούγχερ, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια*, Αθήνα 1989, σ. 80 – 81.

³³ Οι εργασίες του Νίκου Ε. Πολίτη, *Το Καρναβάλι της Πάτρας*, Πάτρα 1987 και *Οι ωραίοι τρελοί της Πάτρας – Ντόρος και λαϊκοί τύποι*, Πάτρα 1999, μας δίνουν τα σημαντικότερα ιστορικά στοιχεία του Πατρινού Καρναβαλιού, που ξεκίνησε στις αρχές του 19ου αιώνα και φτάνει ως τις ημέρες μας, με μια διακοπή στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Τα ήθη και τα έθιμα των εκάστοτε εποχών διαμόρφωσαν το σημερινό Πατρινό Καρναβάλι. Με την πάροδο του χρόνου, πάντως, κάποια έθιμα χάθηκαν, όπως π.χ. τα «Μπουρμπούλια», ενώ το «Κυνήγι του χαμένου θησαυρού», που ενσωματώθηκε στις εκδηλώσεις του Καρναβαλιού, το 1966, αποτελεί σημείο αναφοράς για το σύγχρονο Πατρινό Καρναβάλι.

³⁴ Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998, σ. 1090, όπου: «μεταμφίεση:...1. η αλλαγή της εξωτερικής εμφάνισης (κάποιου), λ.χ. με μακιγιάζ, ρούχα, μάσκα...ΣΥΝ. μασκάρεμα, 2. (συνεκδ) ό,τι έχει φορέσει κανείς, για να μεταμφιεστεί (ενδύματα, μακιγιάζ,

ποικιλία λειτουργιών, που συνδέονται βέβαια ευνόητα με το πεδίο της ανθρώπινης Ένδυσης.

Σε πολλά λαϊκά δρώμενα (Μπέης, Τζαμάλα κ.ά), τα ενδύματα που περιβάλλονται οι συμμετέχοντες μπορούν να ονομαστούν ως «κοστούμια» με την έννοια της «στολής»³⁵. Ο καλλωπισμός, εξάλλου, είναι τέχνη πανάρχαια, τη συναντάμε σε όλους τους πολιτισμούς, καθώς το πρόσωπο αντανακλά την κοινωνική θέση και ιδιότητα των ανθρώπων. Σε ιδιαίτερες περιστάσεις, στις θρησκευτικές τελετές, στο Καρναβάλι, το προσωπείο, η «μάσκα», αντικαθιστά το ίδιο το πρόσωπο, για να δηλώσει, πρώτο αυτό, την αλλαγή της ταυτότητας³⁶.

Οι μεταμφιέσεις συνδέθηκαν πρώτιστα με την αναλογική μαγεία, στην προσπάθεια του ανθρώπου να εξασφαλίσει την επίβιώσή του ελέγχοντας τις φυσικές και υπερφυσικές δυνάμεις.

Σε μεταγενέστερα στάδια, πάντως, στον ελλαδικό εν προκειμένω χώρο, αναδείχτηκαν σε βασικό στοιχείο των λαϊκών δρωμένων του Δωδεκαημέρου και της Αποκριάς, προερχόμενες από το πλούσιο ελληνορωμαϊκό εορτολόγιο, ενώ παραπλήσιες μεταμφιέσεις των αντίστοιχων εορταστικών περιόδων συναντώνται στα κεντρικά Βαλκάνια³⁷.

Στη σύγχρονη εποχή οι μεταμφιέσεις επιτελούνται σε μεγάλο βαθμό στο φολκλοριστικό πλαίσιο της αναβίωσης παραδοσιακών εθίμων από τους πολιτιστικούς συλλόγους, στην προσπάθειά τους να τονώσουν την τουριστική κίνηση της περιοχής τους³⁸. Παρόλο που οι αυτοσχέδιες μεταμφιέσεις απαντώνται και στα αστικά κέντρα, καθώς δεν είναι απαραίτητα δαπανηρές, οι αστικές μεταμφιέσεις, στο πλαίσιο της Αποκριάς, χαρακτηρίζονται κατά κύριο

μάσκα, ψεύτικα εξαρτήματα, κ.λπ)», και επίσης, ό.π., «μεταμφιέζω: αλλάζω την εξωτερική εμφάνιση (κάποιου) (φορώντας του άλλα ενδύματα, μακιγιάζ, μάσκα), ώστε να φαίνεται τελείως διαφορετικός, να μην αναγνωρίζεται...».

³⁵ Υπενθυμίζεται εδώ ότι στην αγγλόγλωσση βιβλιογραφία ο όρος «costume» αποδίδεται συχνά στα θεατρικά ενδύματα, ενώ ο όρος «dress» συνδέεται με τα καθημερινά ρούχα.

³⁶ Βάλτερ Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία, Έννοιες, Μέθοδοι, Θεματικές*, Αθήνα 2009, σ. 433.

³⁷ Βάλτερ Πούχγερ, *Λαϊκό θέατρο.....*ό.π., σ. 95-96.

³⁸ Βλ. ενδεικτικά Μ. Γ. Βαρβούνης, *Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός και τουρισμός*, Αθήνα 2013.

λόγο από δυτικές επιρροές (πιερότοι, μαρκησίες κλπ) και από φαντασμαγορικά καρναβάλια με άρματα³⁹.

Θέμα και σκοπός της εργασίας

Με πλαίσιο μια συνοπτική αναφορά στην κοινωνική λειτουργία της μεταμφίεσης γενικότερα και στη σχέση της με τα λαϊκά δρώμενα, και ιδιαίτερα με τον κόσμο της Αποκριάς και του Καρναβαλιού, κεντρικό θέμα της παρούσας εργασίας αποτελεί η εξέταση του *Γυναικείου Καρναβαλιού* στην πόλη της Πρέβεζας (ΧΩΡΟΣ), κατά την περίοδο της «γέννησης» (αρχές της δεκαετίας του 1960), της ανάπτυξης (δεκαετίες 1990 και 2000) και της εξέλιξής του μέχρι τις ημέρες μας (2018) (ΧΡΟΝΟΣ), με εστίαση στη μορφολογική και κοινωνική διάσταση των μεταμφίεσεων των γυναικών (ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ - ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ), μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο καθώς και τη σημασία του Καρναβαλιού τόσο για τις γυναίκες που συμμετέχουν όσο και για την πόλη της Πρέβεζας.

Μελετήθηκε καταρχάς

- ο τόπος και το αστικό περιβάλλον της παραθαλάσσιας πόλης της Πρέβεζας, χώρος τέλεσης του *Καρναβαλιού*, μια πολιτισμική περιοχή που αναπτύσσει τη δική της δυναμική, επηρεάζοντας και την ευρύτερη περιοχή, και προσλαμβάνοντας αυτή τη μέρα της περιόδου των Απόκρεω αποκλειστικά γυναικεία ταυτότητα,

εν συνεχεία ακολούθησε

- η εξέταση της προπολεμικής και ως τη δεκαετία του 1950 αποκριάτικης πραγματικότητας στην Πρέβεζα,

και τέλος, εκτενώς καταγράφηκε και μελετήθηκε

- η ιστορία και η εξέλιξη/πορεία στο χρόνο του *Γυναικείου Καρναβαλιού* της πόλης, με δεδομένη τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο παλιό και στο καινούριο, στο οργανωμένο και το αυθόρμητο⁴⁰.

³⁹ Οι επιρροές προέρχονται κατά κύριο λόγο από το καρναβάλι της Βενετίας, το οποίο από το 1979 αναβιώνει τα κοστουμια του 17ου – 18ου αιώνα. Βλ. σχετικά και στις Ρέα Κακάμπουρα και Ορσαλία-Ελένη Κασσαβέτη, *Οπτική Εθνογραφία και Εκπαίδευση, θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές προτάσεις*, Αθήνα 2018, σ. 131.

Επίσης, στα βασικά ζητούμενα της ερευνητικής εργασίας εντάσσονται:

- η εξέταση της μορφολογίας, και, εν συνεχεία, της κοινωνικής και της συμβολικής διάστασης των μεταμφιέσεων, ως μέρος των λαϊκών δρωμένων κατά την περίοδο του Δωδεκαημέρου και της Αποκριάς, στο *Γυναικείο Καρναβάλι*,

και, τέλος, επιχειρήθηκε

- η ερμηνευτική ανάλυση των γυναικείων μεταμφιέσεων κατά τη διάρκεια της τελευταίας Πέμπτης (και από το 2016, της τελευταίας Παρασκευής) της Αποκριάς στην Πρέβεζα.

Μαζί με όλα τα παραπάνω,

- αναζητήθηκαν και οι μεταβολές και οι ρήξεις, όπου υπάρχουν, στη μορφή και το περιεχόμενο του Πρεβεζάνικου *Γυναικείου Καρναβαλιού* στο πέρασμα του χρόνου.

Για το *Γυναικείο Καρναβάλι* της Πρέβεζας, δεν υπάρχει από όσο γνωρίζω, ύστερα από ενδελεχή έρευνα, καμιά μέχρι τώρα δημοσιευμένη επιστημονική εργασία, εκτός από διάσπαρτα κείμενα και άρθρα στον τοπικό Τύπο, εικονογραφικό υλικό σε Φωτογραφικά Λευκώματα και ακόμη αναφορές στο Διαδίκτυο.

Στο βιβλίο μόνο του Γιάννη Νικολαΐδη, *Πρέβεζα, σαν ταινία του παλιού σινεμά, ένα εικονογραφημένο πανόραμα αφιερωμένο σε πρόσωπα και γεγονότα στις δεκαετίες του '50, '60 και '70*, υπάρχει ένα εξασέλιδο αφιέρωμα στο *Καρναβάλι Γυναικών*⁴¹.

Το κενό αυτό επιχειρεί να καλύψει, στο μέτρο που αυτό στάθηκε δυνατό, η παρούσα εργασία.

Το *Γυναικείο Καρναβάλι* με τις μεταμφιέσεις του, αντιμετωπίζεται εδώ ως ένα δυναμικό φαινόμενο, που παίρνει συγκεκριμένη μορφή και νόημα σε συγκεκριμένη στιγμή του χρόνου από τους φορείς του. Άλλωστε, όπως αναφέραμε, τα πολιτισμικά φαινόμενα είναι κοινωνικά προσδιορισμένα. Δεν αντιμετωπίζονται δηλαδή σαν στατικά φαινόμενα, καθώς αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο και νόημα από την

⁴⁰ Βλ. σχετικά Βασίλης Νιτσιάκος, *Ο έρωτας στην παραδοσιακή κοινωνία*, Μέρος Τρίτο, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τόμος 28, εκδ. Δωδώνη 1999 (και σε ανάτυπο), σ. 171 - 182.

⁴¹ Γιάννης Νικολαΐδης, *Πρέβεζα, σαν ταινία παλιού σινεμά. Ένα εικονογραφημένο αφιέρωμα σε πρόσωπα και γεγονότα στις δεκαετίες του '50, '60 και '70*, Πρέβεζα 2016, σ. 178-183.

ανθρώπινη παρέμβαση και το διαφορετικό οικονομικό και, συνακόλουθα, κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται.

Μεθοδολογία της εργασίας

Η εργασία κινείται με ιστορική-κοινωνική προσέγγιση του θέματος, θεωρώντας δηλαδή

*«τα λαογραφικά φαινόμενα ως κοινωνικά και ιστορικά φαινόμενα, που πραγματοποιούνται σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Και προσπαθεί αφού τα περιγράψει με τη μεγαλύτερη δυνατή λεπτομέρεια και ακρίβεια, να περιγράψει ύστερα και τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες, οι οποίες επικράτησαν κατά το χρόνο και στο χώρο της εμφάνισέως τους».*⁴²

Με αυτό το σκεπτικό,

- η μελέτη και κατανόηση του χώρου,
- η γνώση της φυσικής και ιστορικής γεωγραφίας του, και
- οι υφιστάμενες οικονομικές - κοινωνικο δομές της πόλης της Πρέβεζας

αποτελέσαν προτεραιότητα για την ερευνητική εργασία.

Τα στοιχεία της έρευνας που αναζητήθηκαν για την ανασύνθεση του Γυναικείου Καρναβαλιού προέκυψαν,

- καταρχάς, από τη μελέτη της τοπικής Βιβλιογραφίας,

ακολούθησε

- η μελέτη Αρχειακών πηγών (τοπικές εφημερίδες, προγράμματα πολιτιστικών εκδηλώσεων, προσωπικά αρχεία των γυναικών, οπτικό και φωτογραφικό υλικό).

Πιο συγκεκριμένα, η βιβλιογραφική και αρχειακή έρευνα πραγματοποιήθηκε:

- στη *Δημοτική Βιβλιοθήκη* της Πρέβεζας,
- στο *Αρχείο του Ιδρύματος «Ακτία Νικόπολις»*,
- στη *Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*,

και ακόμη

- στο *Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* (Λ.Α.Π.Ι.), που εντάσσεται στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής,

⁴²

Μ. Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, Αθήνα 1989, σ. 19.

όπου και αποθησαυρίστηκε χρήσιμο αδημοσίευτο υλικό, κυρίως της δεκαετίας του 1960⁴³.

Η συγκέντρωση ωστόσο της πλειονότητας των δεδομένων στηρίχτηκε στην επιτόπια έρευνα, μέσω και της συμμετοχικής παρατήρησης του *Γυναικείου Καρναβαλιού* στον τόπο της επιτέλεσής και κατά τον χρόνο επιτέλεσής του (έτη 2011, 2012, 2014, 2015, 2017), καθώς και κατά την περίοδο της προετοιμασίας του (έτη 2013 και το 2018).

Η επιτόπια έρευνα απέφερε 17 συνεντεύξεις. Προτιμήθηκε η συνέντευξη μ' ένα συνταγμένο ερωτηματολόγιο, γιατί παρέχει τη δυνατότητα στον πληροφορητή να μιλήσει ελεύθερα για τα θέματα που ο ίδιος θεωρεί σημαντικά, παρακινούμενος πάντα από τον ερευνητή, που πρέπει, όμως, να διαθέτει την κατάλληλη ευελιξία να καλύπτει όλα τα θέματα χωρίς να διακόπτει τη φυσική ροή της συζήτησης, και ακόμη να αποσαφηνίζει και να διασταυρώνει τις πληροφορίες που θεωρεί μπερδεμένες ή και απίθανες⁴⁴, με πρόθεση την ανάδειξη των ατόμων που δραστηριοποιούνται μέσα και έξω από το Καρναβάλι αλλά και όσων συμμετέχουν ως κριτές, δηλαδή το κοινό.

Στις μαρτυρίες των πληροφορητών /τριών μου, είναι έντονη η παρουσία του λόγου των πρωταγωνιστριών του Καρναβαλιού, οι οποίες ανακαλούν μνήμες, διατυπώνουν απόψεις και εκφράζουν αντιρρήσεις.

Προσθέτω εδώ ότι σε ορισμένες περιπτώσεις πραγματοποιήθηκαν κοινές συνεντεύξεις.

Οι ηχογραφημένες αφηγήσεις των γυναικών απέφεραν ένα υλικό που η μετέπειτα ανάλυσή του είχε ως στόχο να αποτυπώσει τη συλλογική εμπειρία των ιστορικών γεγονότων που σχετίζονταν με το Καρναβάλι και τις μεταμφιέσεις των πρωταγωνιστριών.

⁴³ Για το αδημοσίευτο υλικό του Λ.Α.Π.Ι., βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Ηπειρώτικα Χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Συλλογή φοιτητών (1964-1974)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Έδρα Λαογραφίας, δημοσιεύματα Λαογραφικού Μουσείου και Αρχείου, αρ. 2, Ιωάννινα 1980.

Όσον αφορά ειδικότερα τις αδημοσίευτες εργασίες για την έρευνα του ενδύματος στο Λ.Α.Π.Ι., βλ. κυρίως Μαρίνα Βρέλλη – Ζάχου, *Η διδασκαλία και η έρευνα του ενδύματος στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού: Οι εργασίες των φοιτητών στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Λ.Α.Π.Ι., 1964-2014)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2014.

⁴⁴ Μ. Γ. Βαρβούνης, *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Αθήνα 1994, σ. 7. Για την επικοινωνία και την προσέγγιση των πληροφορητών βλ. και το γενικό έργο του Paul Thompson, *Φωνές από το Παρελθόν*, Αθήνα 2002.

Προσωπικά, ως «εν μέρει» εντόπιος ερευνητής, η πρόσβασή μου στο πεδίο, η συγκέντρωση υλικού και η επαφή με τις πληροφορήτριες/τες μου υπήρξε μια μάλλον εύκολη και θα έλεγα ευχάριστη διαδικασία και εμπειρία.

Η μεγάλη δυσκολία που αντιμετώπισα, στο τεκμηριωτικό επίπεδο, αφορούσε το γεγονός ότι οι γυναίκες της Πρέβεζας, αν και έχουν πλούσιο φωτογραφικό υλικό στις ιδιωτικές συλλογές τους (προσωπικά, οικογενειακά άλμπουμ κλπ), το φυλάσσουν εν πολλοίς ανοργάνωτο, χωρίς σαφείς χρονικούς προσδιορισμούς κ.λπ.

Έτσι, η εις βάθος μελέτη του φωτογραφικού υλικού στάθηκε σχεδόν αδύνατη.

Στο πλαίσιο, πάντως, του επιστημονικού αναστοχασμού⁴⁵, που προέκυψε κατά την πορεία της έρευνας, επανήλθα αρκετές φορές στο πεδίο, με βάση τα νέα ερωτήματα που γεννήθηκαν.

Στην πορεία της έρευνας, εξάλλου, συνάντησα πολλές και διαφορετικές περιπτώσεις μεταμφιέσεων.

Η διαφορετικότητά τους δεν έγκειται τόσο στα κίνητρα, που μάλλον δεν αλλάζουν ιδιαίτερα στην πορεία του χρόνου, όσο στην ιστορική - κοινωνική διαδρομή τους, δηλαδή στις λειτουργίες που καλούνται αυτές οι μεταμφιέσεις να επιτελέσουν μέσα σε αυτή την πορεία.

Εστιάζοντας κυρίως στην κοινωνική λειτουργία των μεταμφιέσεων των γυναικών αλλά και στις δραματικές, ιδεολογικές και ρητορικές διαδικασίες μέσω των οποίων ένας χαρακτήρας ενεργοποιείται και αναπαρίσταται, προσπάθησα στην εργασία μου να απαντήσω σε μια σειρά ερωτημάτων.

⁴⁵ «Ο αναστοχασμός ως συμπύκνωση των προβληματισμών για τη θέση του ερευνητή στο πεδίο έρευνας και τη σχέση του με το αντικείμενο της εθνογραφικής έρευνας συνιστά χρήσιμο εργαλείο για την απεμπλοκή του λαογράφου από την ταύτιση με αυτούς που μελετάει. Ο αναστοχασμός συνεισφέρει στον ερευνητή τη δυνατότητα αποστασιοποίησης, 'αντικειμενοποίησης' του εαυτού σε σχέση με τον άλλο, γεγονός που επιτρέπει στο λαογράφο να μην ταυτίζει τον εαυτό του με το αντικείμενο έρευνας, να αποσπά τον εαυτό του από τους άλλους. Μέσω του αναστοχασμού ο λαογράφος έχει την ευχέρεια να κατακτήσει την από-οικείωση, την αντιμετώπιση της πολιτισμικά οικείας περιοχής, με την έννοια του συν-ανήκειν στην ίδια εθνική – ή και πολιτισμική - ταυτότητα, ως μιας μακρινής περιοχής. Αυτή η στάση διευκολύνει τη διαδικασία ελέγχου των τοπικών αφηγήσεων, καθώς η ενδιάμεση απουσία από το πεδίο έρευνας και η επιστροφή θέτουν σε δοκιμασία τη λειτουργία της από-οικείωσης» (Ευάγγελος, Γρ. Αυδίκος, *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες*, Αθήνα 2009, σ. 350 – 351).

Παραθέτω ορισμένα από αυτά:

- *Οι μεταμφιέσεις των γυναικών απηχούν το πολιτικό, πολιτιστικό και κοινωνικό στίγμα της κάθε εποχής;*
- *Πόσο σημαντικά προωθεί η μεταμφίεση τις κρατούσες κάθε φορά αντιλήψεις για το εγώ και την ταυτότητα;*
- *Οι μεταμφιέσεις υπονομεύουν τις ανδρικές και γυναικείες συμπεριφορές ή μήπως επανεγγράφουν τη διπολικότητα, τα στερεότυπα του αρσενικού και γυναικείου ρόλου;*
- *Εν τέλει, οι μεταμφιέσεις πέρα από τον πρωτεύοντα και καταλυτικό ρόλο στη διάρκεια του Καρναβαλιού πραγματώνονται μόνο γιατί μια ατμόσφαιρα χαράς και πανηγυριού τις «επιβάλλει»;*

Διάρθρωση της εργασίας

Η εργασία διαρθρώνεται σε Τρία καταρχάς Μέρη:

Στο Πρώτο Μέρος επιχειρείται μια σφαιρική διαχρονική θεώρηση των λαϊκών δρώμενων, του Καρναβαλιού και της Αποκριάς, εστιάζοντας στην κοινωνική λειτουργία των μεταμφιέσεων.

Πιο συγκεκριμένα:

Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται από ανθρωπολογική πλευρά η προσέγγιση της μεταμφίεσης ως χρήσιμο εργαλείο για την κατανόηση και ερμηνεία των τρόπων που οι άνθρωποι βιώνουν και αποτυπώνουν την ταυτότητά τους.

Στη δεύτερη ενότητα γίνεται μια λαογραφική - ανθρωπολογική προσέγγιση στα λαϊκά δρώμενα του ελληνικού χώρου και στις εθιμικές μεταμφιέσεις τους.

Στην τρίτη ενότητα τονίζεται η θέση του Καρναβαλιού στο κοινωνικό πεδίο, ως ερμηνευτικό υπόδειγμα για τη μελέτη των παραδοσιακών και σύγχρονων κοινωνιών.

Στην τέταρτη ενότητα παρουσιάζεται η γενικότερη εθιμική τελετουργία της Αποκριάς και τονίζεται η κοινωνική λειτουργικότητα των σατιρικών στιχουργημάτων της.

Στην πέμπτη ενότητα διερευνάται ο μετασχηματισμός της Αποκριάς από τρόπος διαχείρισης της φύσης και της ζωής στην παραδοσιακή κοινωνία σε παραστατικό θέαμα μέσω της *φολκκλωροποίησης* στη σύγχρονη κοινωνία, χωρίς να χάνει όμως τις κοινωνικές της λειτουργίες, γεγονός που της προσδίδει διαχρονικότητα.

Το Δεύτερο Μέρος πραγματεύεται την Αποκριά και τις μεταμφιέσεις της στην Πρέβεζα από τα τέλη του 19ου αι. έως και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Στην πρώτη ενότητα γίνεται μια ιστορική επισκόπηση στα σημαντικότερα γεγονότα, στα πρόσωπα και στις καταστάσεις που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του τόπου από το παρελθόν έως και σήμερα.

Στη δεύτερη ενότητα γίνεται μια ιστορική αναδρομή, μέσα από τα αρχεία του τοπικού Τύπου και την τοπική Βιβλιογραφία, καταρχάς στις προπολεμικές Πρεβεζάνικες Αποκριές που έδιναν ζωή στην Πρέβεζα, (τέλη 19^{ου} αι. έως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια) και επισημαίνεται η παρακμή τους κατά τα δύσκολα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια.

Το Τρίτο Μέρος πραγματεύεται το *Γυναικείο Καρναβάλι* της Πρέβεζας από το 1960 μέχρι σήμερα.

Στην πρώτη ενότητα επιχειρείται η ανασύνθεση της ιστορίας του καθεαυτού *Γυναικείου Καρναβαλιού*, μέσα από τις προφορικές μαρτυρίες των ίδιων των γυναικών, από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα, με αναφορές στις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομική κρίσης στην πορεία του.

Η δεύτερη ενότητα εμπεριέχει τις θεματικές των γυναικείων μεταμφιέσεων. Επισημαίνεται, η κοινωνική, η ψυχολογική, και ως ένα βαθμό, και η αισθητική διάστασή τους και επιχειρείται μια πρώτη αποκρυπτογράφηση των συμβολισμών τους. Στην περίπτωση αυτή, το σώμα των γυναικών⁴⁶ λειτουργεί ως ένα, κατά κάποιο τρόπο, πολιτισμικά κατασκευασμένο «κείμενο», που μεταφέρει μέσω του «habitus» πολιτισμικές ταυτότητες που ανατροφοδοτούν τις νεότερες γενιές.

Η τρίτη ενότητα της εργασίας ερευνά το πώς είδε ο τοπικός Τύπος την εξέλιξη του πρεβεζάνικου *Γυναικείου Καρναβαλιού*, το πέρασμά του από την αυθεντικότητα⁴⁷ σε

⁴⁶ «Το γυναικείο σώμα προσφέρει μια σημαντική πηγή για τον κοινωνικό συμβολισμό. Διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στην «ποιητική της γυναικείας ταυτότητας», γιατί τα σώματα έχουν κοινωνικές σημασίες που μπορεί να χρησιμοποιηθούν σε δημόσιες επιτελέσεις» (Eric K. Silverman, «Anthropology and Circumcision», *Annual Review of Anthropology*, 33 (2004), σ. 426. Σχετική αναφορά βλ. στον Αυδίκιο, *Εορταί...*, ό.π., σ. 32-33).

⁴⁷ Το *Γυναικείο Καρναβάλι* της Πρέβεζας μπορεί να θεωρηθεί ως μια ιδιαίτερη μορφή επιβίωσης μέσα σε ένα περιβάλλον εξελιγμένο και διαφοροποιημένο, όπου οι επιτελεστές του εξακολουθούν να δημιουργούν λαϊκό πολιτισμό σε άμεση συνέχεια με το παρελθόν, που στη δεδομένη

σύγχρονες μορφές έκφρασης και τη συμβολή του στην ενδυνάμωση και την ανάδειξή του ως βασικού στοιχείου της πολιτισμικής ταυτότητας της πόλης.

Η εργασία κλείνει με τον Επίλογο και συμπληρώνεται με Πίνακα Βιβλιογραφίας, Κατάλογο Ονομάτων των Πληροφορητών/τριών μου και Φωτογραφικό υλικό.

Η εργασία κατατίθεται επίσης και σε CD.

χρονική στιγμή λειτουργεί ως προσωπικό τους παρόν. (Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία...*, ό.π., σ. 295).

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ:

Μεταμφίεση και λαϊκά δρώμενα

1. Η κοινωνική λειτουργία της μεταμφίεσης
2. Λαϊκά δρώμενα και μεταμφίεση
3. Καρναβάλι: «mundus reversus» – η συμβολική αντιστροφή του κόσμου
4. Αποκρία: μύηση και σάτιρα
5. Οι μετασχηματισμοί της Αποκριάς στο χρόνο – Αστικά Καρναβάλια

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Μεταμφίεση και λαϊκά δρώμενα

1. Η κοινωνική λειτουργία της μεταμφίεσης

Η μεταμφίεση είναι ένα παγκόσμιο πολιτισμικό φαινόμενο με ποικίλες λειτουργίες και ανθεκτικότητα στο χρόνο, αρχαία όσο και η θρησκεία. Ξεκινά από την ιδέα ότι αυτός που ντύνεται δέρμα ζώου ή φορά μάσκα μεταμορφώνεται, και κατά κάποιο τρόπο, μετουσιώνεται σ' εκείνο που παριστάνει:

«Μεταμόρφωση και μίμηση στηρίζονται σ' έναν απλό συλλογισμό, τον οποίο αποδίδουμε συνήθως με τον όρο «αναλογική μαγεία»: ό,τι μπορώ να το ονομάσω, το κυβερνώ, ό,τι μπορώ να μιμούμαι, το χειρίζομαι»⁴⁸.

Ο αρχικός σκοπός των μεταμφίεσεων ήταν μαγικός και νεκρολατρικός. Ο περιοδικός «θάνατος» και η «ανάσταση» της φύσης γέννησαν και την ιδέα της επανεμφάνισης κατά διαστήματα των πεθαμένων προγόνων, που θα μπορούσαν να ευεργετήσουν την κοινότητα με την κεκτημένη και ιεροποιημένη δύναμη του κάτω κόσμου. Οι μεταμφιεσμένοι μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο δοξασιών ήταν κατά κάποιον τρόπο οι επανεμφανιζόμενοι πρόγονοι. Και επειδή ο πρωτόγονος πίστευε ότι ο κόσμος περιβάλλεται από καλά αλλά και πονηρά πνεύματα, φορώντας προσωπίδα με τρομακτική μορφή, προσπαθούσε να τα ξεγελάσει, να τα τρομάξει, να τα διώξει, καθορίζοντας έτσι ο ίδιος τη μοίρα του⁴⁹. Κατά τον Μ.Γ. Βαρβούνη, ο λαϊκός άνθρωπος μέσω των τελετουργιών

«επικοινωνεί με τις κοσμικές δυνάμεις, με τον δαιμονικό και θεϊκό κόσμο αλλά και με τους συνανθρώπους του, δομώντας και αναδομώντας – στα επαναλαμβανόμενα εορτολογικά πλαίσια της τέλεσής τους – το πλέγμα των σχέσεων που τον προσδιορίζει και τον τοποθετεί σε συγκεκριμένη θέση του αχανούς σύμπαντος, του μακρόκοσμου και του μικρόκοσμου, όπως εκείνος το αντιλαμβάνεται»⁵⁰.

Οι κυριότερες, επομένως, λειτουργίες της μεταμφίεσης και της μάσκας είναι

⁴⁸ Βάλτερ Πούχγερ, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια*, Αθήνα 1989, σ. 76 -77.

⁴⁹ Βλ. σχετικά Mircea Eliade, *Traite d' Histoire des Religions*, Paris 1975, σ. 334-335.

⁵⁰ Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες στην ανατολική και τη βόρεια Θράκη*, Αθήνα 2010, σ. 33.

- η απόκρυψη,
- η μεταμόρφωση

και

- ο εκφοβισμός,

λειτουργίες που συχνά αλληλοεπικαλύπτονται με κύριο σκοπό η μεταμφίεση να επηρεάσει τα συμβαίνοντα γύρω της με μαγικούς τρόπους⁵¹.

Στην πορεία, ο πρωτογενής χαρακτήρας των μεταμφίεσεων που κύριο στοιχείο τους συνιστούσε η μάσκα, εξελίχθηκε σε μέσο θεατρικής έκφρασης⁵², με σκοπό την αλλαγή της ταυτότητας ή τη σάτιρα.

Οι μεταμφίεσεις αποτελούν βασικό στοιχείο των λαϊκών δρωμένων του Δωδεκαημέρου και της Αποκριάς στον βαλκανικό και ευρωπαϊκό χώρο και διαμορφώνονται κατά τον Μεσαίωνα και τα Βυζαντινά χρόνια.

Η ιστορία της μεταμφίεσης χαμένη στα βάθη των αιώνων αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης πολλών επιστημών, όπως η λαογραφία και η κοινωνική ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία και η ψυχολογία, η θρησκευσιολογία και η θεατρολογία.

Η θεωρητικοποίηση πάντως του θέματος συνδέεται ιστορικά (μέσα της δεκαετίας του '70), με την εποχή που οι γυναίκες άρχισαν να καταλαμβάνουν κοινωνικές θέσεις και επαγγελματικούς ρόλους παραδοσιακά ανδρικούς⁵³, στο πλαίσιο της μελέτης γύρω από τις έμφυλες ταυτότητες. Η μεταμφίεση μάλιστα θεωρείται κατ' εξοχήν γυναικείο προνόμιο, γιατί οι γυναίκες μπορούν πιο εύκολα να οικειοποιηθούν ενδυμασία και

⁵¹ Βλ. σχετικά G. Allard-P. Leffort, *Η μάσκα*, μετάφραση Χρ. Ζήση, σ. 17 - 18, 37 - 39, 69 - 74.

⁵² Η μάσκα αρχίζει να ξεφεύγει από τη σχεδόν αποκλειστικά θρησκευτική και λατρευτική χρήση της, έχοντας καθαρά θεατρικό ρόλο, στην αρχαία Ελλάδα, όπου οι μάσκες υιοθετήθηκαν από τους ηθοποιούς στο αρχαίο ελληνικό δράμα για να τους διευκολύνουν να παίζουν πολλούς και διαφορετικούς ρόλους. Τα προσωπεία ήταν φτιαγμένα από ύφασμα που βουτούσαν στο γύψο δίνοντας έτσι ένα συγκεκριμένο σχήμα που σκέπαζε όχι μόνο το πρόσωπο, αλλά και το κεφάλι, ενώ το στόμα ήταν πολύ μεγάλο για ν' ακούγεται η φωνή του ηθοποιού. Βλ. σχετικά G. Allard-P. Leffort, *ό.π.*, σ. 24 - 30 και Π. Κουτσοκωδή, *Το αγιαστικό Καρναβάλι. Οι ρίζες του και η πορεία του στο διάβα του χρόνου*, τόμος Α, Μυτιλήνη 2009, σ. 110 - 135.

⁵³ Βλ. σχετικά Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Από την ανθρωπολογία των γυναικών στην ανθρωπολογία των φύλων», στο συλλογικό τόμο *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, επιμ. Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, Αθήνα 1994, σ. 13-74. Επίσης Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Το φύλο στην Ανθρωπολογία (και την Ιστοριογραφία): Ορισμένες γνωστικές και μεθοδολογικές προεκτάσεις», *Μνήμων*, τεύχ. 19 (1997), σ. 201-210.

συμπεριφορές ανδρικές, ενώ οι άνδρες βρίσκονται πολιτισμικά εγκλωβισμένοι μέσα στην έμφυλη ταυτότητά τους.

Η μεταμφίεση είναι επομένως μια πρακτική που διευρύνει τα όρια ελευθερίας των γυναικών⁵⁴. Ακόμη και ο υπερτονισμός της θηλυκότητας από την ίδια τη γυναίκα λειτουργεί, σύμφωνα με τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους, ως μια κατασκευασμένη μάσκα⁵⁵.

Η ενδυμασία αποτελεί ένα από τα στοιχεία που καθορίζουν την κοινωνική μας ταυτότητα. Λειτουργεί ως ένα ισχυρό μέσο διαφοροποίησης των δύο φύλων, κυρίως στις παραδοσιακές κοινωνίες με το ισχυρό πατριαρχικό αξιολογικό σύστημα, που καθόριζε την ενδυματολογική συμπεριφορά των ατόμων⁵⁶. Ο τρόπος του ενδύεσθαι συγκροτεί ένα συμβολικό σύστημα, ένα «ορατό σύμβολο - δείκτη» της πολιτισμικής συμπεριφοράς των μελών μιας κοινότητας⁵⁷. Αλλά και στη σύγχρονη οργανωμένη κοινωνική ζωή αναζητούμε (και χρησιμοποιούμε) «σύμβολα – δείκτες», για να αντιλαμβανόμαστε βασικές πληροφορίες για την ταυτότητα του άλλου⁵⁸.

Η παραδοσιακή γιορταστική ενδυμασία με την τελετουργικότητα και την κοινωνική λειτουργικότητα που τη διακρίνει θεωρείται ως «ένα σημαντικό προστάδιο της μεταμφίεσης»⁵⁹, γι' αυτό και τη συναντάμε σε πολλούς αγερμούς και έθιμα της λαϊκής λατρείας. Όμως και στις περίπλοκες αστικές κοινωνίες, όπου όλοι έχουν επίσης μια συγκεκριμένη θέση στην κοινωνική δομή, η *παρενδυσία*, δηλαδή η οικειοποίηση και προβολή ενδυματολογικών συνηθειών του αντίθετου φύλου, προκαλεί κοινωνική αταξία και αμφισβήτηση. Αντίθετα, αυτό επιτρέπεται κανονικά στα Καρναβάλια, όπου η προσωρινή κοινωνική αταξία που προκαλεί η αντιστροφή των ρόλων γίνεται αντικείμενο διακωμώδησης, με σκοπό την εκτόνωση και το γέλιο και, τελικά, όλη

⁵⁴ Βλ. Σχετικά Kimberly, Y. J. Devlin, «Pretending in Penelope: Masquerade, Mimicry, and Molly Bloom», *A Forum on Fiction*, 25, τεύχ. 1 (Autumn 1991), σ. 71 - 89.

⁵⁵ Βλ. σχετικά, Joan Riviere, «Womanliness as Masquerade», στο συλλογικό έργο *Formation of Fantasy*, London 1986, σ. 35 - 44.

⁵⁶ Μαρίνα Βρέλλη - Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864-1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, Αθήνα 2003, σ. 55 - 56.

⁵⁷ Ο.π., σ. 62 - 68.

⁵⁸ Βλ. Ευάγγελος Π. Παπανούτσος, «Ο άνθρωπος και το φόρεμα» στον ίδιο, *Πρακτική Φιλοσοφία*, Αθήνα 1984, σ. 206 - 209.

⁵⁹ Βάλτερ Πούχγερ *Λαϊκό θέατρο....*, ό.π., σ. 78 - 79.

αυτή η εορταστική «ανατροπή» και «αταξία» που γίνεται σε συμβολικό επίπεδο, ενισχύει την τάξη που προσωρινά ανατρέπεται⁶⁰. Στην περίπτωση αυτή

«η μεταμφίεση αναλαμβάνει να δώσει μορφή στην πρόσκαιρη αντι-δομή, που έχει τη θέση της βαλβίδας στη «χύτρα ταχύτητας». Βοηθάει να φύγει ο ατμός, να αποκατασταθεί η ισορροπία και στη συνέχεια τα πράγματα να συνεχίσουν το γνώριμο ρυθμό»⁶¹.

Για να θυμηθούμε τις αναλύσεις του Freud, η νηπιακή ζωή του ατόμου αλλά και της ανθρωπότητας χαρακτηρίζεται από μια πρωτόγονη σεξουαλικότητα που ο σύγχρονος πολιτισμός απώθησε και καταπίεσε, υποβαθμίζοντας το ρόλο που παίζει στη ζωή του ανθρώπου. Έτσι φαίνεται ότι ο άνθρωπος αισθάνεται την ανάγκη να φορέσει μια μάσκα και μια φορεσιά και να μεταμφιεστεί, να γίνει δηλαδή κάτι ή κάποιος που δεν είναι και δεν μπορεί βεβαίως να γίνει στην πραγματικότητα⁶².

Αυτή η βαθιά ανθρώπινη επιθυμία του ατόμου να βιώσει έστω πρόσκαιρα μια νέα ταυτότητα, έναν διαφορετικό εαυτό, να γίνει κάποιος που δεν είναι, να εκτονωθεί, δίνει φτερά στη φαντασία του, κι αυτή ντύνει αυτή την επιθυμία του με μάσκα και στολή.

Τα αποκριάτικα κοστούμια αποτελούν, σύμφωνα με τους ψυχολόγους, εκφράσεις του εαυτού μας, γιατί αν και τα κοστούμια επιλέγονται με κύριο συνειδητό γνώμονα να προκαλέσουν το γέλιο, συνήθως φανερώνουν στοιχεία της προσωπικότητας ενός ατόμου, αποκαλύπτουν τον αληθινό του εαυτό και δείχνουν τι του δίνει ψυχική ώθηση. Μερικές φορές αποκαλύπτουν και κρυφές επιθυμίες, πολλές από τις οποίες ανάγονται στην παιδική ηλικία. Πίσω από μιμήσεις, ρόλους, μεταμφίεσεις, μάσκες, γκριμάτσες, βρίσκεται ο αυθεντικός εαυτός, ο «εαυτός – πυρήνας».

Ουσιαστικά το αποκριάτικο κοστούμι αντανακλά την ταυτότητα που μπορεί κανείς να εκφράσει, όταν υποσυνείδητα αισθάνεται ότι είναι ασφαλές να λειτουργεί δίχως

⁶⁰ Βλ. σχετική αναφορά στο Γιάννης Κιουρτσάκης, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Αθήνα 1985, σ. 67. Πρβλ και Βρέλη-Ζάχου, ό.π., σ. 55.

⁶¹ Βλ. σχετική αναφορά στο Victor Turner, *The Ritual Process, Structure and Anti-Structure*, London 1974, σ. 165 – 166, και στο Ευάγγελος Αυδίκος, *Μεταμφίεση και Απόκριες - Ένας Ανάποδος κόσμος*, ARTAPRESS (www. Artapress.gr), τεύχ. 59 (Μάρτιος 2011).

⁶² Sigmud Freud, *Malaise dans la civilization*, Paris 1934, σ. 36-37 και 43-44.

αναστολές⁶³, όπως και στα όνειρα, όπου πάλι κατά τον Freud, όλες οι καταστάσεις και οι σχέσεις αντιστρέφονται συνεχώς

«σαν όλα να γίνονταν μέσα σ' έναν “αναποδογυρισμένο κόσμο»⁶⁴.

Στην εποχή μας, η μάσκα έχει συνδεθεί με το ψεύδος (*έπεσαν οι μάσκες*), ενώ επίκαιρες αφορμές και εξελίξεις στρέφουν την προσοχή στη σχέση της εξουσίας με τις μάσκες.

Τη σχέση της μάσκας με την εξουσία ανέδειξε ο Claude Levi-Strauss στην κλασική του μελέτη για τον «Δρόμο της μάσκας», δείχνοντας ότι οι μάσκες των «πρωτόγονων» κοινωνιών ανήκαν αποκλειστικά στους ευγενείς, μεταβιβάζονταν μόνο λόγω κληρονομικής διαδοχής ή γάμου, και μέσα από τις εθιμικές τελετουργίες τους αυτοί επιβεβαίωναν την εξουσία τους. Το 19ο αι. η ανερχόμενη αστική τάξη θα «κληρονομήσει» το προνόμιο της μάσκας, φορώντας την σε χορούς μεταμφιεσμένων κλειστούς στις άλλες τάξεις⁶⁵.

Σήμερα, η σχέση της μάσκας με την εξουσία εντοπίζεται αποκλειστικά στο χώρο της ανυπακοής όσον αφορά το επίσημο πολιτικό σύστημα και στη μάσκα των εκπροσώπων της εξουσίας για τους μασκοφόρους- κουκουλοφόρους. Και στις δύο περιπτώσεις πάντως υποδηλώνεται ο πολιτικός χαρακτήρας αυτής της σχέσης.

Στον ελλαδικό χώρο, εξάλλου, σε στίχους παλαιότερων λαϊκών τραγουδιών, κυρίως του '50 και του '60, συναντούμε τη μάσκα, σύμβολο υποκρισίας και διπροσωπίας, ως χαρακτηριστικό κυρίως της άπιστης και διπρόσωπης γυναίκας⁶⁶.

⁶³ Βλ. σχετικά Μάρω Βαμβουνάκη, *Χορός μεταμφιεσμένων*, Αθήνα 2009, σ. 156-158 και 272-275. Επίσης βλ. Μ. Παναγοπούλου, «Πες μου τι ντύνεσαι τις Απόκριες, να σου πω ποιος είσαι», εφημ. *Τα Νέα*, ένθετο περ. *Ταχυδρόμος*, 4-3-2011.

⁶⁴ Sigmund Freud, ό.π.

⁶⁵ Βλ. σχετικές αναφορές στο Τάσος Καμπύλης, Οι «πόλεμοι της μάσκας», εφημ. *Καθημερινή*, 29-3-09.

⁶⁶ Αναφέρουμε ενδεικτικά τους παρακάτω στίχους του Πέτρου Αναγνωστάκη (1960):

*«Σε γνώρισα μια νύχτα σε κάποιο Καρναβάλι
και ήσουν με τη μάσκα γεμάτη ομορφιά.
Μα τώρα που 'χεις φύγει να βρεις αγάπη άλλη
κατάλαβα πως είχες και μάσκα στην καρδιά».*

Η έννοια της μεταμπίεσης αποτελεί ένα χρήσιμο μεθοδολογικό εργαλείο για να κατανοήσουμε τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι βιώνουν και υλοποιούν την ταυτότητά τους, μιας και το σώμα μετατρέπεται σε ανοικτό πεδίο διασταύρωσης και προβολής πολλαπλών εικόνων και μηνυμάτων.

Η μεταμπίεση, ως «καθρέπτης της ιστορίας, της κοινωνίας και του εαυτού» παρουσιάζει ιδιαίτερο ιστορικό, κοινωνιολογικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον.

2. Λαϊκά δρώμενα και Μεταμπίεση

Δρώμενα ονομάζεται κάθε πράξη που εφαρμόζει ένα τυπικό, επαναλαμβάνεται σε τυποποιημένη μορφή ή ανήκει σε καθορισμένη εθιμοτυπία μαγικού ή θρησκευτικού περιεχομένου⁶⁷. Τα δρώμενα παίρνουν τη μορφή παράστασης με τραγικό ή κωμικό χαρακτήρα⁶⁸. Παριστάνονται συνήθως στην αρχή μιας νέας εποχικής περιόδου και αποβλέπουν κατά κύριο λόγο στον εξευμενισμό των εξωανθρώπινων δυνάμεων που επηρεάζουν τη βλάστηση και την καρποφορία της γης⁶⁹.

Με την επικράτηση του χριστιανισμού οι δραματικές αυτές τελετές ακολούθησαν το Εορτολόγιο και τελούνται συνήθως το Δωδεκαήμερο (25 Δεκεμβρίου - 6 Ιανουαρίου), την Αποκριά, τα Ψυχοσάββατα, την 1^η Μαρτίου, στον κύκλο του Πάσχα, την Πρωτομαγιά ή την 1^η Σεπτεμβρίου, κατά τα δύο ηλιοστάσια και κατά τις δυο ισημερίες. Ορισμένα δρώμενα τελούνται την ημέρα της γιορτής του Άγιου - προστάτη της κοινότητας ή όταν η περίσταση το επιβάλλει, πχ. ανομβροχιά - πρόκληση βροχής. Ο αποτρεπτικός και γονιμικός τους χαρακτήρας με απώτερο σκοπό την ευετηρία, τους δίνει διαχρονικότητα,

«μολονότι δευτερογενή αίτια, από διαφορετικές ιστορικές περιόδους, έχουν επικαλύψει τον πρωτογενή χαρακτήρα τους»⁷⁰.

⁶⁷ Βάλτερ Πούχνερ, «Θεωρητικές διαστάσεις στην ερμηνεία της έννοιας του δρωμένου και του λαϊκού θεάτρου», στον τόμο, *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου (Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994): Υπουργείο Πολιτισμού - Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σ.18.

⁶⁸ Βλ. Κ. Κακούρη, *Διονυσιακά*, Αθήνα 1963, σ. 1 κ. εξ., όπου η συγγραφέας ορίζει τα δρώμενα ως «δραματοποιημένες ιεροπραξίες».

⁶⁹ Βλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες στην ανατολική και τη βόρεια Θράκη*, Αθήνα 2010, σ. 59.

⁷⁰ Μ. Ζωγράφου, «Ευετηριακά λαϊκά χορευτικά δρώμενα: μια πρώτη ανάγνωση» στον τόμο *Λαϊκά δρώμενα, παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου*, Κομοτηνή 25 - 27 Νοεμβρίου 1994, Αθήνα 1996, σ. 121 - 122.

Με την εναλλαγή των εποχών, ο παραδοσιακός άνθρωπος αποκτούσε την αντίληψη του χρόνου, του γνωστού στη λαογραφία ως «κυκλικού χρόνου», που οριζόταν από δυο σημεία που ταυτίζονταν αλλά και που αναπαράγονταν ταυτοχρόνως.

«Το κεφάλαιο των εθίμων και των τελετουργιών που σχετίζονται με τον κύκλο του χρόνου ή με εποχικές «κρίσιμες» ώρες, «διαβατήριες» ώρες με φόβο και αβεβαιότητα αλλά και με προσδοκίες, είναι όντως εκπληκτικό, αφού σ' αυτό δραματοποιείται με πλήθος τελετουργιών και θεατρικών δρωμένων η αγωνία του ανθρώπου που βρίσκεται στη χρονική φάση της μετάβασης»⁷¹.

Το βασικό στοιχείο τους είναι η κύρια συμβολική πράξη (γάμος, εικονικός θάνατος και ανάσταση, συμβολικό όργωμα και σπορά⁷², κατάβρεγμα κ.λπ.) και οι πλαισιωτικές: η μεταμφίεση, η μίμηση, η πρόκληση αποδιωχτικού θορύβου⁷³ (με κουδούνια, τύμπανο ή άλλο τρόπο κ.λπ.), ο διάλογος, το τραγούδι, η πομπή και ο χορός, με τη συμμετοχή όλων των μελών της κοινότητας:

«Προβιές και ζωομορφισμός, μάσκες και κεφαλοστολές, κουδούνια και θόρυβοι, στάχτη και σταχτώματα, μιμητικό όργωμα και εικονική σπορά, χορός και αγερμοί, ευωδία και ευχές οδηγούν σε μια πρωταρχική μαγικοθρησκευτική ιδέα, πυρήνα πολλών αγροτικών ευετηριακών τελετουργιών, που επιδίωκαν ομοιοπαθητικά να επενεργήσουν στην καρποφορία της Φύσης και να ενισχύσουν τη δύναμη που γονιμοποιεί τη Γη, προτού ακόμη στην ανθρώπινη φαντασία η δύναμη αυτή εξατομικευτεί και γίνει Διόνυσος ή κάποιος άλλος θεός της βλάστησης»⁷⁴.

⁷¹ Βλ. Μανόλης Γ. Σέργης, «Εποχικά δρώμενα και χρόνος: Δωδεκάμερο, Ρογκατσάρια, αποκριάτικα, ισημερίες» στο *Ελληνική λαϊκή παράδοση, από το παρελθόν στο μέλλον*, επιστ. επιμ.: Ευάγγελος Αυδίκος, Αθήνα 2014, σ. 208.

⁷² Η συμβολική άροση και σπορά και η γονιμοποιητική τους δύναμη παραπέμπει στην αρχική κοσμογονία, όπως έχει διατηρηθεί στη μυθολογία των λαών. Βλ. σχετικά Αυδίκος, *Εορταί και πανηγύρεις, σύνορα, λαϊκά δρώμενα και τελετές*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 262.

⁷³ Ο αποτροπαϊκός θόρυβος, πανάρχαιο μοτίβο, διώχνει μακριά τα δαιμόνια και και όλη την αρνητική ενέργεια, προστατεύοντας τους παρευρισκόμενους, καθώς δημιουργεί έναν νοητό μαγικό κύκλο (Αυδίκος, ό.π., σ. 151-152).

⁷⁴ Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης, «*Αράπηδες*», *Ένα ευετηριακό δρώμενο στο Μοναστηράκι Δράμας*, Μονογραφία, Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Μοναστηρακίου Δράμας, 1998, σ. 6.

Στο εθιμικό υπόστρωμα των «αγερμών» (των ομίλων παιδιών που τραγουδούν από σπίτι σε σπίτι τα κάλαντα), βρίσκουμε τις ρίζες του λαϊκού θεάτρου, όπου οι μεταμφιέσεις, κυρίως οι ανθρωπομορφικές, διαμορφώνουν τους πρώτους ρόλους, που αντανakλούν την κοινωνική πραγματικότητα του χωριού.

Το πλούσιο συγκριτικό και εθνολογικό υλικό του βαλκανικού ή του ευρύτερου χώρου της Ν.Α Ευρώπης τεκμηριώνει την άποψη ότι τα λαϊκά δρώμενα με την ποικιλία των μεταμφιέσεων, τους αυτοσχεδιασμένους διαλόγους, τις χορομimικές ή άλλες πράξεις του εθιμικού τυπικού, αποτελούν τα αρχικά στάδια μιας εξέλιξης προς τις πρώτες μορφές του λαϊκού θεάτρου⁷⁵. Παράλληλα με τα παραστατικά αυτά δρώμενα με την εθιμική δέσμευση, υπάρχουν και παραστάσεις, όπως οι ζακυνθινές «ομιλίες», ο Καραγκιόζης, τα αστικά Καρναβάλια, που δεν έχουν τελετουργικά στεγανά αλλά μια πιο ελεύθερη έκφραση της λαϊκής αισθητικής.

Στο Δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων και κυρίως στις Απόκριες, επιβιώνουν σε πολλά μέρη λαϊκά δρώμενα με αρχαίες καταβολές, που συνοδεύονται από τολμηρά σατιρικά τραγούδια και μιμητικούς χορούς από θιάσους μεταμφιεσμένων, και που η επίσημη Εκκλησία αναγκάστηκε να ενσωματώσει μη μπορώντας να τα εξοστρακίσει. Η μεταμφίεση, η διασκέδαση, οι ελευθεριότητες - προέκταση των εορτών της Πρωτοχρονιάς των Ρωμαίων- κυριαρχούσαν και στο Βυζάντιο, όπου η Αποκρία έπαιρνε πάνδημο χαρακτήρα. Ροζάλια, Βρουμάλια, Μπωμάρια ήταν μερικές από τις γιορτές, όπου οι άνθρωποι διασκέδαζαν «βεβακχευμένοι άλμασι και σκηνικαίς ασχημοσύναις». Από τον 2ο αι. μ.Χ. η Εκκλησία ήταν αντίθετη σε όλες αυτές τις εκδηλώσεις με παγανιστικό περιεχόμενο στηλιτεύοντας, κυρίως, όσους μεταμφιέζονταν. Με πολλούς Κανόνες Οικουμενικών Συνόδων της απαγόρευσε την παρενδυσία και τη μάσκα με την απειλή του αφορισμού (ιδιαίτερα ο Κανόνας 62 της Πενθέκτης Συνόδου, τέλη 7ου αι.)⁷⁶. Τόσο όμως η Εκκλησία, όσο και η κοσμική εξουσία δείχνοντας ανοχή σε όλα αυτά τα δρώμενα, ανταποκρίνονταν στην ανάγκη

⁷⁵ Βλ. σχετικά Πούχγερ, *Λαϊκό θέατρο...*, ό.π, σ. 14 - 19, 181 - 182, και στον ίδιο, «Το λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα», *Αρχαιολογία*, τεύχ. 12 (Αύγουστος 1984), σ. 53 - 56. Βλ. επίσης Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Γ. Λαϊκή τέχνη*, Αθήνα 2004, σ. 422 (στο κεφ: Θέατρο).

⁷⁶ Βλ. σχετικά Σ. Ν. Τρωάνος, «Κυνήγι της τύχης και μασκαράτες στον κόσμο του Βυζαντίου», *Λαογραφία*, 41 (2007-2009), σ. 420 - 431.

των λαϊκών στρωμάτων για παροδική διαφυγή από την καταπιεστική καθημερινότητα.

Στόχους όλων αυτών των δρωμένων αποτέλεσαν η γονιμότητα της γης και η συμβολική προστασία από τις φυσικές και υπερφυσικές δυνάμεις που την απειλούν στην κρίσιμη μετάβαση από το Χειμώνα - Θάνατο, στην Άνοιξη - Ανάσταση (ζωή),
«με την υποταγή στην ανεστραμμένη τάξη πραγμάτων, έστω και στο επίπεδο της τελετουργίας»⁷⁷.

Σ' αυτή την κρίσιμη μετάβαση, όπου οι ζωντανοί σμίγουν με τους νεκρούς, το φως με το σκοτάδι, η αρχή με το τέλος, *«τα αντίθετα είναι φυσικό να συμπίπτουν»*, όπως σημειώνει ο Eliade⁷⁸.

Η μεταμφίεση, φυτομορφική («περπερούνα»), ζωομορφική («καμήλα», «αρκούδα»)⁷⁹ – και μάλιστα θηριομορφική («μπαμπόγεροι» Δράμας⁸⁰, «ρογκατσάρια» στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία, «μωμόγεροι» στον Πόντο, Καρναβάλια Σοχού Θεσ/νίκης) ή ανθρωπομορφική («λαϊκό δικαστήριο» Ξινού Νερού Φλώρινας, «μπέης» ή «βασιλιάς» στη Θράκη), αποτελεί συστατικό στοιχείο του δρωμένου που του δίνει το όνομα («Μπούλες» Νάουσας, «Αράπηδες» Νικήσιανης Καβάλας, «Γέροι και Κορέλες» της Σκύρου⁸¹) και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα.

⁷⁷ Ευάγγελος Αυδίκος, *Από τη Μαρίτσα στον Έβρο. Πολιτισμικές Συγκλίσεις και Αποκλίσεις*. Αλεξανδρούπλη: Δήμος Τυχερού, 1998, σ. 189.

⁷⁸ Mircea Eliade, *Traite d' Histoire des Religions*, Paris 1975, σ. 334-335.

⁷⁹ Στις ζωομορφικές, κυρίαρχες είναι οι μορφές της αρκούδας και της καμήλας. Η αρκτομορφική μεταμφίεση εκφράζει την πίστη στις θεραπευτικές ικανότητες της αρκούδας, που θεωρείται πάντα θηλυκή και παραπέμπει στην αρκούδα «χορευτριά», βασικό θέαμα των βαλκανικών κυρίως πανηγυριών. Πιο διαδεδομένη είναι η μορφή της καμήλας, «Τζαμάλα» που θεωρείται και αυτή συνήθως θηλυκή με γονιμοποιητική σημασία. Βλ. σχετικά Πούχγερ, ό. π., σ. 81 - 91.

⁸⁰ Άλλες ελληνικές ονομασίες για τις μεταμφιέσεις του γέρου προγόνου είναι «καλόγερος», «μπουμπουχέρια», «κουκούγεροι» κτλ. (Πούχγερ, ό.π, σ. 243).

⁸¹ Οι τραγοσκέπαστοι γέροι είναι φορτωμένοι με κουδούνια που ζυγίζουν έως και 50 κιλά, ενώ οι κορέλες στριφογυρίζουν δίπλα τους χορεύοντας με αλλοιωμένες τοπικές ενδυμασίες. Ανάλογα με το χρώμα της «μ'τσούνας» που εξαρτάται από το τρίχωμα του ζώου είναι και η ονομασία της, όπως «φρεμπό» για το μαύρο ή «φερρό» για το κόκκινο. Βλ. σχετικά στην έκδοση του Λυκείου Ελληνίδων Βόλου, *Δρώμενα, τραγούδια και χοροί της αποκριάς*, Βόλος, 2003, σ. 1 - 2.

Ο Αράπης είναι βασικό μοτίβο της θηριομορφικής μεταμφίεσης⁸². Το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η τραγόμορφη μεταμφίεση, τα πολλά κουδούνια για εκκωφαντικό θόρυβο, η οπλοφορία με κάθε είδους ρόπαλα και το σακούλι με στάχτη για να μουτζουρώνει το πλήθος.

Οι διάφοροι τύποι των μασκαράδων προέρχονται από διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Οι αράπηδες, ως δαιμονολατρικά όντα χάνονται στα βάθη της ιστορίας, ενώ ο φραγκοφορεμένος γιατρός π.χ. που ανασταίνει νεκρούς, ανάγεται στον 19ο αι. σύμφωνα με την ένδυσή του⁸³.

Συχνά η μεταμφίεση είναι υιοθέτηση της αμφίεσης του άλλου φύλου που τη συναντάμε και σε άλλα έθιμα, όπως π.χ στα έθιμα του γάμου της σαρακατσάνικης κοινωνίας, όπου την Τρίτη μετά το γάμο, όταν «ξεσάκκιαζαν» τα προικιά, παλικάρια φορούσαν τα ενδύματα της νύφης και χόρευαν, κάνοντας άσεμνες κινήσεις, και λέγοντας αισχρολογίες⁸⁴.

Άλλα δρώμενα έχουν βαθιές ιστορικές ρίζες, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, όπως οι «Γενίτσαροι» και οι «Μπούλες» της Νάουσας, που ιστορικά συνδέονται με το παιδομάζωμα του 1705. Για το λόγο αυτό συμμετέχουν μόνο ανύπαντρα παλικάρια. Ο «πρόσωπος», δηλ. η μάσκα, είναι από τα βασικότερα εξαρτήματα της στολής. Κατασκευάζεται από χονδρό πανί πάνω στο οποίο μπαίνει γύψος και αλείφεται από τη μια μεριά με γνήσιο κερί, κρατώντας δροσιά σ' αυτόν που το φορά. Το μουστάκι είναι από αλογότριχα ή κατράμι και τα χρώματα, λευκό, κόκκινο στα μάγουλα και κίτρινο σημάδι στο μέτωπο, συμβολίζουν αντίστοιχα τη νέκρωση της φύσης και του ελληνισμού, το ζωντάνεμα του σκλαβωμένου γένους και το τέλος της σκλαβιάς. Η Μπούλα, άνδρας με φαρδιά φουστάνια, φοράει πρόσωπο χωρίς μουστάκι, ενώ στο κεφάλι έχει λουλούδια με τούλια και κορδέλες⁸⁵.

Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταμφίεση των «κουδονοφόρων τράγων» του Σοχού. Ντυμένοι με μαύρες γιδοπροβιές και ζωσμένοι με τη «ντουζίνα»,

⁸² Βλ. σχετικά Γ. Α. Μέγας, *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Αθήνα 1988, σ. 93 - 97.

⁸³ Βλ. σχετικά Πούχγερ, ό.π, σ. 103.

⁸⁴ Βλ. σχετικά *Τραγούδια – Χοροί – Έθιμα των Σαρακατσαναίων*, έκδοση Λαογραφικού Μουσείου Σαρακατσάνων Σερρών, Σέρρες 2007, σ. 23.

⁸⁵ Βλ. σχετικά την ειδική έκδοση του Δήμου Νάουσας, *Νάουσα, αποκριά 2009, το αυθεντικό ελληνικό Καρναβάλι*, Νάουσα 2009, σ. 4 - 8.

τέσσερα ογκώδη όμοια κουδούνια, και ένα ογκώδες στο πίσω μέρος της περιφέρειας αναστατώνουν γη και ουρανό. Μεγάλες πολύχρωμες κεντημένες εσάρπες (σάλια) καλύπτουν και στολίζουν το θώρακα, αφήνοντας τις άκρες να πέφτουν κάτω. Η προσωπίδα τους, που καλύπτει όλο το πρόσωπο, καταλήγει σε ένα ψηλό λοφίο από κορδέλες και μια ουρά αλεπούς. Είναι φτιαγμένη από μαύρο ύφασμα, πάνω στο οποίο κεντιούνται σε γεωμετρικούς σχεδιασμούς πολύχρωμα κομμάτια υφάσματος. Υπάρχει πολύ μικρό άνοιγμα στο στόμα που παραμορφώνει τα χείλη, όπως επίσης στη μύτη και στα μάτια, ενώ στη θέση του στόματος κρέμονται μουστάκια από ουρά αλόγου⁸⁶.

Οι μεταμφιεσμένοι, σε όλα αυτά τα δρώμενα, χωρισμένοι σε ομάδες περιδιαβαίνουν τους δρόμους πειράζοντας τους κατοίκους, χορεύοντας και τραγουδώντας ενώ προκαλούν εκκωφαντικό θόρυβο με τα υπερμεγέθη κουδούνια. Οι μεταμφιεσμένοι αναπαριστούν τα κακά πνεύματα του χειμώνα και τις ψυχές των νεκρών που «ενοχλούν» τους ζωντανούς και άλλες φορές τους δαίμονες της βλάστησης και της ευφορίας⁸⁷.

Μεταμφιέσεις με ευετηριακό χαρακτήρα συναντάμε και σε λαϊκά δρώμενα του ευρύτερου βαλκανικού χώρου, κάτι που δείχνει κοινές πολιτισμικές καταβολές⁸⁸. Όλες αυτές οι τελετουργίες εκφράζουν την πανάρχαια πίστη στον «ενιαυτόν δαίμονα», τη βλάστηση, που πεθαίνει και ξαναγεννιέται μια φορά το χρόνο.

«Ο δαίμονας της βλάστησης φονεύεται για να μην πεθάνει από γεροντική αδυναμία, και ανακαλείται αμέσως στη ζωή, για να δράσει και πάλι ακμαίος»⁸⁹.

Ή όπως παρατηρεί ο Turner

⁸⁶ Βλ. σχετικά Καλλιόπη Βλαχοπούλου, *Το Καρναβάλι του Σοχού*, χειρόγραφο, Λ.Α.Π.Ι. Συλλογή Φοιτητών 1966-67, και Σεραφείμ Αθ. Ψαρράς, *Η Αποκριά στο Σοχό: Δομή –λειτουργία – μετασηματισμοί*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Ιωάννινα 2013, σ. 66.

⁸⁷ Βλ. Γ. Α. Μέγας, ό.π., σ. 43-44.

⁸⁸ Βλ. σχετικά στο βιβλίο του National Museum of Ethnography, *Traditional Bulgarian Costumes and Folk Arts*, Sofia, 1994, σ. 85 – 87. Στη Βουλγαρία οι «Κούκερι», στη Ρουμανία η καμήλα, στην Κροατία οι «zvončari», κουδουνοφόροι μασκαράδες με χαρακτηριστικές στολές από ακατέργαστο δέρμα τράγου και μάσκες ξύλινες, χορεύουν για να διώξουν τις δυνάμεις του κακού. (Βλ. και Βαρβούνης, ό.π., σ. 93 – 98).

⁸⁹ Μέγας, ό.π., σ. 103.

«ο άνθρωπος πεθαίνει μέσα στη φύση για να αναγεννηθεί μεσ' από αυτήν»⁹⁰.
«Και φυσικά με τις γονιμικές αυτές τελετουργίες, που συγκροτούνται από διάφορα και διαφορετικά στοιχεία, ο σκοπός είναι η εξασφάλιση της ζωής της κοινότητας, άρα και η τελετουργική περιχαράκωση της ακαμψίας του χρόνου, όπως αυτός γίνεται αντιληπτός σε μια παραδοσιακή κοινωνία. Και είναι η τελετουργική κατανομή ρόλων, που κατά κύριο λόγο εξασφαλίζει αυτήν την κοινωνική σταθερότητα και παγίωση»⁹¹.

Γενικότερα η εθιμική μεταμπίεση εκφράζει την πίστη για ευετηρία και γονιμότητα με την απαραίτητη σε πολλά δρώμενα αντιστροφή, που υπηρετεί τις αξίες της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης, καθώς είναι προσωρινή και γίνεται στο τελετουργικό, θυμικό και συμβολικό επίπεδο.

3. Καρναβάλι: «mundus reversus» – η συμβολική αντιστροφή του κόσμου

Η κατεξοχήν περίοδος της μεταμπίεσης είναι το Καρναβάλι, μια από τις ευετηριακές παραδοσιακές γιορτές που εξυμνεί τη χαρά της ζωής, την αναγέννηση της φύσης, του ανθρώπου και ολόκληρης της Δημιουργίας, μια λαϊκή γιορτή που όλοι γελούν με όλα και που η δύναμή της, όπως και κάθε τελετουργίας, βρίσκεται στο συμμετοχικό της χαρακτήρα.

Η παράδοση του Καρναβαλιού έχει τις ρίζες της σε πανάρχαιες τελετές, διαμορφώνεται σε χιλιετηρίδες, κρυσταλλώνεται στο Μεσαίωνα⁹², όπου διαμορφώνει μια δυνατή σατιρική λαϊκή λογοτεχνία, που θα γονιμοποιήσει το λόγιο πολιτισμό και θα περάσει σε όλα τα λαϊκά θέατρα της Ευρώπης⁹³, θα διαγωνιστεί στο νεότερο Καρναβάλι, αγροτικό και αστικό και σε άλλες γιορτές, έχοντας ως κοινή συνισταμένη

⁹⁰ Victor Turner, *Dramas, Fields and Metaphors, Symbolic Action in Human Society*, Ithaca and London 1974, σ. 253.

⁹¹ Βαρβούνης, ό.π., σ. 128.

⁹² Η μορφή του τρελού, μορφή κεντρική στο μεσαιωνικό Καρναβάλι, με την παραδοσιακή φορεσιά του, κουκούλα με γαϊδουρινά αυτιά, ποιμαντικό ραβδί ή σκήπτρο, παρδαλά ρούχα απ' όπου κρέμονται κουδούνια, θα μείνει κλασική, εκφράζοντας κι αυτή την αμφισημία του Καρναβαλιού. (Βλ. σχετικά Γιάννης Κιουρτσάκης, ό.π., σ. 60).

⁹³ Όπως της Κομέντια ντελ άρτε, ιταλική κωμωδία που βασίζεται σε αυτοσχεδιασμένα σενάρια με βασικά πρόσωπα τον Αρλεκίνο, την Κολομπίνα, τον Πιερότο, την Κασσάνδρα και τον Πουλτσινέλα. Για την κατανόηση της Κομέντια ντελ άρτε, η μεταμπίεση και η μάσκα έπαιξε σημαντικότερο ρόλο από τον ηθοποιό.

την καρναβαλική «τρέλα» που ενυπάρχει στον πυρήνα της και συνδέεται με την ανακύκλωση των εποχών και την αναγέννηση του χρόνου και του κόσμου.

Για να κατανοήσουμε τη δομή του Καρναβαλιού, θα πρέπει να ξεκινήσουμε από τη γιορτή, αυτή τη «δεύτερη ζωή» των ανθρώπων.

Κατά τον Durkheim, κάθε γιορτή, και η πιο κοσμική, έχει συγγένεια με τη θρησκευτική τελετουργία, καθώς σκοπός και των δύο είναι να φέρουν τους ανθρώπους κοντά και να ενισχύσουν τους κοινωνικούς τους δεσμούς⁹⁴. Στις γιορτές αυτού του τύπου, που τελούν στον πυρήνα τους ένα κοσμικό γεγονός, την εναλλαγή των εποχών και την ανανέωση της φύσης με σκοπό την ευετηρία, καθοριστικό ρόλο έχουν η μεταμφίεση, η αθυροστομία, η βωμολοχία, δρώμενα που αντιστρέφουν επίμονα και συστηματικά την τάξη του κόσμου και τις ιεραρχικές δομές της κοινωνίας, καθαρτήριες πυρές⁹⁵, το κάψιμο ενός ανδρείκελου, στέψη και καθαίρεση ενός πλασματικού βασιλιά, αναπαραστάσεις γάμου – θανάτου – νεκρανάστασης⁹⁶. Όλα τα παραπάνω συνθέτουν ένα διονυσιακό σκηνικό, όπου πρωταγωνιστούν το πολύτιμο θεραπευτικό γέλιο⁹⁷ και η ψυχική ευφορία που οδηγεί τον άνθρωπο έξω από τις αρχές της συμβατικής καθημερινότητας.

Το λαϊκό γέλιο του Καρναβαλιού λυτρώνει τον άνθρωπο από το φόβο της επίσημης «σοβαρής αλήθειας», απομυθοποιεί, ως ένα βαθμό, το ιερό, στηλιτεύει το σοβαροφανές, το δογματισμό, τον αυταρχισμό, ξεμασκαρεύει την κάθε εξουσία,

⁹⁴ Βλ. σχετικά Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris 1925, σ. 546 - 547.

⁹⁵ Η φωτιά είχε από τα πανάρχαια χρόνια εξαγνιστικό χαρακτήρα και προκαλούσε την κάθαρση του ανθρώπου μέσω του θεϊκού πυρός. Τις Απόκριες σε ορισμένους τόπους, ανάβονται φωτιές στα τρίστρατα με καθαρτήριο και μεταβατικό χαρακτήρα, από το χειμώνα στην άνοιξη. Βλ. σχετικά Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, Αθήνα 1985, σ. 263.

⁹⁶ Βλ. σχετικά Μουτζάλη Γ. Αφέντρα, «Καρναβάλι και λαϊκό γέλιο», περιοδικό *Αρχαιολογία*, τεύχ. 113 (Δεκέμβριος 2009), σ. 20 - 26.

⁹⁷ Το γέλιο είχε αρχικά τελετουργικό χαρακτήρα. Στο θεϊκό γέλιο, τον «άσβεστο γέλωτα» των θεών, κατά τον Όμηρο, αποδίδεται η δημιουργία του κόσμου στην αρχαία Ελλάδα, όπως και η δημιουργία πολλών ειδών του έντεχνου λαϊκού λόγου (ευτράπελες διηγήσεις, λαϊκό θέατρο, κ.ά.) κι άλλων πολλών μορφών του λαϊκού πολιτισμού (π.χ των μεταμφίεσεων). Βλ. σχετικά Μαρίνα Βρέλλη – Ζάχου, «Ο Αλή Ντίνο και τα σχέδιά του», *Πρέβεζα Β΄ Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας* (16 - 20 Σεπτεμβρίου 2009), τόμος 2, επιστ. επιμ.: Μαρίνα Βρέλλη- Ζάχου και Χρήστος Σταυράκος, Πρέβεζα 2010, σ. 424.

χαρίζοντας τελικά στον άνθρωπο προσωπική ελευθερία. Γι' αυτό το λόγο έγινε συχνά ένα όπλο επίφοβο σε όλες τις εξουσίες και «σύνθημα» σε καιρούς αμφισβήτησης (τέλη δεκαετίας 1960)⁹⁸.

Η ανθρώπινη ροπή για το «γέλιο» ταυτίζεται συχνά με την άσκηση κοινωνικής κριτικής, που συχνά γίνεται με τον τρόπο της «ευτραπείας». Γελάμε με την όποια παραφωνία, για να την κριτικάρουμε ταυτόχρονα⁹⁹. Το γέλιο, αυτή η στιγμιαία γιορτή για τον άνθρωπο, οι βρισιές, τα βωμολοχικά χωρατά, η παραβίαση των κατεστημένων περιβάλλονται με μαγική δύναμη, που διώχνει τα πονηρά πνεύματα και ταυτόχρονα αφυπνίζει τις κοιμισμένες δυνάμεις της φύσης.

Στα λαϊκά δρώμενα η μεταμφίεση με τη χρήση της μάσκας αντιστοιχεί σε ένα ενιαίο και ολοκληρωμένο συμβολικό σύστημα, που ο βασικός νόμος είναι η αναστολή ή αντιστροφή όλων των νόμων, η ανατροπή της καθημερινής τάξης πραγμάτων, η διαφυγή από την καταπιεστική πραγματικότητα μέσα από τη μη αναγνωρισιμότητα που εξασφαλίζει το προσωπείο. Κάτω από αυτό επέρχεται η πλήρης ισοπέδωση βασικών κοινωνικών αξιών και θεσμών. Έτσι η τιμή, η γυναικεία αιδώς, ο γάμος, ο θάνατος και τα έθιμα που τους συνοδεύουν, σεβαστά πρόσωπα, όπως ο ιερέας, ο δικαστής, ο άρχοντας, διακωμωδούνται¹⁰⁰. Ολόκληρος ο κόσμος ξεπροβάλλει μέσα από ένα καθολικό αναποδογύρισμα: οι άνθρωποι φορούν τα ρούχα τους ανάποδα, οι άντρες ντύνονται γυναίκες και οι γυναίκες άντρες.

Καθετί «ανώτερο» υποβιβάζεται, και κάθε «κατώτερο» αναβαθμίζεται, θεμελιακό στοιχείο στο «γκροτέσκο»¹⁰¹. Ο δικαστής παίρνει τη θέση του κατηγορούμενου, ο

⁹⁸ Βλ. σχετικά Γιάννης Κιουρτσάκης, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης, οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Αθήνα 1985, σ. 173–174.

⁹⁹ Μ. Γ. Μερακλής, *Ευτράπεζες διηγήσεις, το κοινωνικό τους περιεχόμενο*, Αθήνα 1980, σ. 8.

¹⁰⁰ Η σάτιρα είναι μετάβαση από τελετουργικά παραδείγματα που έχουν στόχο τον έλεγχο της φύσης σε αυτά που ασκούν έλεγχο σε όσους έχουν πολιτικο-οικονομική εξουσία ή ασκούν αόρατο έλεγχο στην κοινωνική ζωή, όπως γυναίκες, μάγοι, περιθωριακοί κ.ά., συχνά δε μπορεί να οδηγήσει σε εξεγέρσεις ή να απαιτήσει αλλαγές στην καθιερωμένη τάξη πραγμάτων, αν και, σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές, την επαναβεβαιώνει και την ενισχύει. Βλ. σχετικά Le Roy Ladurie, *Le Carnaval de Romans*, Paris 1979, σ. 331-340, επίσης Νάντια Σερεμετάκη, «Καρναβαλιού Μετάλλαξη», εφημ. *Τα Νέα*, ένθετο «Πρόσωπα - 21ος αιώνας», 17 - 02 - 2001.

¹⁰¹ Το «γκροτέσκο σώμα», του Μπαχτίν, ερμηνευτικό εργαλείο για να φωτίσει την κωμική λαϊκή παράδοση του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, όπου τα βασικά του στοιχεία είναι η σαρκική πράξη, η

τρελός ανακηρύσσεται σοφός, ο διάβολος δοξολογεί, η ανδρική και γυναικεία φύση εξυμνείται. Σύμβολα, θεσμοί, τίτλοι, αξιώματα, ιερά και όσια διακωμωδούνται και εκθρονίζονται, ενώ στη θέση τους ενθρονίζεται η τρέλα και το αλλόκοτο¹⁰².

Το Καρναβάλι δε σέβεται ούτε το θάνατο, τον γελοιοποιεί, τον αντιμετωπίζει δηλαδή με το γέλιο – ο νεκρός συμπεριφέρεται σαν ζωντανός- που τελικά τον ταυτίζει με τη ζωή¹⁰³.

Για τη λογική αυτού του συστήματος, καμιά ιεραρχία δεν είναι αρκετά ακλόνητη ώστε να μην μπορεί να αναποδογυριστεί, κανένα γεγονός δε θεωρείται αρκετά τραγικό, ιερό ή επίσημο για να μη γίνει αντικείμενο γελοιοποίησης, αφού ο ίδιος ο θάνατος ακολουθείται πάντα από μια ανάσταση¹⁰⁴.

Για το Σεφέρη, στις γιορτές αυτές, «όλα γυρεύουν να καούν» και «πρέπει να καούν», για να ξαναγεννηθούν καλύτερα¹⁰⁵.

Το Καρναβάλι είναι ο χώρος και ο χρόνος που σου επιτρέπει να αποχωριστείς τον καθιερωμένο κοινωνικό σου ρόλο και επάγγελμα και με διάφορες μορφές συμβολικής αντιστροφής, όπως το μασκάρωμα, να μετατραπείς στο αντιθετικό σου άλλο, ενώ ο χρόνος ρέει αντίστροφα, με το πέρασμα από τον εγκόσμιο χρόνο στον τελετουργικό - ιερό χρόνο. Το μασκάρωμα, ως σύμβολο που βοηθάει στην ερμηνεία της εσωτερικής διαδικασίας ενός πολιτισμικού φαινομένου, επαναλαμβάνει την αλληλουχία αποχωρισμός – αντιστροφή – επανενσωμάτωση, με το φόρεμα της μάσκας, την αντιστροφή του ρόλου που αυτό συνεπάγεται και τις τυπικότητες που ακολουθούν το τέλος του μασκαρέματος.

Με αυτή την έννοια, το Καρναβάλι είναι ανάλογο με τις διαβατήριες τελετές¹⁰⁶ στη ζωή κάθε ανθρώπου, μόνο που στην περίπτωση του Καρναβαλιού, ο χρονικός κύκλος δε μετριέται με τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, αλλά με την κυκλική επανάληψη

αγωνία του θανάτου στην κωμική της έκφραση και η γέννα. (Βλ. σχετικά Κιουρτσάκης, ό.π., σ. 80 και 134-136. Για την έννοια του γκροτέσκου στα παραμύθια, βλ. Μερακλής, ό.π., σ. 56-57).

¹⁰² Βλ. Κιουρτσάκης, ό.π., σ. 49-53.

¹⁰³ Το ίδιο μας λέει και ένα παλιό γιαννιώτικο στιχοπλάκι:

«Απ' τη φουτιά οι πεθαμένοι, ζεσταθήκαν οι καημένοι».

(Δ. Σαλαμάγκας, «Το Γιαννιώτικο στιχοπλάκι κι οι παράγοντές του», *Ηπειρωτική Εστία*, 6, (1957), σ. 339).

¹⁰⁴ Κιουρτσάκης, ό.π., σ. 58.

¹⁰⁵ Γ. Σεφέρης, *Τρία κρυφά ποιήματα*, στη συλλογή «Θερινό Ηλιοστάσι», ΙΓ, Ίκαρος 1972.

¹⁰⁶ Βλ. σχετικά Arnold van Gennep, *The Rites of Passage*, Λονδίνο 1960, σ. 189.

της εποχικής διάβασης στα όρια χειμώνα και καλοκαιριού, δηλαδή μεταξύ άγονης εποχής και εποχής γονιμότητας¹⁰⁷.

Το Καρναβάλι αντανakλά από την αρχή ως το τέλος του χρόνου τη μετάβαση από τη ζωή στο θάνατο και την επαναφορά στη ζωή, παρέχοντας τη δομή για αυτή την αλληλουχία και για την αντιστροφή των ρόλων, ενώ τελειώνει με την επανένταξη του κόσμου στην κανονική χρονική τάξη¹⁰⁸.

Οι γιορτές αυτές, που στο βάθος τους εκφράζουν την ανάγκη των ανθρώπων για συλλογική εκτόνωση, λειτουργούν ως ασφαλιστική δικλείδα για την κοινωνική ισορροπία, μιας και παρατηρείται το παράδοξο,

«η εορταστική ανατροπή να ενισχύει τελικά την τάξη ακριβώς την οποία συμβολικά αντιστρέφει»¹⁰⁹.

Το Καρναβάλι συχνά τελειώνει με το κάψιμο του βασιλιά - καρνάβαλου, που στην περίπτωση αυτή λειτουργεί ως εξιλαστήριο θύμα, μέσα από το οποίο επέρχεται η κάθαρση και η εκτόνωση των ανθρώπων από την αρνητικά συσσωρευμένη ενέργεια ολόκληρης της χρονιάς και από τις σκόπιμες ακολασίες, ιδιαίτερα την περίοδο αυτή.

4. Αποκριά: Μύηση και Σάτιρα

Η Αποκριά (αποχή από το κρέας, όπως και το λατινικό Καρναβάλι («carnem levare» και το κυπριακό «σήκωσες») θεωρείται περισσότερο από τον ελληνικό λαό περίοδος γλεντιού και ξενοιασιάς και λιγότερο περίοδος πνευματικής προετοιμασίας για τη νηστεία που ακολουθεί.

Με το Τριώδιο αρχίζει η περίοδος της Αποκριάς που διαρκεί τρεις εβδομάδες.

Η πρώτη εβδομάδα λέγεται και «προφωνή», επειδή παλιότερα κάποιος «προφώνουσε», διαλαλούσε την αρχή των Απόκρεω. Επίσης ονομάζεται και «αμολητή» ή «απολυτή», επειδή απολύονται οι ψυχές των νεκρών και επισκέπτονται τον απάνω κόσμο.

Η δεύτερη ονομάζεται κρεατινή ή ολόκριγια, επειδή δεν υπάρχουν περιορισμοί νηστείας στο κρέας, και η τελευταία εβδομάδα, που θεωρείται γεφυρωτική μετάβαση από την απόλυτη κρεοφαγία της προηγούμενης στην προσεχή μεγάλη νηστεία,

¹⁰⁷ Βλ. σχετικά Σερεμετάκη, ό. π.

¹⁰⁸ Βλ. σχετικά Leach Ed., «Two essays concerning the symbolic representation of time», *Rethinking Anthropology*, London (1961), σ. 124 -136.

¹⁰⁹ Κιουρτσάκης, ό.π., σ. 67.

επιτρέποντας μόνο γαλακτερά, λέγεται «τυρινή» ή «τρανή» Αποκριά, ίσως παρετυμολογώντας ο λαός το «τυρινή-τρανή», επειδή όσο προχωρά προς το τέλος της η Αποκριά, τόσο κορυφώνεται το γλέντι του¹¹⁰. Θεωρείται όμως και περίοδος που η φύση πρέπει να βοηθηθεί στο αναβλαστικό της έργο. Γι' αυτό ο λαϊκός άνθρωπος αναπαριστούσε συμβολικά τη γενετήσια διαδικασία¹¹¹. Στα γονιμικά αυτά δρώμενα κυριαρχούν η αισχρολογία και τα φαλλικά σύμβολα¹¹², στοιχεία χαρακτηριστικά όλων των ευετηριακών γιορτών, μέσω των οποίων γινόταν, και μια συμβολική διαχείριση της λαϊκής σεξουαλικότητας¹¹³.

Κύριο μορφολογικό χαρακτηριστικό αυτών των εθμικών εκδηλώσεων είναι οι μάσκες και οι μεταμφιέσεις: «Κουδουνάτοι, Γιανίτσαροι, κουκούγεροι, κουμουζέλες, μούσκαροι, προσώπεια αλλά το κοινότερο μασκαράδες και καρνάβαλοι»¹¹⁴ είναι τα ονόματα των μεταμφιέσεων σε διάφορες περιοχές. Τον ενδυματολογικό πλούτο των εθμικών αυτών εκδηλώσεων πλαισιώνει η μεγάλη ποικιλία των χορευτικών μορφών, που πολλές από τις κινήσεις τους ασκούν μια μαγεία ομοιοπαθητική¹¹⁵.

Κατά τον Μπαχτίν, τα χτυπήματα είτε με τα πόδια είτε με ραβδιά¹¹⁶, συχνά φαλλόμορφα, οδηγούν στο θάνατο αλλά και σε μια καινούρια ζωή, διώχνουν το παλιό και ταυτόχρονα δημιουργούν το καινούριο¹¹⁷.

¹¹⁰ Βλ. σχετικά στο Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, Αθήνα, σ. 135 - 139.

¹¹¹ Όλα αυτά ήταν κοινωνικώς αποδεκτά για τους αγροτικούς πληθυσμούς σε συγκεκριμένες εθμικές περιστάσεις, γιατί πίστευαν πως τα φυσικά πράγματα δεν είναι αισχρά. Βλ. σχετικά Μ. Γ. Βαρβούνης, *Άσματα και βωμολοχικά λαογραφικά, παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Αθήνα 2007, σ. 19. Επίσης Α. Ι. Λιάβας, «Η ελληνική ιεροτελεστία της άνοιξης», στο ένθετο του δίσκου της Δόμνας Σαμίου, *Τα αποκριάτικα ανέρα ιερά*, Αθήνα, 1994, σ. 38.

¹¹² Ένα τέτοιο δρώμενο, όπου κυριαρχούν οι φαλλοί, τα βωμολοχικά τραγούδια και τα σεξουαλικά υπονοούμενα είναι το «μπουρανή» του Τυρνάβου, που σημασιοδοτεί την πολιτισμική ταυτότητα της περιοχής και συμβάλλει σημαντικά στην τουριστική της ανάπτυξη.

¹¹³ Βλ. σχετικά Μ. Nilsson, *Ελληνική λαϊκή θρησκεία*, Αθήνα 1979, σ. 32.

¹¹⁴ Μέγας, ό.π., σ. 93.

¹¹⁵ Τα χτυπήματα της γης με τα πόδια επιδιώκουν την καρποφορία της γης. Βλ. σχετικά Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, Αθήνα 1985, σ. 262.

¹¹⁶ Στα θεσσαλικά Ρογκατσάρια, αποδίδουν γονιμοποιητικές ικανότητες στα ξύλα που κρατούν οι μασκαράδες, όπως και στα μαγιόξυλα στα πρωτομαγιάτικα δρώμενα της Θεσσαλίας. Βλ. Βάλτερ Πούχγερ, «Δρώμενα του εορτολογίου στο θεσσαλικό χώρο», *Θεσσαλικά Χρονικά 13* (1980), σ. 212 και 238.

Πρόσθετα στοιχεία είναι η θύμηση των νεκρών (τρία Ψυχοσάββατα), η τελετουργική μαντεία που αφορά κυρίως το κρίσιμο θέμα του γάμου¹¹⁸ και οι φωτιές με καθαρτήριο και μεταβατικό χαρακτήρα.

Οι εκδηλώσεις αυτές συνοδεύονται πολλές φορές από σατιρικά στιχουργήματα με καυστικό και κοινωνικό περιεχόμενο, όπου η «λεκτική αντιστροφή» των πραγμάτων είχε, τουλάχιστον παλαιότερα, καθοριστική λειτουργία στην όλη τελετουργία¹¹⁹.

Με την πάροδο του χρόνου οι αντιλήψεις αυτές άλλαξαν και οι τελετουργίες, από μνητικές, εξέπεσαν σε απλές σατιρικές παραστάσεις. Τα αθυρόστομα τραγούδια της αποκριάς είχαν και μια διαφορετική κοινωνική λειτουργικότητα πέραν της διασκέδασης και του κοινωνικού ελέγχου. Διαπαιδαγωγούσαν σεξουαλικά τα νεότερα μέλη της κοινότητας, κάτι που θεωρούνταν απαγορευμένο εκτός εθιμικού πλαισίου, μιας και τα τραγούδια είχαν «σαφείς γονιμικές προεκτάσεις»¹²⁰. Ο παραδοσιακός άνθρωπος τραγουδούσε όσα δεν μπορούσε φανερά να πράξει.¹²¹

Τα τραγούδια με την πάροδο του χρόνου ατόνησαν ή αναβιώνουν ως φολκλοριστικά στοιχεία σε αποκριάτικα έθιμα και δρώμενα, αφήνοντας όμως ως παρακαταθήκη την αθυροστομία τους στο σύγχρονο παραδοσιακό πολιτισμό. Η «ιερή αισχρολογία» έχασε το νόημά της και το κωμικό στοιχείο έχει υπερτερήσει, οι λέξεις δεν λένε πια τα πράγματα με το όνομά τους¹²².

¹¹⁷ Βλ. σχετικές αναφορές στον Κιουρτσάκη, ό.π., σ. 107-108.

¹¹⁸ Βλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Τελετουργίες και δρώμενα στη θρακική Αποκριά», στο *Βιβλιοθήκη* 645: Διον. Μουσμούντης (επιμ.), *Από την Αποκριά στην Καθαρά Δευτέρα, Ελευθεροτυπία* 10.688 (5 Μαρτίου 2011), σ. 12-13.

¹¹⁹ Βλ. Ν. Νούσιας - Β. Ράπτης (επιμ.), *Προσωπίδες και τζαμάλες*, Γιάννινα 2009, σ. 26.

¹²⁰ Ο διαχωρισμός των φύλων στα δρώμενα της αποκριάς δεν υφίσταται, άνδρες και γυναίκες γίνονται ένα, η ντροπή έχει αφήσει τη θέση της στην αθυροστομία ακόμα κι όταν απευθύνονται σε γυναίκες, χάριν του γέλιου και της ευθυμίας. Βλ. σχετικά Γιαννούλης Γ. Γιαννούλης, *Ο πολιτισμός της Νάξου. Το παράδειγμα της Απειράνθου*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2006, σ. 214. (Για τα «γαμοτράγουδα» της Αποκριάς και τις λειτουργίες τους, βλ. γενικά Βάλτερ Πούχνερ, «Σάτιρα και 'πορνογραφία' στο αποκριάτικο τραγούδι», στο βιβλίο του *Μελέτες για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι*, Αθήνα 2013).

¹²¹ Μ. Γ. Βαρβούνης, «Λαϊκή νεοελληνική αθυροστομία: από τα αποκριάτικα τραγούδια στα μηνύματα των κινητών τηλεφώνων», στο Χρ. Βέικου (επιστ. επιμ.), *Λαογραφία και Ιστορία*, [Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Σεμινάριο 29], Αθήνα 2003, σ. 85 και 88.

¹²² Βαρβούνης, ό.π. σ. 92.

Διαφορετικές επομένως ανάγκες εξυπηρετούσαν τα τελετουργικά δρώμενα στις αγροτικές κοινωνίες που ο κύριος σκοπός ήταν η ευετηρία της γής και διαφορετικές ανάγκες στις αστικοποιημένες κοινωνίες, όπου η καλλιέργεια της γης ήταν συλλογική ανάμνηση και κυριαρχούσε η ανάγκη για ξεφάντωμα¹²³.

Τα τελετουργικά αυτά δρώμενα, πριν καταλήξουν θεάματα

*«ήταν για τους προγόνους μας τρόπος διαχείρισης του τόπου, του χρόνου, και της ζωής, ήταν μαγεία και θρησκεία (...) ενέχουν κάτι που είναι ιερό και ταυτόχρονα παράλογο, αυτή την αρμονική συνύπαρξη του ιερού με το βέβηλο, του καθαγιασμένου με το αθυρόστομο, του σεμνού με το βωμολοχικό, του σοβαρού με το παιγνιώδες, μακριά από τις αστικές μας σεμνοτυφίες και σοβαροφάνειες».*¹²⁴

Εξάλλου, όπως παρατηρεί ο Μερακλής, υπάρχει το αισχρό της καθημερινότητας, που όλους μας αηδιάζει, και υπάρχει το αισχρό της παράδοσης που πρέπει να σεβόμαστε.

5. Οι μετασηματισμοί της Αποκριάς στο χρόνο - Αστικά Καρναβάλια

Η εξέλιξη του αγροτικού Καρναβαλιού στον αστικό και στη συνέχεια στον αγροτικό χώρο, όπου η διαδικασία της φολκλοροποίησης μετατρέπει τους συμβολισμούς του σε θεατρική παραστατικότητα χάριν της εμπορευματοποίησης και του κέρδους, η μάσκα και η μεταμφίεση εξακολουθεί να είναι το κύριο μέσο των αποκριάτικων εκδηλώσεων, με σκοπό την πρόσκαιρη μεταμόρφωση, την αλλαγή ταυτότητας, το διονυσιασμό, την εξασφάλιση της ανωνυμίας, τη διασκέδαση έξω από τα συμβατικά όρια της καθημερινότητας.

*«Στις απόκριες, ο καθένας ξαναγίνεται αυτός που ήταν πριν από χιλιάδες χρόνια και ξεχνά αυτό που θα είναι αύριο»*¹²⁵.

Παρόλο που το πλαίσιο αλλάζει, η κοινωνική λειτουργικότητα των αστικών καρναβαλιών παραμένει η ίδια, ενώ σε αρκετά θεάματα μπορούμε να διακρίνουμε στο βάθος τους σημασιολογικά στρώματα γονιμικού χαρακτήρα¹²⁶, κύριο μορφολογικό χαρακτηριστικό των αγροτικών καρναβαλιών.

¹²³ Βαρβούνης, ό.π.

¹²⁴ Βαρβούνης, *Άσεμνα και βωμολοχικά λαογραφικά*.....ό.π., σ. 126.

¹²⁵ Λάζαρος Μέλλιος, *Λαογραφικά Φλωρίνης, Γιορτές I*, Φλώρινα 1976, σ. 40.

¹²⁶ Κατά τον Κιουρτσάκη, ό.π., σ. 95-96, *«Ακόμα και στο νεότερο αστικό καρναβάλι, που τείνει να μεταβάλλει το αρχέγονο εορταστικό σύμπλεγμα σε ευκαιριακό ερωτισμό, το γκροτέσκο σώμα ξεμυτίζει κάποτε και πάλι, με όλον τον γονιμικό του δυναμισμό και τις συμβολικές του προεκτάσεις»* (Καρναβάλι

Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, επικρατεί στα αστικά κέντρα¹²⁷ το Καρναβάλι δυτικού τύπου με τυποποιημένες μεταμφιέσεις, παρελάσεις, κομιτάτα, σερπαντίνες, χορούς, όπου σατιρίζονται επίκαιρα γεγονότα και διακωμωδούνται χαρακτηριστικοί τύποι της εποχής.

Η ενδυνάμωση των καρναβαλικών γιορτών στις πόλεις της κεντρικής και νότιας Ιταλίας κατά τον 20ό αιώνα, μεταλαμπάδευσε μια πλούσια παράδοση Καρναβαλιού σε όλη την αστική Ελλάδα, ενώ πιο ώριμο έδαφος βρήκε στις επτανησιακές πόλεις.

Την πρωτοκαθεδρία στο είδος αυτό της αποκριάς από το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο έχει η Πάτρα, όπου η καλλιέργεια της καρναβαλικής παράδοσης κατάφερε να επιβιώσει και να επιβληθεί ως σημαντικό πρότυπο φαινόμενο.

Σε άλλα ημιαστικά κέντρα, όπως στην Αγιάσο της Λέσβου, το Καρναβάλι εξελίσσεται σε πιο σύνθετες μορφές με παρωδίες¹²⁸, αυτοσχέδιες παραστάσεις, ποιητικούς διαγωνισμούς.

Η αποκριά στην Πρέβεζα, των αστικών κυρίως στρωμάτων, έχει επηρεαστεί από τα Επτάνησα¹²⁹ και κατ' ακολουθία από το βενετσιάνικο Καρναβάλι και τα μοτίβα του, πολλά από τα οποία πέρασαν στα λαϊκά αναγνώσματα την εποχή της Ενετοκρατίας για να ξαναγεννηθούν ως θέαμα πάλι στο λαϊκό πολιτισμό.

Το ίδιο συνέβη και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο, όπου πολλά θέματα από ιπποτικά μυθιστορήματα ή άλλα δημόδη βιβλία έχουν περάσει στις λαϊκές παραστάσεις

του Ρίο, Μοσχάτου, Πάτρας κ.λπ., όπου το γυμνωμένο σώμα κουνιέται αποκαλύπτοντας τις αναπαραγωγικές του δυνατότητες).

¹²⁷ Στην πρωτεύουσα, που η αποκριά γνωρίζει μια λαμπρή περίοδο από το 1880 - 1922, η οργάνωσή της «θυμίζει περισσότερο την αστική *belle époque* παρά λαϊκό Καρναβάλι», με τις γυναίκες να πρωτοστατούν. Βλ. σχετικά στο Γ. Καιροφύλας, *Η αθηναϊκή αποκριά*, Αθήνα 1990, σ. 109 - 110. Επίσης Πούχγερ, ό.π., σ. 80.

¹²⁸ Ο λόγος της παρωδίας αντιστρέφει την ιδεολογία των «σοβαρών» κειμένων, τα γελοιοποιεί, με σκοπό την εκτόνωση και το γέλιο. Βλ. σχετικά Κιουρτσάκης, ό.π., σ. 63.

¹²⁹ Πάντα υπήρχαν στενές επαφές ανάμεσα στην Ήπειρο και τα Επτάνησα, λόγω των εποχιακών εργατών αλλά και των εμπορικών συναλλαγών, ιδιαίτερα με την Πρέβεζα, που αποτελούσε σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο και πύλη της Δυτικής Ελλάδας με την Ευρώπη. Μαζί με τους ανθρώπους και τα προϊόντα μετακινούνταν και τα πολιτιστικά αγαθά.

κυρίως τις αποκριάτικες, όπως η «Ερωφίλη» του Χορτάτση, αποδεικνύοντας τη συνεχή διαλεκτική ανάμεσα στη λόγια και τη λαϊκή παράδοση¹³⁰.

Στα Επτάνησα, σε αντίθεση με τα αγροτικά Καρναβάλια που το ρόλο των γυναικών αναλαμβάνουν άντρες, οι γυναίκες συμμετέχουν στο Καρναβάλι με προσωπίδες¹³¹, που προστατεύουν το κύρος τους και τους δίνουν τη δυνατότητα να εξωτερικεύσουν, όσα υποκρύπτονταν καλά τον υπόλοιπο χρόνο.

Αλλά και στον ηπειρωτικό χώρο η προσωπίδα ήταν αυτή που έδωσε τελικά την ελευθερία στη γυναίκα να συμμετέχει στα αποκριάτικα δρώμενα και προστάτευε το κύρος της «από την καρναβαλική συμπεριφορά της»¹³². Γι' αυτό το λόγο η μεταμφίεση, ως τρόπος του φέρεσθαι και της θέασης του κόσμου, υπήρξε ψυχογραφική και θεατρική πράξη.

Η μεταμφίεση ως δράση της άρχουσας τάξης, αρχικά, εξελίσσεται στα αστικά Καρναβάλια σε πλήθος κοστουμιών και προσωπειών που δεν αντλούν πλέον στοιχεία από την θεατρική παράδοση αλλά τη σύγχρονη σάτιρα, η δε μεγάλη συμμετοχή του κοινού δεν εξασφαλίζει πάντα και την ποιότητα, επειδή οι στολές παράγονται μαζικά με χαμηλό κόστος, ενώ τα χειροποίητα στοιχεία συνήθως εκλείπουν. Επικρατούν υλικά εύκολης κατανάλωσης, όπως το πλαστικό, στερώντας έτσι από το κοινό τη δημιουργική δράση και την έμπνευση, που περιορίζεται και χειραγωγείται από όσους διαχειρίζονται την οικονομική και πολιτιστική ζωή του τόπου.

Το αστικό Καρναβάλι ως «πολιτισμικό σύστημα» μιας σύνθετης κοινωνίας, όπως η αστική, μεταβάλλεται ιστορικά, ως εκ τούτου επανασηματοδοτούνται οι κοινωνικές του λειτουργίες στο χώρο και το χρόνο.

Εμπλουτίζεται από νέες έννοιες που ανταποκρίνονται στις καινούριες κάθε φορά προσδοκίες του κοινού, αν και τις περισσότερες φορές ίσως το περιορίζουν, δημιουργώντας πλαστές παραδόσεις και επιφανειακά μόνο δείχνουν την καλή του «υγεία».

¹³⁰ Βλ. σχετικά Πούχγερ. ό. π., σ. 196 - 198.

¹³¹ Τη «μπαούτα», μαύρη ημιπροσωπίδα, που οι γυναίκες φορούσαν παντού, ακόμη και στην εκκλησία. Κάτω από την ανωνυμία της μάσκας γίνονταν συχνά και εκτροπές, όπως πολιτικοί φόννοι. Βλ. σχετικά Πούχγερ, ό. π., σ. 79.

¹³² Νούσιας - Ράπτης, ό.π., σ. 38.

Το Καρναβάλι στις μέρες μας υποκύπτει στις απαιτήσεις της αγοράς, γίνεται θέαμα για θεατές – τουρίστες και δεν λειτουργεί, όπως παλιά, ως γιορτή – επιβεβαίωση, αντιπροσωπευτική της ταυτότητας της κοινωνίας¹³³.

«Το κοινωνικό φαντασιακό που απελευθερώνεται με το τότε Καρναβάλι, φυλακίζεται στο θεαματικό ως όνειρο»¹³⁴.

Το αναρχικό πνεύμα του «ανάποδου» κόσμου, που αναποδογυρίζει για τρεις βδομάδες την καθημερινή κοινωνική ιεραρχία και τάξη, μετατρέπεται σε καταναλώσιμο θέαμα και απλή ξεφάντωση.

Παρόλα αυτά, η ικανότητα ενσωμάτωσης νέων στοιχείων και ανασηματοδότησης των συμβόλων του Καρναβαλιού, από κάθε κοινωνία, του προσδίδει διαχρονικότητα εντάσσοντάς το στα φαινόμενα του «πολιτισμού» στην ευρύτερή τους έννοια. Γιατί ακριβώς μέσα από αυτή την ανασηματοδότηση σφυρηλατείται «*η καινούργια κοινοτική συνείδηση των πόλεων*»¹³⁵, ο άνθρωπος δομεί νέες σχέσεις με τον εαυτό του, τους άλλους και τον κόσμο και συνεχίζει να εκτονώνεται μέσα από το τελετουργικό του.

Κατά τον Turner, σε περιόδους όπου θεσμοθετημένες κοινωνικές συμπεριφορές και αξιακά συστήματα τίθενται υπό αμφισβήτηση, οι παραδοσιακές πολιτισμικές μορφές επανενεργοποιούνται¹³⁶. Έτσι το Καρναβάλι προσεγγίζεται από τους σύγχρονους μελετητές ως πολιτισμικό και ερμηνευτικό υπόδειγμα για την έρευνα όχι μόνο των παραδοσιακών κοινωνιών αλλά και των σύγχρονων αστικών, καθώς αυτές «εγγράφονται» σ' αυτό και εκφράζουν μέσα από τις μεταμφιέσεις του το κοινωνικό και ιδεολογικό τους πλαίσιο. Γιατί,

«η νέα μεταμφίεση, ό,τι θα αποκαλούσαμε γενικά νεωτερικό, δεν είναι 'υποβαθμισμένος πολιτισμός', όπως τον παρουσιάζουν παραπονούμενοι κάποιοι ρομαντικοί. Είναι οι μεταλλαγές του 'παλιού',

¹³³ Το Καρναβάλι σήμερα συμβολίζει τη μεταμοντέρνα εποχή μας και αυτή η γιορτή παρουσιάζεται ως «εφήμερη αυταπάτη ενός ατέλειωτου χρόνου ηδονής», μια ατμόσφαιρα αιώνιας γιορτής – πρότυπα που δημιουργούν τα media - που ναρκώνει την έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου για προσωρινή ανατροπή και παραβίαση των κατεστημένων. Βλ. και Antonino Buttita, «Carnevali di Sicilia fra tradizione e innovazione», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Il carnevale e il mediterraneo. Tradizioni, riti e maschere nel mezzogiorno d' Italia*, επιμ. Pietro Sisto και Piero Totaro, Bari 2010, σ. 206 – 248.

¹³⁴ Σερεμετάκη, ό.π.

¹³⁵ Κιουρτσάκης, ό.π., σ. 51.

¹³⁶ Βλ. σχετικά Turner, *Dramas, Fields.....* ό.π., σ. 172. Επίσης βλ. Αυδίκος, ό.π., σ. 271.

οι ανανοηματοδοτήσεις του, το παντελώς ανεπεξέργαστο επίσημο, που δημιουργούν ένα νέο ενδιαφέρον πεδίο ερεύνης»¹³⁷.

¹³⁷ Μανόλης Γ. Σέργης, «Εποχικά δρώμενα και χρόνος: Δωδεκάμερο, Ρογκατσάρια, αποκριάτικα, ισημερίες», στο συλλογικό τόμο *Ελληνική λαϊκή παράδοση, από το παρελθόν στο μέλλον*, επιστ. επιμ.: Ευάγγελος Αυδίκος, Αθήνα 2014, σ. 219.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ:

Η Πρέβεζα των Απόκρεω στον χρόνο

*«Οι τελετουργίες δεν έχουν μόνο λειτουργικό
αλλά κυρίως ψυχολογικό σκοπό, προσπαθούν
να κρατήσουν την κοινότητα δεμένη, ενωμένη».*

(Μ.Γ. Μερακλής, *Θέματα Λαογραφίας*,
Αθήνα 1999, σ. 12).

- 1. Ιστορικά της Πρέβεζας**
- 2. Οι Αποκριές και οι μεταμφιέσεις τους στην Πρέβεζα
(τέλη 19ου αι. έως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια)**

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Η Πρέβεζα των Απόκρεω στον χρόνο

1. Ιστορικά της Πρέβεζας

Η Πρέβεζα, πρωτεύουσα του ομώνυμου νομού της Ηπείρου, είναι κτισμένη στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου, στο βόρειο άκρο του στενού που ενώνει τον Αμβρακικό με το Ιόνιο πέλαγος, κοντά στα ερείπια της αρχαίας Βερενίκης, που ίδρυσε ο βασιλιάς Πύρρος το 290 π.χ. Σε απόσταση επτά χιλιομέτρων προς τα βορειοανατολικά βρίσκεται η αρχαία Νικόπολη, από τις σημαντικότερες πόλεις της ρωμαϊκής και πρωτοχριστιανικής περιόδου. Η προέλευση του ονόματός της πιθανότατα οφείλεται στην αλβανική λέξη *preveza*, που σημαίνει πέρασμα,¹³⁸ διότι η θέση αυτή προφανώς μεσολαβούσε κατά τη διέλευση των Αλβανών προς την Ακαρνανία¹³⁹. Οι πρώτες ιστορικές μαρτυρίες για την πόλη ανάγονται στον 15^ο αιώνα, όπου οι Οθωμανοί, στους οποίους περιέρχεται η πόλη, λόγω της στρατηγικής αξίας της θέσης της, προσπαθούν να συγκροτήσουν μια στρατιωτική βάση, για να προστατεύσουν τα παράλια του Ιονίου και της Αδριατικής από τις επιθέσεις των πειρατών που λυμαίνονταν τα παράλια και υπονόμευαν την εξουσία τους¹⁴⁰.

Μετά από μια σύντομη ενετική κατοχή (1684-1701) και μια επίσης σύντομη τουρκική κατοχή που κράτησε ως το 1718, η Πρέβεζα με τη συνθήκη του Πασάροβιτς περιέρχεται στα χέρια των Βενετών¹⁴¹. Ξεκινά μια ειρηνική περίοδος

¹³⁸ Α. Σαββίδης, «Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα βραχεία χρονικά», *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η ιστορία της Πρέβεζας (Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989)*, Πρέβεζα 1993, σ. 28 – 29, Π. Φουρικής, «Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν. Νικόπολης - Πρέβεζα. Β΄ Πρέβεζα», *Ηπειρωτικά Χρονικά 4*, (1929), σ. 265-266, Κώστας Κόμης, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα 1999, σ. 19, Νίκος Καράμπελας, *Πρέβεζα μέσα από το συλλεκτικό αρχείο του Ν. Δ. Καράμπελα και το φωτογραφικό αρχείο του Δήμου Πρέβεζας*, Πρέβεζα 1991, σ. 1.

¹³⁹ Βαγγέλης Αυδίκος, *Πρέβεζα 1945-1990, Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*, Πρέβεζα 2000, σ. 294, Κόμης, *ό.π.*, σ. 19 -21, Ν. G. L.Hammond, *Ήπειρος. Η γεωγραφία, τ' αρχαία ερείπια, η ιστορία και η τοπογραφία της Ηπείρου και των παρακειμένων χωρών*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1971, σ. 52.

¹⁴⁰ Σημαντικό γεγονός της εποχής αυτής υπήρξε η ναυμαχία ης Πρέβεζας, το Σεπτέμβριο του 1538, όπου ο συνασπισμένος δυτικός στόλος του αυτοκράτορα Καρόλου του Ε΄, του πάπα-Παύλου Γ΄ και των Ενετών ηττάται από τον οθωμανικό στόλο του Χαϊρεντίν πασά Βαρβαρόσα.

¹⁴¹ Αυδίκος, *ό.π.*, σ. 38, Κόμης, *ό.π.*, σ. 25.

που η πόλη αναβαθμίζεται ποιοτικά και από «ένα θεόφτωχο ψαροχώρι»¹⁴² γίνεται ένα σημαντικό εμπορικό και διαμετακομιστικό κέντρο με επίκεντρο το λιμάνι, που γίνεται το κέντρο της οικονομικής ζωής της πόλης και πύλη επικοινωνίας με όλη την Ήπειρο, ενώ αρχίζει να διαμορφώνεται και μια εύρωστη αστική τάξη με κύρια ασχολία το μεταπρατικό εμπόριο. Με την ενθάρρυνση των Βενετών, δημιουργείται ο ελαιώνας της Πρέβεζας¹⁴³ που για τα επόμενα 250 χρόνια θα στηρίζει την οικονομική ζωή της πόλης και θα δημιουργήσει και την πρώτη μεγάλη ιδιοκτησία, τα «Λιοστάσια»¹⁴⁴.

Με τη ρωσοτουρκική συνθήκη του 1800, ολόκληρη η περιοχή της Πρέβεζας παραχωρείται στην Τουρκία, ενώ το 1803 περνάει στην εξουσία του Αλή πασά μένοντας στην κατοχή του ως το 1820. Η άνοδος του Αλή Πασά στην εξουσία σηματοδοτεί την αναβάθμιση του ρόλου της ως διαμετακομιστικού κέντρου για όλη τη δυτική Ελλάδα και τα Επτάνησα, αλλά και σημείο πρόσβασης προς τις ευρωπαϊκές αγορές¹⁴⁵. Η πόλη ενισχύεται με οχυρωματικά έργα (τάφος, τα κάστρα του Αγίου Γεωργίου (Γενί Καλέ), Αγίου Ανδρέα (Ιτς Καλέ), Ακτίου, Παντοκράτορα (Ουτς Καλέ), και εξωραϊζεται με αξιόλογα κτίσματα (Σεράι Πασά). Η σημαντική γεωγραφική της θέση και οι ιστορικές συγκυρίες έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση του κοινωνικοοικονομικού χαρακτήρα της πόλης, στη σύνθεση του πληθυσμού, στη σχέση της με την περιφέρεια και την πνευματική της ανάπτυξη. Στις περιγραφές των Άγγλων περιηγητών William Leake και Henry Holland, που επισκέφθηκαν την Πρέβεζα το 1805 και το 1812 αντίστοιχα, στη διάρκεια του οδοιπορικού τους στην Ελλάδα, φαίνεται η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της πόλης που της προσδίδουν τα ανάμικτα ελληνικά, τουρκικά και ενετικά στοιχεία και

¹⁴² Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Β', 1700 - 1800, Αθήνα 1975, σ. 530.

¹⁴³ Βλ. Η. Βασιλάς, «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 3 (1954), σ. 606 - 610.

¹⁴⁴ Το ιδιαίτερο κοινωνικό κύρος που προσδίδει η ελαιοϊδιοκτησία στους κατόχους της φαίνεται από το γεγονός ότι και σήμερα τα λιοστάσια φέρουν το όνομα των ιδιοκτητών τους. Βλ. σχετικά Αυδίκος, ό.π. σ. 39, 153, 191.

¹⁴⁵ Βλ. σχετικά Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας», *Συνέδριο ιστορίας «Ηπειρος: κοινωνία – οικονομία 15^{ος}-19^{ος} αι.»*, Γιάννινα 4-7 Σεπτ. 1985, Γιάννινα 1986, σ. 148. Επίσης βλ. Αυδίκος, ό.π. σ. 41.

ο ανάмикτος πληθυσμιακός της χαρακτηήρας από Χριστιανούς, Μουσουλμάνους, Εβραίους και ξένους¹⁴⁶.

Οι δυνατότητες για επιβίωση που πρόσφερε η πόλη, κυρίως λόγω του διαμετακομιστικού ρόλου του λιμανιού της¹⁴⁷, προσείλκυσε άτομα από όλες τις γύρω περιοχές (νομό Ιωαννίνων, Λευκάδα, Αιτωλοακαρνανία) επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό τη σύνθεση του πληθυσμού της, ορίζοντας και την κοινωνική του διαστρωμάτωση. Στην ανώτερη κοινωνικά ομάδα βρίσκονται οι εμπορευόμενοι καθώς και οι ανώτεροι κρατικοί λειτουργοί και οι λιγοστοί επιστήμονες, που όλοι τους είναι και κάτοχοι μεγάλων εκτάσεων ελαιώνων. Ακολουθούν οι κάθε είδους επαγγελματίες, ενώ στην τελευταία βαθμίδα βρίσκεται η εργατική τάξη, λιμενεργάτες κυρίως, οικοδόμοι και ψαράδες¹⁴⁸. Το φθινόπωρο του 1820, η Πρέβεζα παραδίδεται από τον γιο του Αλή, Βελή, στα σουλτανικά στρατεύματα. Αρχίζει έτσι η δεύτερη οθωμανική κυριαρχία ως το 1912, κατά την οποία, στα πλαίσια της αναδιάρθρωσης και εκσυγχρονισμού της οθωμανικής Αυτοκρατορίας ((*Τανζιμάτ*), η πόλη εξωραΐζεται και εκσυγχρονίζεται¹⁴⁹.

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, η Πρέβεζα απελευθερώνεται από την οθωμανική κατοχή (21 Οκτωβρίου 1912) και μια νέα περίοδος στην ιστορία της αρχίζει. Το 1917 κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καταλαμβάνεται από τις δυνάμεις της Αντάντε. Η Μικρασιατική καταστροφή και η άφιξη των προσφύγων δημιούργησαν στην Πρέβεζα, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, κοινωνικές, οικονομικές και δημογραφικές ανακατατάξεις. Την περίοδο αυτή, η αυτοκτονία του ποιητή Κώστα Καρυωτάκη, θα στοιχειώσει την πόλη για

¹⁴⁶ Βλ. σχετικά Ν. Καράμπελας, « Ο Άγγλος γιατρός Henry Holland στην περιοχή της Πρέβεζας» στο *Πρεβεζιάνικα Χρονικά*, περίοδος Β΄, τεύχ. 45 - 46, (2009), σ. 143-215, και ο ίδιος, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», στο *Πρεβεζιάνικα Χρονικά* τεύχ. 43-44, 2007, σ. 159-162.

¹⁴⁷ Το λιμάνι «αποτελούσε πνεύμονα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της πόλης..... το βασικότερο ήταν η ιδεολογία που ακτινοβολούσε...»(Αυδίκος, ό.π., σ. 108, 221).

¹⁴⁸ Αυδίκος, ό.π., σ. 191.

¹⁴⁹ Δημιουργούνται υποδομές (νοσοκομεία, αστυνομικό τμήμα), γίνεται λιθόστρωση της αγοράς, ο δημόσιος φωτισμός της πόλης, τηλεγραφική σύνδεση με τα Ιωάννινα, εκσυγχρονίζεται το οδικό δίκτυο. Βλ.σχετικά Ελισάβετ Π. Σαρρή, «Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας», στο *Πρεβεζιάνικα Χρονικά*, περίοδος Β΄, τεύχ. 45 - 46 (2009), σ. 251-252.

καιρό¹⁵⁰. Κατά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η πόλη βομβαρδίζεται από τη γερμανική και συμμαχική αεροπορία με μεγάλες απώλειες, ενώ ο Εμφύλιος πόλεμος αφήνει έντονα τα σημάδια του.

Στη δεκαετία του 1950-1960, στο πλαίσιο του σχεδίου Μάρσαλ για ανασυγκρότηση της Ευρώπης επομένως και της Ελλάδας, χαράσσεται η Εθνική οδός Αντιρρίου – Ιωαννίνων, συνδέεται με πορθμείο με το Ρίο, με αποτέλεσμα να ατονήσει το λιμάνι της Πρέβεζας μιας και ο διαμετακομιστικός του ρόλος παύει να υφίσταται, αφού η χερσαία επικοινωνία της βορειοδυτικής Ελλάδας με την Πελοπόννησο και κυρίως με την πρωτεύουσα γίνεται πιο εύκολη¹⁵¹. Έτσι η Πρέβεζα χάνει τη βασική της λειτουργία, που καθόριζε την οικιστική, οικονομική και κοινωνική της συμπεριφορά για 250 χρόνια. Αυτό, πέρα από τις περιφερειακές αντιθέσεις που δημιουργεί κυρίως με τους Γιαννιώτες,¹⁵² έχει ως αποτέλεσμα να συρρικνωθεί η οικονομία της πόλης και να αλλάξει η δημογραφική της σύνθεση, μιας και οι Πρεβεζάνοι, οι αστοί κυρίως, μεταναστεύουν στην Αθήνα και νέος πληθυσμός από την ενδοχώρα εγκαθίσταται στην πόλη φέροντας αλλαγές στην αστική εξέλιξη¹⁵³ και στην πολιτισμική φυσιογνωμία της πόλης. Οι πιο φτωχοί από αυτούς κατοικούν στις παρατάφριες περιοχές, γεγονός που δημιουργεί και έναν κοινωνικό δυισμό (οι γειτονιές των ντόπιων και οι γειτονιές των φτωχών ξενόφερτων), ο οποίος αμβλύνεται κυρίως μετά το 1970, όταν μεταναστεύουν στην πόλη κάτοικοι της υπαίθρου του νομού δημιουργώντας το δικό τους οικισμό¹⁵⁴.

Κεφαλλονίτες, Λευκαδίτες, Γιαννιώτες και Συρρακιώτες επήλυδες θα παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη μεταβολή της πόλης από διαμετακομιστικό σε αγροτικό

¹⁵⁰ Οι Πρεβεζάνοι αποδέχτηκαν αργά ότι η επιλογή του ποιητή να θέσει τέρμα στη ζωή του εκεί δεν αποτελούσε αρνητική διαφήμιση για την πόλη τους. Στο πλαίσιο αυτό διοργανώθηκε από το Δήμο Συμπόσιο για τα 100 χρόνια από τη γέννησή του (11 - 14 Σεπτεμβρίου 1986) και λίγα χρόνια αργότερα έστησαν την προτομή του στην πλατεία Δαρδανελίων (1991).

¹⁵¹ Το τελευταίο πλοίο της γραμμής σταματά το 1963. «*Με την αλλαγή στην οικονομική βάση της πόλης, τερματίζεται μία μεγάλη περίοδος μετά την οποία έχει αλλάξει ο χαρακτήρας της*» (Σαρρή, ό.π., σ. 238).

¹⁵² Βλ. σχετικά Αυδίκος, ό.π., σ. 215 - 219.

¹⁵³ Νέες γειτονιές (Λευκαδίτικα – Βλάχικα) δημιουργούνται έξω από την τάφρο, η οποία μέχρι και το 1970 «περιόριζε» την πόλη στα όριά της. (Σαρρή, ό.π., σ. 266).

¹⁵⁴ Βλ. σχετικά Αυδίκος, ό.π., σ. 254 - 255.

κέντρο και θα εξισορροπήσουν το κενό που αφήνει η μετανάστευση των ντόπιων¹⁵⁵. Η παραδοσιακή ελαιοκαλλιέργεια, και η αλιεία σχεδόν εγκαταλείπονται, ενώ το ενδιαφέρον των Πρεβεζάνων στρέφεται προς τα οπωροκηπευτικά¹⁵⁶ αλλά και τον τουρισμό, τομέα στον οποίο οι Πρεβεζάνοι έχουν επενδύσει πολλά τα τελευταία κυρίως χρόνια, που συνεχώς αναπτύσσεται. Η μεταπολεμική Πρέβεζα αλλάζει εντελώς χαρακτήρα.

Η πόλη γίνεται αστικό κέντρο το 1951 και ο πληθυσμός της αυξάνεται σταδιακά. Σήμερα, η πόλη αριθμεί 16.321 κατοίκους, οι οποίοι ασχολούνται, πλην του εμπορίου και του τουρισμού, με τη γεωργία και την αλιεία. Στην ευρύτερη περιοχή οι κάτοικοι ασχολούνται με την παραγωγή κηπευτικών, ενώ ο Αμβρακικός κόλπος συνεχίζει να αποτελεί ιδιαίτερα σημαντική πηγή αλιευμάτων. Η Πρέβεζα, ο «*μικρός Βόσπορος*» κατά τον Φουρική¹⁵⁷, ως τις αρχές του 1950 στήριξε την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική της συμπεριφορά στο λιμάνι που αναδείχθηκε σε σπουδαίο διαμετακομιστικό κέντρο της Ηπείρου, ενώ ο ελαιώνας (γεωργία) και η θάλασσα αποτέλεσαν τους άλλους βασικούς πυλώνες της οικονομίας της. Μετά το 1950 ο ρόλος του λιμανιού ανατρέπεται και αλλοιώνει τα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της πόλης σε τέτοιο βαθμό που την καθιστά μια διαφορετική πόλη. Οπωροκηπευτικά στη θέση του παλιού ελαιώνα (γεωργία) και θάλασσα εξακολουθούν να στηρίζουν και σήμερα την οικονομία της, ενώ η αναβάθμιση του λιμανιού και του αεροδρομίου του Ακτίου συμβάλλει στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής, μέσα στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης που βιώνει η πατρίδα μας τα τελευταία χρόνια.

¹⁵⁵ Αυτοί που ασχολήθηκαν αρχικά με την κηπουρική ήταν οι Κεφαλλονίτες, οι οποίοι μαζί με τους πρόσφυγες και τους ντόπιους δημιούργησαν τον κηπευτικό συνεταιρισμό Πρέβεζας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την έλευση των Λευκαδιτών και των Συρρακιωτών στην Πρέβεζα, οι οποίοι με τη βοήθεια της Αγροτικής Τράπεζας έγιναν στη συνέχεια οι πρωταγωνιστές της αγροτικής παραγωγής. Βλ. σχετικά Δημήτρης Κολιός, «Δήμος Πρέβεζας: Πληθυσμιακή εξέλιξη και επαγγελματική σύνθεση (1930 -1950)», μεταπτ. εργασία (αδημοσίευτη), Ιωάννινα 2014, σ. 50-51.

¹⁵⁶ Ο χώρος μέσα στον οποίο αναπτύσσεται η νέα δραστηριότητα είναι ο ελαιώνας. Οι γυναίκες αποτελούσαν το βασικό εργατικό δυναμικό τόσο στην ελαιοκαλλιέργεια όσο και στα οπωροκηπευτικά. Το 1965 ιδρύεται και το πρώτο αμιγώς γυναικείο σωματείο με 116 μέλη. Βλ. σχετικά Αυδίκος, ό.π., σ. 181.

¹⁵⁷ Π. Φουρικής, «Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν. Νικόπολης - Πρέβεζα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 3 (1928), σ. 68 - 71.

2. Οι Αποκριές και οι μεταμφιέσεις τους στην Πρέβεζα (τέλη 19ου αι. έως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια)

Τέλη 19^{ου} αι.

Σύμφωνα με μαρτυρίες που είδαν το φως της δημοσιότητας, οι Πρεβεζάνοι μασκαρεύονταν ήδη από την εποχή της Οθωμανικής κυριαρχίας, κάνοντας μάλιστα και «χουνέρια» στους κατακτητές.

Ο Πρεβεζάνος πληροφορητής μου Στράτος Σταμουλάκης, για παράδειγμα, θυμάται ότι το 1895 ο πατέρας του, ο Βαγγέλης Σταμουλάκης, τη μέρα που η πόλη ετοιμαζόταν να δεχτεί την επίσκεψη ενός σημαντικού Ευρωπαίου προξένου, έντυσε «**πρόξενο**»¹⁵⁸ τον παππού του, τον Τάσο Καρμανιόλα. Πριν ακόμη το καράβι ρίξει άγκυρα, ο «πρόξενος» Καρμανιόλας και η συνοδεία του πέρασαν μπροστά από την εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπους, που ήταν το στέκι των πασάδων, με επισημότητα, απολαμβάνοντας από αυτούς σεβαστικούς «τεμενάδες», μετά συνέχισαν την πορεία τους περνώντας μπροστά από το Διοικητήριο (σημερινά Δικαστήρια) και, εν τέλει, εξαφανίστηκαν σε φιλικό τους σπίτι στο «Τσαβαλοχώρι». Ευτυχώς, οι Τούρκοι δεν κατάλαβαν το «χουνέρι» των μασκαρεμένων και δεν υπήρξαν την ώρα εκείνη αντίποινα¹⁵⁹.

Με τον πληροφορητή μου Στράτο Σταμουλάκη (Αύγουστος 2018)

Αρχές 20ού αι.

Η παλαιότερη μαρτυρία που προέκυψε κατά την ερευνητική αναδίφηση στα αρχεία των εφημερίδων για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, αφορά τις Απόκρεω του

¹⁵⁸ Στην εργασία τα θέματα των μεταμφιέσεων σημειώνονται με διακριτούς χαρακτήρες (bold).

¹⁵⁹ Βλ Γιάννης Νικολαΐδης, *Πρέβεζα, σαν ταινία παλιού σινεμά, ένα εικονογραφημένο αφιέρωμα σε πρόσωπα και γεγονότα στις δεκαετίες του '50, '60 και '70*, Πρέβεζα 2016, σ. 172 - 173.

έτους 1907. Πρόκειται για την παράθεση της μαρτυρίας του Πρεβεζάνου Άγγελου Αρταβάνη, στην οποία γίνεται λόγος για την πομπή του Καρναβαλιού και τις φάρσες του με ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο.

Παραθέτω αυτούσιο το σχετικό, εξαιρετικά μακροσκελές κείμενο, όπως το αποδελτίωσα σε φύλλο της εφημερίδα *ΑΓΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ* του 1962:

*«**Αρχικαρνάβαλος** ήταν ο αείμνηστος Λάμπης Χαϊνόπουλος ή Σαλαώρας. Προπορεύονταν **τριακόσιοι καβαλάρηδες** με άλογα από τις αλησμόνητες πρεβεζιάνικες και γιαννιώτικες νταλίκες. Στη μέση ξεχώριζε σαν το δεντρολίβανο στο φιόρο ο Βαγγέλης Μπούκουρας **ντυμένος χασάπης**, καβάλα σε μούρτζο άλογο. Ακολουθούσαν δύο **σαλπικτές**, ο Ζώης της Μόρφως κι' ο Γιάννης ο Κορφιάτης. Μετά ακολουθούσε ο **βασιλιάς του καρνάβαλου** Λάμπης Σαλαώρας, καβάλα στην άσπρη φοράδα του Βασίλη Μπανού που τη λέγανε «Σουλτάνα» κι είχε ουρά περήφανη. Ακολουθούσε η **φιλαρμονική**, εξήντα όργανα, με τους αειμνήστους Τάκη Ζαλοκώστα, Τάκη Ντερμάνη, Αλέξη Κτενά και Πάνο Χαϊνόπουλο που χτυπούσε ταμπούρλο. Σειρά είχε κατόπιν το **γαϊτανάκι** με τους ρέκτας Κώστα Μουσκή, Κώστα Κοψιδά, Πάνο Μπλέτσα, Βασίλη Κορέντη και άλλους πολλούς. Το σαντάρδο το κρατούσε ο Πάνος Τριποκαπάσας που ήταν νεκροθάπτης. Ακολουθούσαν οι **Ζειμπέκηδες** με επικεφαλής τον Κώστα Πιτσκανέλη ή Γουρλιάρο, Ηλία Καστάνη, Τάκη Χρυσοσπάθη, Γιώργο Τσακαμπίκα και καμιά εξηνταριά άλλους. Συνέχεια της πομπής ήταν οι **Τσάμηδες**. **Φουστανέλες** φορούσαν οι γλετζέδες Νάκος Κατσικοβάρδος, Νίκος Τσανός, Νίκος Ρούμπος και ο Μήτσος Βρυώνης. Μπροστά ξεχώριζε χοροπηδώντας ο Γιάννης ο Ντερέκας. Μασκαρεμένος σε **βασιλιά Όθωνα** ακολουθούσε ο Μιχάλης Κοτίβας και **βασιλίτσα Αμαλία** ο Βαγγέλης Σταμουλάκης. Γύρω τους ήταν οι **υπασπισταί**. Μετά ακολουθούσε **γάμος**. **Νύφη** ήταν η περιβόητη Κούλα, παλαιά τσικίστρα (τραγουδίστρια) και μετέπειτα ζητιάνα. **Γαμπρός** ο Χρήστος Κέμερης και **πεθερός** ο Αθανάσιος Δευτερταίος. **Δεύτερη νύφη** ήταν ο Βαγγέλης Σπανός και **γαμπρός** ο Κοσμάς Μπατσούλης. Οι **δύο γάμοι** επλαισιώνοντο από **βιολιτζήδες και οργανοπαίχτες**. Βιολί ο Σωτήρης Τσίτσικας. Λαούτο ο Γάκης Μουντζάλας. Στην ουρά της πομπής πίσω από το γάμο ήταν ο Σερμετσέλας με τους τσουράδες και τα νταούλια.*

Και στο τέλος ο Πάνος Μέλιος μασκαρεμένος σε **αρκουδιάρη**. **Αρκούδα** ήταν ο Θωμάς ο 'καπετάνιος' και **μαϊμού** ο Αντώνης Κανέτος που περπάταγε με τα τέσσερα.

Η **πομπή** ξεκινούσε απ' τη Φανερωμένη. Στη Βρυσούλα περίμεναν ο Μουτασερίφης, ανώτεροι υπάλληλοι, συμπολίτες και Τούρκοι. Βλέποντας τον βασιλιά του Καρνάβαλου χειροκροτούσαν και έλεγαν: - Μασαλά, Σαλαώρα εφέντη, τσόκ Ιλαρά. Όλοι αντάμα. Ισαλά!

Η πομπή διέσχιζε την αγορά, Άγιον Νικόλα, Αγία Παρασκευή και από το Σαϊτάν Παζάρ έφθανε στον άγιο Χαράλαμπο. Απάνω στη βρύση ανέβηκαν οι Νάκος Κουραμπιές και Διονύσης Λιανός. Ο Κουραμπιές έβγαζε λόγο Αγγλογαλλικό και ο Λιανός τον εξηγούσε: - ακούστε Πρεβεζάνοι. Από δω **ο ξένος είναι Αγγλογαλλοαμερικανός** και λέγει ν' ανέβετε όλοι σας επάνω στο 'Ρολόγι' και να πέσετε με τα κεφάλια κάτω! Από τότε έμεινε η συνήθεια, όταν γίνονται εκλογές να ανεβαίνει ένας ρήτορας να βγάζει λόγο. Ο δε αείμνηστος Σπύρος Λαμπάτος εξύμνησε το βασιλιά του Καρναβαλιού ως εξής: Χαίρε γενναίε βασιλιά / Ανδρείε στρατηλάτα. / Χαίρε, που τα κατάφερες / Και τα 'κανες σαλάτα»

160

Η περίοδος 1912 – 1940

Ο εορτασμός των Απόκρεω γνώρισε μεγάλη ακμή στα χρόνια που ακολούθησαν την απελευθέρωση της πόλης (1912) μέχρι τις αρχές του Β' Παγκοσμίου πολέμου:

«Οι άνθρωποι παρά τη φτώχεια τους γιόρταζαν τις Αποκριές καθημερινά. Στα σπίτια γίνονταν διαρκώς γλέντια ενώ οι παρέες γύρναγαν ασταμάτητα τις γειτονιές. Οι άντρες ντύνονταν **τσολιάδες, ζειμπέκηδες, πασάδες**, οι δε γυναίκες **γύφτισσες και χανούμισσες**. Οι καντάδες έδιναν και έπαιρναν ενώ μερικοί φώναζαν τους γύφτους με τα βιολιά για να κάνουνε κέφι»¹⁶¹.

¹⁶⁰ ΑΓΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ, αρ. φ. 348, (20-2-1962), σ. 1-2 (οι επισημάνσεις με ζωηρά γράμματα δικές μου).

¹⁶¹ Νικολαΐδης, ό.π., σ. 174.

Στις πρεβεζάνικες Αποκριές προπολεμικά ξεχωριστό χρώμα έδιναν ορισμένοι «γραφικοί» λαϊκοί τύποι, γύρω από τους οποίους πλέκονταν φάρσες προκαλώντας άφθονο γέλιο: Μεταξύ αυτών, ήταν και ο πλανόδιος Αντώνης με το βιολί του, τον οποίο μάλιστα ο γνωστός σκιτσογράφος της πόλης, ο Αλή Ντίνο Μπέη, αποτύπωσε στα σκίτσα του, όπου και τον ονομάζει «*Ορφέα της Πρεβέζης*», τονίζοντας την κοινωνική περιθωριοποίησή του¹⁶².

Κάποιες Αποκριές, φίλοι και γνωστοί «έστησαν» **γάμο του Αντώνη με νύφη**, με **παπά** και με **κουμπάρο**, και μετά το γαμήλιο γλέντι, οι νιόνυμφοι αποσύρθηκαν για την πρώτη νύχτα του γάμου:

«Μπήκαν συνοδευόμενοι από τις ευχές των παρευρισκομένων και... η πόρτα έκλεισε. Δεν πέρασαν 10-15 λεπτά, η πόρτα άνοιξε και αυτό που είδαν δεν το 'χαν ζαναδεί! Ο Αντώνης προσπαθούσε να μαζέψει το παντελόνι του. Το ίδιο και... η «νύφη» που μάζευε το δικό της, γιατί αυτή δεν ήταν νύφη, όπως θα φανταστήκατε οι περισσότεροι, παρά ήταν ο Αναστάσης Αρβανίτης ή Σαμψαλάς, που σε τέτοιους ρόλους ήταν 'μάννα'»¹⁶³!

Μεταξύ αυτών που έμειναν ως χαρακτηριστικές φιγούρες στις πρεβεζάνικες προπολεμικές αναμνήσεις, ήταν ακόμη:

- ο αχθοφόρος Στράτος Σίσκας,
- ο εργάτης Θεοδόσης ο *Άσκωνας*¹⁶⁴, που το παρουσιαστικό του (μέτριο ανάστημα, μεγάλα αυτιά, καμπούρα) παρέπεμπε στον **Καραγκιόζη**, γι' αυτό και έδινε υπαίθριες παραστάσεις ως καραγκιοζοπαίχτης,
- ο Γιάννης Θανάσης ή *Ριρίκας*, στο ρόλο της **μαϊμούς**,

και

- ο Βασίλης Ασπρογέρακας ή **Σαρλώ**, ακούραστος, ετοιμόλογος, εύστροφος, που, ούτως ή άλλως, σκορπούσε πάντα και παντού το κέφι, ενώ κατά τις Αποκριές μεταμφιεζόταν στον γνωστό κωμικό του κινηματογράφου, με

¹⁶² Μαρίνα Βρέλλη - Ζάχου, «Ο Αλή Ντίνο και τα σχέδιά του. Η σκιαγράφιση μιας εποχής στην πόλη της Πρέβεζας», *Πρέβεζα Β: Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας* (Πρέβεζα, 16-20 Σεπτεμβρίου 2009), τόμος 2, επιστ. επιμ.: Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου και Χρήστος Σταυράκος, Πρέβεζα 2010, σ. 437.

¹⁶³ Ανδρέας Καρζής, *Πρέβεζα, διαδρομές μνήμης*, Πρέβεζα 2009, σ. 98.

¹⁶⁴ *Άσκωνας* ήταν το παρατσούκλι του Θεοδόση, γιατί κάθε φορά που ήθελε να πει «σήκωνα», έλεγε «άσκωνα».

μεγάλη επιτυχία, οπότε οι Πρεβεζάνοι του έδωσαν το παρατσούκλι «Σαρλώ»¹⁶⁵.

Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Σπύρου Χαραλαμπίζα (72 ετών, το 2009)

*«Τις Αποκριές τις γιόρταζαν οι Πρεβεζάνοι με ζακουστά γλέντια. Γίνονταν συστηματική διοργάνωση με κορυφαίους τους Ριρίκα, τον Νίκο τον Κατσάπη, τον Σπύρο Σταμουλάκη ή Παπάρα και πολλούς άλλους. Ένας απ' αυτούς έκανε τον **Αράπη**. Μέχρι και **γάμο** σκάρωναν με πρωταγωνιστές τους Παπάρα και τη Θοδώρα»¹⁶⁶.*

Τις Αποκριές, οι Πρεβεζάνοι του προπολεμικού παρελθόντος αντάλλασσαν επισκέψεις σε σπίτια συγγενών και φίλων, πίνοντας, τραγουδώντας και κάνοντας διάφορα πειράγματα. Ξεχωριστή θέση τις μέρες αυτές είχαν τα αυτοσχέδια ευτράπελα στιχάκια, τα «**γανώματα**» και το «**χάσκαρι**», έθιμο που σήμερα έχει, σχεδόν, λησμονηθεί:

*«Στις επισκέψεις αυτές, ένας από τους **μασκαράδες**, συνήθως ο νοικοκύρης, κρατάει ένα καλάμι ή κάποιο ραβδί στην άκρη του οποίου είναι δεμένο ένα σχοινί μάκρους 50-70 εκατοστών. Στην άκρη του σχοινιού δένουν ένα αβγό καθαρισμένο, το «**χάσκαρι**». Μόλις έμπαιναν στο κάθε σπίτι, αυτός που κρατούσε το «**χάσκαρι**» το βουτούσε σε μια κούπα με γιαούρτι και το κούναγε μπροστά στο στόμα κάθε μέλους της οικογένειας με τη σειρά. Εκείνος προσπαθούσε να το πιάσει με το στόμα και να το «**χάψει**» χωρίς να χρησιμοποιήσει τα χέρια του. Αυτό το πράγμα, όμως, ήταν δύσκολο γιατί αυτός που κρατούσε το καλάμι με τ' αβγό, το κουνούσε συνέχεια για να μη τ' αρπάξουν. Γι' αυτό και τους άσπριζε όλους στο πρόσωπο με το γιαούρτι»¹⁶⁷.*

Αλλά και τα «**Κούλουμα**», που γιορτάζονταν την Καθαρά Δευτέρα στον Αϊ Γιώργη - η περιοχή από τον ελαιώνα του Αγίου Γεωργίου μέχρι τον Παντοκράτορα - ήταν ένα ακόμη μεγάλο γιορταστικό πανηγύρι για τους Πρεβεζάνους:

¹⁶⁵ Καρζής, ό.π., σ. 99 - 101.

¹⁶⁶ Ό.π, σ. 166.

¹⁶⁷ Καρζής, ό.π., σ. 54.

«Στο καφενείο του Αϊ Γιώργη μαζεύονταν οι συντροφιές των μασκαράδων για να γλεντήσουν, οι δε αρχηγοί των συντροφιών να κάνουν τις τελευταίες συνεννοήσεις για τους ρόλους και τα νούμερα που θα παρουσίαζαν στην κοινή απογευματινή συνάντηση στην πόλη, για το δρομολόγιο που θα ακολουθούσε η κάθε ομάδα μέχρι τον κοινό χώρο συνάντησης. Φρόντιζαν να περάσουν από διαφορετικές γειτονιές για να ξεσηκώσουν με το κέφι τους όλους τους κατοίκους της πόλης να τους ακολουθήσουν ως το χώρο της κοινής συνάντησης την ορισμένη ώρα, που οι αρχηγοί είχαν συμφωνήσει, στο σταυροδρόμι μπροστά στον Αϊ Χαράλαμπο ή στην πλατεία μπροστά στο καφενείο του Κωστούλα»¹⁶⁸.

Προπολεμικά, επίσης, οι συντροφιές των μασκαρεμένων επέστρεφαν στην πόλη, όπου τους υποδέχονταν οι Αρχές, και έκαναν παρέλαση, που τελείωνε με το «χορό της ώρας» από τις τρεις μεγάλες συντροφιές μασκαράδων, τους «Καβαλαραίους»:

Προπορεύονταν ο «**βασιλιάς**», ενδεδυμένος με στολή «**Κολοκοτρώνη**», πάνω σε άσπρο σελοφορεμένο άλογο. Ακολουθούσε φρουρά εφίππων φουστανελοφόρων, («**Τσάμηδες**»), εν συνεχεία, πεζοί φουστανελοφόροι με γιαταγάνια, και ακόμη οι «**ζειμπέκηδες**» (άτακτοι μισθοφόροι του σουλτανικού στρατού), βρακοφόροι, με άσπρη φορεσιά και σαρίκια, και «ασκίες» στους ώμους γεμάτες κούμαρα ή κρασί, με μια ξύλινη κουτάλα στη μέση και με «ζήλιες»¹⁶⁹ στα δάχτυλα, και με αρχηγό τους έναν έφιππο «**μπουνταλά**», που απαιτούσε να προσεύχονται «ισλαμιστί»¹⁷⁰!

¹⁶⁸ Εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, αρ. φ. 434 (5-3-1981), σ. 3.

¹⁶⁹ Πρόκειται για σιδερένια ή ξύλινα μικρά κύμβαλα, που ηχούν, όταν, στερεωμένα στα δάχτυλα, κρούονται μεταξύ τους. Από το τουρκικό Zil. Ονομάζονται και «τσίγκλες», ή «σαχάνια», «παφίλια», «τροχίσκοι» κλπ. Πηγή: Βικιπαίδεια.

¹⁷⁰ Γνωστοί Ζειμπέκηδες ήταν: ο Άγγελος Αρταβάνης ή Μαντούκας, ράφτης στο επάγγελμα, κατασκευαστής των στολών των άλλων Ζειμπέκηδων, ο Πύρρος Καγκουρής, ο κουρέας Πάνος Καραστάθης, και ο ψηλός και κουτσός μπαλωματής Γιώργος Πολίτης ή Καρακάξας (βλ. και Βρέλλη-Ζάχου, ό.π), που προκαλούσε το γέλιο όταν χόρευε τον «κοφτό» και τον «οβρέικο» χορό. (εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, αρ. φ. 126, 29-2-1980, σ. 2).

Άλλοι παλιοί τύποι Πρεβεζάνων γλετζέδων, που άφησαν ιστορία στα αποκριάτικα δρώμενα της πόλης, ήταν: ο Αρβανίτης, ο μάγειρας Καλύβας, ο Αντώνης Κατσικοβάρδος, ο πανύψηλος και κωμικός Λύσαντρος, ο Μοσκής, ο Νιόνιος της Μαργαρώνας, ο Ντάβαρης, ο Παπαγεωργίου, ο Χρήστος Σαϊνόπουλος, ο Σαλαώρας, ο «Πόλιος», ο Χειμώνας, κ.ά. εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, αρ. φ. 115, (15-2-1980), σ. 2.

Ακόμη, οι ηλικιωμένοι Πρεβεζάνοι θυμούνται τους αρχιμασκαράδες της εποχής τους, τον Γ. Μαργαρώνη, τον Μ. Κατίβο και τον Λιανό, να παριστάνουν τους «χειρουργούς» σε μέλη της συντροφιάς τους ή τον «ξυλοπόδαρο» (σήμερα καρνάβαλο), από την κοιλιά του οποίου πετούσαν εντόσθια ζώων στο «φιλοθεάμον» κοινό προκαλώντας άφθονο γέλιο.

Η αποκριάτικη γιορτή έκλεινε με τις «**παρλάτες**», αυτοσχέδια σατυρικά δίστιχα που σχολίαζαν

«τα στραβά και ανάποδα αλλά και τα εύθυμα της κοινωνίας της Πρέβεζας και της Ελλάδας. Ακόμα και μερικά της τότε ανθρωπότητας»¹⁷¹.

Παράλληλα με την παρέλαση των ομάδων, που συγκροτούνταν από άντρες μεγαλύτερης ηλικίας, συντροφίες μεγάλων μαθητών του Γυμνασίου έπαιζαν υπαίθρια αποσπάσματα από τα πανελλήνια γνωστά δράματα της «**Γκόλφως**», του «**Ερωτόκριτου**» και της «**Ερωφίλης**»¹⁷².

Οι γυναίκες της Πρέβεζας έπαιρναν μέρος στα αποκριάτικα δρώμενα **με αυτοσχέδιες μεταμφιέσεις**, στο πλαίσιο κυρίως της γειτονιάς τους.

Οι πρώτες γειτονιές που έβγαλαν γυναίκες μασκαράδες ήταν η Αγία Ευαγγελίστρια, τα Ματζίρικα και το Τζαβαλοχώρι¹⁷³, χωρίς όμως να συμμετέχουν οι γυναίκες στις αντρικές συντροφίες, όπως φαίνεται και στο φωτογραφικό υλικό στο γνωστό Λεύκωμα *Οδοιπορικό στην παλιά Πρέβεζα*, με εικόνες από τη δεκαετία του '30 αλλά και του '50¹⁷⁴.

Ανατρέχοντας στις αναμνήσεις της, η Ουρανία Χ. Αράπη (78 χρόνων, το 2009) θυμάται:

«Τ'ς Αποκριές, όχι μόνο νηστεύαμε, αλλά ντυνόμασταν και μασκαράδες. Μαζί με τις φιλενάδες μου, ντυνόμασταν και πηγαίναμι

¹⁷¹ Εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, αρ. φ. 116, (16 -2-1980), σ. 2, φ. 117, (17-2-1980), σ. 5, και φ. 438, (11- 3- 1981), σ. 5.

¹⁷² Εφημ. ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ, αρ. φ. 725, (27-2 -1997), σ. 5.

¹⁷³ Νικολαΐδης, ό.π., σ. 178.

¹⁷⁴ Πολιτιστικός Σύλλογος «Πρέβεζα», *Οδοιπορικό στην παλιά Πρέβεζα*, Λεύκωμα, Πρέβεζα 2002, σ. 51 και 134.

κάτ' στ'ν Αγορά. Πηγαίναμι και σε σπίτια στα οποία μας φιλεύανε ότι είχανε, κάνα γλυκό, κάτι έβγαζαν»¹⁷⁵.

Η μοναδική προφορική μαρτυρία που διαθέτουμε για οργανωμένη εμφάνιση **μεταμφιεσμένων γυναικών** στην κεντρική αγορά της Πρέβεζας ανάγεται στο 1929, όταν μια παρέα γυναικών «έκλεψε» την ιδέα των αντρών τους να παρελάσουν ως «**διάλοιοι**» και εμφανίστηκαν οι ίδιες με τις στολές των αντρών τους μια μέρα πριν, φυσικά χωρίς να αποκαλυφθούν, προκαλώντας «ερωτηματικά» αλλά και ...«εγκεφαλικά»! (Το περιστατικό μου το αφηγήθηκε ο Στράτος Σταμουλάκης, αυτόπτης μάρτυρας, 96 ετών σήμερα. Η μητέρα του, η κυρά Καλλιόπη, ήταν αυτή που έκλεψε την ιδέα του πατέρα του, Βαγγέλη, και της παρέας του)¹⁷⁶!

Η περίοδος 1940 - 1950

Από το μακρινό 1939 έρχεται και η επόμενη προφορική μαρτυρία του παραπάνω υπέργηρου πληροφορητή. Τη χρονιά αυτή ο Στράτος Σταμουλάκης αποφάσισε με τους συμμαθητές του, γύρω στα 20 άτομα, να ντυθούνε «**πάπιες**». Τη μεταμφίεση ανέλαβε ο πατέρας του, ο Βαγγέλης Σταμουλάκης, που χρειάστηκε δύο παλιά σεντόνια και ένα καλάμι 50 εκατοστών. Το ένα σεντόνι, πιο κοντό, τοποθετήθηκε στο κεφάλι καλύπτοντας όλο το πρόσωπο, τοποθετώντας στη θέση της μύτης εσωτερικά το καλάμι, σαν μύτη πάπιας, ενώ το μεγάλο σεντόνι κάλυψε το σώμα:

«Ξεσηκώσαμε όλη την Πρέβεζα στο πόδι φωνάζοντας 'πι πι '»!

Σύμφωνα με την εφημερίδα *ΠΡΕΒΕΖΑ*, η τελευταία Αποκριά, με όλο το προπολεμικό τυπικό της γιορτής, πραγματοποιήθηκε το 1941¹⁷⁷.

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος και εν συνεχεία ο Εμφύλιος σηματοδότησαν μια σειρά κοινωνικών, οικονομικών και, συνακόλουθα, πολιτισμικών ανακατατάξεων για την ελληνική κοινωνία. Οι αλλαγές αυτές, που είχαν βέβαια ξεκινήσει νωρίτερα, εντάθηκαν και οριστικοποιήθηκαν κατά την κρίσιμη περίοδο 1940 – 1950 (κυρίως

¹⁷⁵ Καρζής, ό.π., σ. 237.

¹⁷⁶ Βλ. και Νικολαΐδης, ό.π., σ. 179–180.

¹⁷⁷ Εφημ. *ΠΡΕΒΕΖΑ*, αρ. φ. 434 (5-3-1981), σ. 3.

μετά το 1945), προσδιορίζοντας αποφασιστικά την εξέλιξη της νεοελληνικής κοινωνίας μέχρι σήμερα.

Ιδιαίτερα στο πεδίο των εθιμικών συμπεριφορών, η περίοδος αυτή αποτελεί κατά τους μελετητές τομή στη διαδικασία του μετασχηματισμού του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού. Ο Μ. Γ. Βαρβούνης αναφέρει για τις αλλαγές τα εξής:

«Ό,τι όμως αφορούσε το εθιμικό μέρος, ακόμη και στον τομέα όπου παρουσιαζόταν συνάφεια προς θέματα του υλικού πολιτισμού που είχαν εξαφανιστεί, διατηρήθηκε, υπό τέσσερις κυρίως μορφές, επιβίωσε με ορισμένες μειώσεις ως προς τη διάδοση και την ευρύτητα της τέλεσής του, μεταφνεύθηκε στο αστικό περιβάλλον και αστικοποιήθηκε ως μορφή του αστικού βίου, μετασχηματίστηκε στο φυσικό του περιβάλλον και συνέχισε να διαδίδεται ή τέλος εξέλιπε μετά το 1960 αλλά αναβίωσε μετά το 1970-1980, στα πλαίσια του φολκλωρισμού, ο οποίος αναδεικνύεται, εν μέρει, σε παράγοντα διάσωσης εθιμικών μορφών, με όλες τις αδυναμίες που συνεπάγεται η ύπαρξη και λειτουργία του. Φυσικά υπάρχει πάντοτε και το ποσοστό των εθιμικών μορφών που υποχώρησαν οριστικά και χάθηκαν, αποβαίνοντας «μουσειακά είδη, όχι τόσο ως κανόνας παρά ως η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα με την παρουσία της»¹⁷⁸.

Γύρω στο 1946, τοποθετείται, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, η περίοδος εξαφάνισης του παλιού πρεβεζάνικου Καρναβαλιού ως προς το τελετουργικό του μέρους.

Κατά τη βιωματική εμπειρία του Οδυσσέα Μπέτσου, ο οποίος με το ψευδώνυμο «Παλιοκαιρινός» δημοσίευσε κείμενά του για τις παλιές Αποκριές σε δώδεκα συνέχειες στην εφημερίδα ΠΡΕΒΕΖΑ της περιόδου 1980 -'81, χρονιά ορόσημο για μια νέα εποχή,

«το 1946 η τελευταία και σπουδαιότερη «σκηνή» των προπολεμικών Αποκριών αναβιώθηκε με τα κούλουμα της Καθαρής Δευτέρας πούγιναν στον Παντοκράτορα, όπως παλιά από τις συντεχνίες των

¹⁷⁸ Μ. Γ. Βαρβούνης, *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος ως ορόσημο για τον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό*, Κομοτηνή 1994, σ. 32 - 33.

*επαγγελματιοβιοτεχνών*¹⁷⁹, η κάθε μια χωριστά με το γλέντι της και τα βιολιά της που είχε η κάθε μια νοικιάσει»¹⁸⁰.

Τη χρονιά αυτή (1946) δεν έγινε η παρέλαση, αλλά οι συντροφιές επέστρεψαν στο εστιατόριο των αδελφών Τζούρου, όπου και γλέντησαν.

Εν τέλει, τα τραύματα του Εμφυλίου, η εξωτερική και εσωτερική μετανάστευση, η αλλαγή της σύνθεσης του πληθυσμού της πόλης ως τη δεκαετία του 1960, επέφεραν βαθμιαία την παρακμή αλλά και την οριστική εξαφάνιση πολλών αποκριάτικων εθίμων.

Ωστόσο μεμονωμένα οι παρέες, σε επίπεδο οικογένειας ή γειτονιάς, εξακολούθησαν να μασκαρεύονται και να γλεντούν, όπως φαίνεται και από φωτογραφίες της εποχής.

Ο κοινωνικός διαχωρισμός βέβαια κατά τη δεκαετία του '50 ήταν σαφής:

- Οι αστοί με τους ευρωπαϊκούς τρόπους σύχναζαν στα δικά τους στέκια, στο καφενείο του Τηλιγάδη, που «*διαφοροποιούσε ταξικά τους θαμώνες του*»¹⁸¹, και στο καφενείο του Καραβέλα που «*συγκέντρωνε όλο τον καλό κόσμο*»¹⁸², ενώ τις Αποκριές διοργάνωναν χορούς στα σπίτια τους ή σε ενοικιαζόμενα κέντρα, με τις γυναίκες τους να συμμετέχουν ελεύθερα σε όλες τις παραπάνω εκδηλώσεις¹⁸³.
- Τα στέκια διασκέδασης των λαϊκών τάξεων ήταν τα καφέ *Αμάν* στο Σαϊτάν Παζάρ (που συνιστούσε τον «*αντίποδα της συμπεριφοράς της ανώτερης τάξης...*»)¹⁸⁴, με πιο γνωστά καφενεία το «*Καφενείον - Κέντρον μουσικών*» του Σωτήρη Σόφη και το καφενείο του Νίκου Τασιούλα¹⁸⁵, όπου σύχναζαν αποκλειστικά άντρες.

¹⁷⁹ Τη μεγαλύτερη συμμετοχή στις συντροφιές είχε η συντεχνία των χασάπηδων, (εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, ό.π.)

¹⁸⁰ Εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, ό.π.

¹⁸¹ Ό.π., σ. 195.

¹⁸² Ό.π.

¹⁸³ Ό.π., σ. 196.

¹⁸⁴ «...*Το Σαϊτάν Παζάρ ήταν ο αντίποδας της συμπεριφοράς της ανώτερης τάξης...*» (Αυδίκος, ό.π., σ. 203).

¹⁸⁵ Ό.π.

Η περίοδος 1950 – 1960

Κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, μετά την αποδυνάμωση του διαμετακομιστικού ρόλου του λιμανιού¹⁸⁶, τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα της πόλης, κυρίως οι εμπορευόμενοι, μετανάστευσαν, εν πολλοίς, στην Αθήνα, όπως και ένας σημαντικός αριθμός των χαμηλότερων κοινωνικά στρωμάτων, σε αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής.

Οι παλαιοί κάτοικοι αλλά και οι νεοφερμένοι, Λευκαδίτες, Συρρακιώτες και άλλοι, εξακολούθησαν να τηρούν τα δικά τους έθιμα στον κύκλο του χρόνου και της ζωής τους, κυρίως ιδιωτικά¹⁸⁷. Μέσα στα νέα κοινωνικά δεδομένα, το συλλογικό πνεύμα του παλιού πρεβεζάνικου Καρναβαλιού υποχώρησε, υποβαθμίζοντας έτσι και την πολιτισμική φυσιογνωμία της πόλης. Σε αυτό συνετέλεσε, επίσης, και το δυτικό ατομοκεντρικό πρότυπο συμπεριφοράς, μιας και η Ελλάδα, από το 1950 και μετά, σταθεροποίησε οριστικά τους προσανατολισμούς της προς τον Δυτικό κόσμο¹⁸⁸.

Το 1962, στο πλαίσιο της πολιτιστικής «άνοιξης», η *Περιηγητική Λέσχη*¹⁸⁹ της Πρέβεζας αποφασίζει να αναβιώσει το πρεβεζιάνικο Καρναβάλι με βράβευση από το Δήμο του καλύτερου μεταμφιεσμένου ή άρματος¹⁹⁰, ενώ την επόμενη χρονιά (1963), συναντάμε οργανωμένη παρέλαση μεταμφιεσμένων και αρμάτων που θα έκλεινε με την καύση του καρνάβαλου στην παραλία και το χορό των μεταμφιεσμένων¹⁹¹.

Δύο χρόνια αργότερα (1965), *καμιά άξια λόγου κίνηση που να φανερώνει ότι έχουμε Αποκριές* δεν παρατηρείται από την *Περιηγητική Λέσχη*, κλίμα που επηρεάζεται προφανώς από τις πολιτικές εξελίξεις και που διατηρείται μέχρι το τέλος της δεκαετίας, αν κρίνουμε από την έλλειψη σχετικών αναλυτικών άρθρων¹⁹².

¹⁸⁶ Αυδίκος, ό.π., σ. 400.

¹⁸⁷ Ό.π., σ. 402.

¹⁸⁸ Βαρβούνης, ό.π, σ. 25-27.

¹⁸⁹ Ο πρώτος πολιτιστικός Σύλλογος με μεγάλη προσφορά στην Πρέβεζα, από τους πρωτοπόρους του καρναβαλιού πριν το '60, με πολλές εκδηλώσεις, αποκριάτικα άρματα, χαρταετούς, που έφτιαχναν μόνοι τους.

¹⁹⁰ Ό.π, αρ. φ. 202, (21 -2- 1962), σ. 1.

¹⁹¹ *ΑΓΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ*, αρ. φ. 380, (24 -2 -1963), σ.1.

¹⁹² Ό.π, αρ. φ. 460, (1 -3 -1965), σ. 2.

Η ρομαντική και μυθοποιητική αναπόληση του παρελθόντος (που αργότερα, εκπορεύτηκε και μέσα από τους πολιτιστικούς συλλόγους), εκφράστηκε τότε¹⁹³ - και εξακολουθεί μάλιστα μέχρι σήμερα να εκφράζεται από τον πρεβεζάνικο τοπικό τύπο, που προσπαθεί να πείσει, να παρακινήσει και να «ξεσηκώσει», θα λέγαμε, τους κατοίκους και τις τοπικές Αρχές να αναβιώσουν τις παλιές πρεβεζάνικες Αποκριές, ξαναδίνοντας στην πόλη, και με αυτή την αναβίωση, την πολιτισμική ταυτότητα του παρελθόντος της.

¹⁹³ Εφημ. *ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ*, αρ. φ. 151, (20 -2 -1961), σ. 1-2.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ:

Το Γυναικείο Καρναβάλι της Πρέβεζας (1960-2018)

«Της Πρεβέζης Γυναικείο Καρναβάλι

είσαι πάντα σ' όλων τις καρδιές,

δίνεις χρώμα στα όνειρά μας,

δίνεις άρωμα από άλλες εποχές»

(αποκρίατικο τραγούδι των γυναικών της Πρέβεζας)

- 1. Οι Πρεβεζάνες μιλούν για το Καρναβάλι τους και την εξέλιξή του στο χρόνο**
- 2. Οι θεματικές των γυναικείων μεταμφιέσεων και το κοινωνικό τους περιεχόμενο**
- 3. Πώς είδε ο τοπικός Τύπος το Γυναικείο Καρναβάλι**

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ: Το Γυναικείο Καρναβάλι της Πρέβεζας (1960-2018)

1. Οι Πρεβεζάνες μιλούν για το Καρναβάλι τους και την εξέλιξή του στο χρόνο

Στην Πρέβεζα, ως τα τέλη της δεκαετίας του 1950, οι γυναίκες δεν συγκροτούνταν ακόμη σε ομάδες για τη συμμετοχή τους στο Καρναβάλι. Μασκαρεύονταν και έβγαιναν κυρίως στις γειτονιές τους γυρνώντας από σπίτι σε σπίτι, ντυμένες απλά **με κουρέλια ή παλιά χρησιμοποιημένα ρούχα**, κυρίως **αντρικά**, συνήθεια που διατηρήθηκε και αργότερα έως ότου οι γυναίκες οργανωθούν σε ομάδες. Μια από τις πληροφορήτριες θυμάται:

«Στη Β' Λυκείου είχα μεταμφιεστεί, θυμάμαι, με τα ρούχα του παππού. Δεν θα το ξεχάσω ποτέ, υπήρχε σαρκασμός της καθημερινότητας τότε..»¹⁹⁴.

Η Ευγενία Κοντονάσιου ντυμένη «γιατρός», (1970)

Μεταξύ των γυναικών που μασκαρεύονταν μεταπολεμικά (ορισμένες και προπολεμικά), συγκαταλέγονταν (κατά τον Γιάννη Νικολαΐδη)¹⁹⁵, οι κυρίες *Βραχνούλα, Γαντζία, Γεωργίου, Γουρνάρη, Κατσανάκη, Κοντού, Μπαρκούζου, Μπέκα, Νάνου, Νέλλη, Πιτσούνη, Σταμουλάκη*, με αλησμόνητη «πρωτεργάτρια» τη Σαπφώ

¹⁹⁴ Πληρ. Σοφία Τσάκαλου

¹⁹⁵ Βλ. σχετικά Νικολαΐδης, ό.π., σ. 178.

Παπατσώτσου¹⁹⁶, τη «μαμά της γειτονιάς» στο Τσαβαλοχώρι, η οποία ξεσήκωνε τις γυναίκες να μεταμφιεστούν και να γλεντήσουν. Μαζί με κάποιες άλλες το ίδιο τολμηρές, μεταμφιέζονταν και πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι. Σιγά σιγά τόλμησαν και το πέραςμα από τα μαγαζιά, όπου οι θαμώνες τις περνούσαν για μασκαρεμένους άντρες και τις κερνούσαν κρασί και ούζο. Αυτό τις ώθησε με τα χρόνια, να τολμήσουν να κατέβουν και στην Αγορά, κάτι πρωτοποριακό και ανατρεπτικό για την εποχή.

«Πριν από αρκετά χρόνια η κυρία Σαφώ Παπατσώτσου συνέλαβε την ιδέα να ντύσει όλα τα κορίτσια και τις κυρίες της γειτονιάς στο Τσαβαλοχώρι χανούμισσες και Άραβες. Ο κος Ντίνος Νατσιός έφερε την φρέζα που έσερνε πλατφόρμα και μετά από δύο- τρεις μέρες ήταν έτοιμες για την αποκριάτικη βόλτα στην Πρέβεζα. Ήταν κάτι το πρωτοφανές, θυμάμαι, γυρίσαμε όλη την πόλη και ο κόσμος έβγαινε όλος έξω για να μας δει, δεν είχαμε ειδοποιήσει κανένα, όλοι αυθόρμητα ακολουθούσαν την πομπή μέχρι που διαλύθηκε...την άλλη χρονιά περισσότερες γυναίκες και από άλλες γειτονιές και σιγά σιγά άρχισε η καθιέρωση του γυναικείου Καρναβαλιού στην πόλη μας....ήτανε στις αρχές του '60 περίπου..»¹⁹⁷.

«Χανούμισσες» και «Άραβες» (δεκαετία του '60)

¹⁹⁶ Από τις λίγες οικονομικά ανεξάρτητες, γιατί έφτιαχνε παπλώματα.

¹⁹⁷ Από αφήγηση του Θεόδωρου Κλοντζάρη, στο *Καρναβάλι Γυναικών Πρέβεζας* / Public group /Fb.

Το *Γυναικείο Καρναβάλι* της Πρέβεζας αρχίζει να μορφοποιείται και να αποκτά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του, τον γυναικείο δηλαδή χαρακτήρα του, στις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Η τολμηρή κίνηση αυτών των πρώτων γυναικών να εμφανιστούν στην Αγορά,

«ήταν η αρχή και το πρώτο σκαλοπάτι για να πατήσει μετά, η αστή γυναίκα της Πρέβεζας. Άψογη νοικοκυρά, εξαιρετική μητέρα και σύζυγος με τον ορίζοντά της ανοιχτό προς τον πολιτισμό του Ιονίου, με μόρφωση τις περισσότερες φορές, ξέρει να χρησιμοποιεί το οικονομικό υπόβαθρο του πατέρα ή του άντρα της και με το μπρίο και τη σπιρτάδα της γίνεται ο καλύτερος εκφραστής της πρεβαζάνικης κουλτούρας. Μ' αυτά τα δεδομένα και το δυτικότροπο δυναμισμό της δε θα μπορούσε να μην βάλει και τη δική της πινελιά στο έθιμο του καρναβαλιού»¹⁹⁸.

Η μνήμη των μεγαλύτερων στην ηλικία γυναικών τοποθετεί την πρώτη οργανωμένη παρέλαση των γυναικών¹⁹⁹ στους κεντρικούς δρόμους της Πρέβεζας, στον Φεβρουάριο του 1961.

Κατέβηκαν όλες μαζί σε μια ομάδα, **χωρίς ομοιόμορφη μεταμφίεση**. Η καθεμιά ήταν μεταμφιεσμένη **με τη στολή της αρεσκείας της**, ενώ ο μοναδικός άντρας της παρέας, ο Τάσος Γιαμάς, χάριν του οποίου καθιερώθηκε η Πέμπτη ως μέρα του Καρναβαλιού,²⁰⁰ έβαλε τη δική του σφραγίδα, με το χιούμορ του και τη θεατρικότητά του:

¹⁹⁸ Εφημ. *ΤΟΠΙΚΗ ΦΩΝΗ*, αρ. φ. 9086, (25-2-2009), σ. 12.

«Σε όλες τις ομάδες υπήρχαν όλες οι κοινωνικές τάξεις, δεν έπαιζε ρόλο η μόρφωση για τη συμμετοχή στην ομάδα. Αργότερα, στην επιλογή των θεμάτων της μεταμφίεσης, οι πιο μορφωμένες είχαν συνήθως και τις πιο πρωτότυπες ιδέες, που οι υπόλοιπες ακολουθούσαν με ευχαρίστηση». (Πληρ. Ευγενία Κοντονάσιου).

¹⁹⁹ *«Πρωτεργάτριες στην καινούρια αυτή εποχή θεωρούνται η Ευγενία Νίκα, η Αυρηλία Ντάβαρη, και μαζί τους η Ρεγγίνα Νάνου, η Ντίνα και η Μαίρη Δόνου, η Χρυσούλα Γερογιάννη, η Θάλεια Γουρτζή, η Σοφία Τσάντη, η Παναγιώτα Κοτσίνη, η Ευτυχία Λογοθέτη, η Κλειώ Καρμανιόλα, η Κική και η Λαυρεντία Λάζαρη, η Κούλα Κυπριωτέλλη, η Ουρανία Βερυκοκκάκη, η Αγγελική Μποτίνα, η Νανά Τσόλκα, η Άννα Κούρεντα».* (Νικολαΐδης, ό.π., σ. 180).

²⁰⁰ Η Πέμπτη ήταν η μοναδική μέρα που ο Τάσος είχε ρεπό από την «Πετρογακάζ», όπου εργαζόταν. *«Μετά τον Τάσο ελάχιστοι άντρες έγιναν «δεκτοί» και ενσωματώθηκαν απόλυτα στο γυναικείο Καρναβάλι. Αυτοί ήταν οι Χρήστος και Γιάννης Οικονόμου, ο Παναγιώτης Βέτσης και ο Αλέκος Κόλλιας».* (Βλ. Νικολαΐδης, ό.π., σ. 182).

Ο θρυλικός γάμος του Τάσου («**νύφη**») και της Ευγενίας Νίκα («**γαμπρός**») σε μια πλήρη αντιστροφή ρόλων, με τις υπόλοιπες γυναίκες να ακολουθούν τη γαμήλια πομπή με μεγάλες λαμπάδες, έκανε μεγάλη εντύπωση, προκάλεσε πολλά γέλια, άφησε εποχή και πολλοί αναφέρονται σε αυτόν μέχρι σήμερα!

Ο «γάμος» (1965) της Ευγενίας Νίκα (γαμπρός) και του Τάσου Γιαμά (νύφη)

Παραθέτω τη μαρτυρία της Όλγας Κουρεμένου για την αρχή του Καρναβαλιού:

*«Μια παρέα γυναικών πριν 50 και πλέον χρόνια με τη συνοδεία ενός άντρα για σιγουριά, μασκαρεύεται **με αυτοσχέδιες στολές**, ό,τι είχε η καθεμιά σπίτι της...κι ο άντρας συνήθως **νύφη**...και κατηφορίζει απ' τη γειτονιά στους δρόμους και τα σοκάκια της πόλης, σε σπίτια, κάνοντας πειράγματα...**κι έτσι ξεκινάει το πιο παλιό γυναικείο Καρναβάλι της Ηπείρου...**».*

Για το πώς όλα άρχισαν και εξελίχτηκαν μας πληροφορεί και το σχετικό κείμενο των ίδιων των γυναικών, όπως παρατίθεται στην Ιστοσελίδα του Δήμου της Πρέβεζας, η οποία αφορά στα πολιτιστικά θέματα²⁰¹:

«Στις αρχές της δεκαετίας του '60, μια παρέα κυριών της Πρέβεζας αποφάσισαν να μεταμφιεστούν και να βγουν στους δρόμους της πόλης. Στόχος τους ήταν να διασκεδάσουν. Επέλεξαν να μεταμφιεστούν ημέρα

²⁰¹

www.Preveza.gr

*Πέμπτη, (η οποία καθιερώθηκε) γιατί ήταν η μέρα που δεν εργαζόταν ο ένας και μοναδικός άντρας της παρέας. Έκαναν τη βόλτα τους στην πόλη και το βράδυ διασκέδασαν με τους συζύγους σε κοσμικό κέντρο. Αυτό επαναλήφθηκε και τις επόμενες χρονιές όπου όλο και περισσότερες γυναίκες (φίλες - γνωστές) συμμετείχαν σε αυτή την αποκριάτικη παρέλαση. **Το θέμα της μεταμφίεσης ήταν ελεύθερο για την κάθε μια.** Τα πρώτα χρόνια μαζεύονταν σε σπίτια και κατασκεύαζαν οι ίδιες τις στολές τους. Οι συναντήσεις αυτές ήταν ιδιαίτερα ευχάριστες όπως θυμούνται κάποιες από τις παραβρισκόμενες, γιατί εξελίσσονταν σε γιορτή αφού οι γυναίκες μαγείρευαν, συζητούσαν, διασκέδαζαν. **Με τον καιρό οι γυναικείες παρέες αποφάσιζαν κάποιο θέμα,** το οποίο η κάθε συντροφιά επέλεγε για τις μεταμφιέσεις της. **Ζώα, λουλούδια, αντικείμενα, επαγγέλματα αντρικά, θέματα από την επικαιρότητα.** Το Καρναβάλι αυτό, διευρυμένο με μεγάλη συμμετοχή αλλά καθαρά γυναικείο, συνεχίζεται έως τις μέρες μας, την Πέμπτη πριν από την Τυρινή, δηλαδή την τελευταία Πέμπτη των Αποκριών. Στο Καρναβάλι γυναικών Πρέβεζας συμμετέχουν κάθε χρόνο πάνω από 20 πληρώματα και σύνολο 1000 καρναβαλιστές. Η παρέλαση ξεκινάει από τη Λεωφόρο Ειρήνης στο ύψος του 2ου δημοτικού Σχολείου, διασχίζει την οδό Καρυωτάκη και την παραλία και φθάνει στην πλατεία Ανδρούτσου. Το βράδυ, μετά την παρέλαση, το σύνολο των μασκαρεμένων διασκεδάσει σε κέντρο ψυχαγωγίας της περιοχής»²⁰².*

²⁰² Αρχικά τα κέντρα που επέλεξαν οι γυναίκες για τη διασκέδασή τους μετά το τέλος της παρέλασης ήταν η «Νικόπολη», η «Κυψέλη», το «Πανόραμα» η «Κυανή Ακτή», αργότερα το «Τουριστικό Περίπτερο» και αρκετά αργότερα που αυξήθηκε πολύ η συμμετοχή των γυναικών η «Μαργαρώνα» (Νικολαΐδης, ό.π, σ. 182 και εφημ. *ΤΟΠΙΚΗ ΦΩΝΗ*, ό.π., σ. 12).

- Σε χειρόγραφο του Λ.Α.Π.Ι. γενικότερα για τις Αποκριές στην Πρέβεζα (1965-66), γίνεται επίσης αναφορά και «σε ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας που μεταμφιεσμένοι γυρίζουν χορεύοντας στους δρόμους της πόλης κάνοντας αστείες χειρονομίες, ενώ το βράδυ καταλήγουν σε κάποιο κοσμικό κέντρο της πόλης, όπου ξεφαντώνουν ως το πρωί». (Βλ. Δ. Σπυράκου, «Αποκριάτικα έθιμα της Πρέβεζας», *Λ.Α.Π.Ι., Συλλογή Φοιτητών*, 1965-66).

Οι γυναίκες διασκεδάζουν σε κοσμικό κέντρο της εποχής (δεκαετία του '60)

Το Γυναικείο Καρναβάλι, λοιπόν, ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ως εκτόνωση μιας παρέας γυναικών, για να εξελιχθεί και να επιβληθεί στην ευρύτερη περιοχή ως ένα πρωτότυπο παράδειγμα, για τον τρόπο διοργάνωσής του αλλά και για την αισθητική του σε πανελλαδικό επίπεδο.

Κατά την απομαγνητοφωνημένη μαρτυρία όπου και οι προσωπικές απόψεις της πληροφορήτριας Έφης Γιώτη :

«Το πρώτο γκρουπ ξεκίνησε από δυναμικές γυναίκες, Ευγενία Νίκα, Αυρηλία Ντάβαρη, νταρντανογυναίκες, με οικονομική άνεση, με πειθώ, παρέσυραν και τις άλλες, κάποιες από αυτές αστές, αλλά με το δεδομένο ότι οι αστές δεν ήθελαν να εκτεθούν, μόνο οι παραπάνω, πάντα όμως υπήρχε αρχηγός που το 'λεγε η καρδούλα του. Δυναμικός πυρήνας.

Σήμερα δεν ενδιαφέρει η έκθεση, ή τολμάς ή όχι. Ακούμε και αρνητικά σχόλια, αλλά από τη στιγμή που αποφασίζεις να εκτεθείς δεν σε ενοχλεί.

Η Πρέβεζα έχει ένα άλφα πολιτιστικό υπόβαθρο. Το ότι το '60 σε ένα μικρό τόπο άρχισε αυτός ο θεσμός κάτι δηλώνει. Επηρέασε και την περιφέρεια, η Άρτα ακολούθησε 20 χρόνια μετά, τα Καρναβάλια και οι γιορτές που τα συνοδεύουν γίνονται κυρίως με πρωτοβουλία των Συλλόγων γυναικών αν και είναι μικτά τα περισσότερα»²⁰³.

²⁰³ Πληρ. Έφη Γιώτη.

Συμπληρωματικά προς τα παραπάνω, παραθέτω εδώ, επίσης, απομαγνητοφωμένη και τη μαρτυρία της Λαμπρινής Δαλαμάγκα, για να δώσω μια πιο πλήρη εικόνα της συγκρότησης των πρώτων Καρναβαλιών:

«Οι πρωτεργάτριες ντύνονταν στη γειτονιά του Αγίου Βασιλείου γύρω από το σπίτι της Ευανθίας, η κ. Νίκα στο κέντρο της πόλης. Εκεί έγινε η πρόταση να μαζευτούν όλες από τις γειτονιές στο κέντρο. Όταν άρχισαν να μεγαλώνουν οι γειτονιές, μαζεύονταν έξω από το σπίτι της Ευανθίας, στην αρχή της οδού Κοντού, εκεί συγκεντρώνονταν οι ομάδες. Η Ευανθία ντυμένη πάντα με θέμα επικαιρότητας, επάνω σε αυτοκίνητο. Κατεβαίναμε την οδό Μπιζανίου, περνούσαμε μπροστά από τον Άγιο Αθανάσιο, πιο πάνω το σινεμά Γκλόρια, κάτω από την Παναγίτσα, και στο δρόμο της αγοράς από την αρχή ως το τέλος. Η αύξηση των γυναικών, η στενότητα της αγοράς – δύσκολο να περάσουν οι μεγάλες κατασκευές, άρχισαν να πέφτουν και βαρελότα – και ύστερα από το περιστατικό με τη σαλαμούρα, άρχισαν να κατεβαίνουν παραλία (μόνο το διάστημα που γινόταν έργα στην παραλία στο δρόμο της Βρυσούλας). Τώρα μόνον παραλία. Μετά επιλέγαμε ένα κέντρο που να χωράει πολύ κόσμο, η πρώτη ομάδα τη δεκαετία του 1960-70 στην «Κυψέλη». Τώρα επειδή είμαστε πολλά άτομα, μπορεί και 400, μόνο η «Μαργαρώνα» χωράει και το επιλέγουμε σταθερά. Στο επάνω μέρος της αίθουσας κάθονταν μόνο άνδρες, εμείς μόνες μας κάτω, αργότερα όμως σμίγαμε²⁰⁴ και όλοι μαζί γλεντούσαμε. Το Καρναβάλι αντέχει στο χρόνο, γιατί αξίζει. Όλοι ξεδίνουν και όλες το θέλουν για τη ζωντάνια του. Εξάλλου, η Πρέβεζα είχε ανέκαθεν παράδοση».

Το Καρναβάλι γυναικών στην Άρτα, το Λούρο, τη Φιλιπιάδα, την Πάργα, είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα καθιέρωσης «μη τόπων» στα πολιτισμικά φαινόμενα. (Β. Νιτσιάκος, «Ο τόπος του χορού και ο χορός του τόπου», Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού με το θέμα «Μελωδία, Λόγος, Κίνηση», Σέρρες 2001, σ. 21 - 26).

²⁰⁴ Η βαθύτερη ανάγκη - επιθυμία των γυναικών ήταν και η επιβράβευση των συζύγων τους. Όλες, σχεδόν, οι γυναίκες που είχαν ή έχουν ενεργό και μακροχρόνια συμμετοχή στο Καρναβάλι, τόνισαν την συμπαράσταση και ουσιαστική βοήθεια των συζύγων τους. Η παρακάτω στροφή από το αυτοσχέδιο ποίημα της ομάδας με θέμα το «Ακορντεόν», νομίζω ότι μαρτυρεί τα παραπάνω:

«Ήρθε και το Καρναβάλι / με τα γκρουπ των γυναικών / τις ωραίες Πρεβεζιάνες / και τα μπράβο των ανδρών»!

Η ίδια πληροφορήτρια θυμάται την έκφραση του συζύγου της, όταν εμφανίστηκε μπροστά του σαν «**μούμια του Φαραώ**», θέμα επίκαιρο, λόγω σχετικής ανακάλυψης στην Αίγυπτο εκείνη την εποχή:

«ήταν το 1961 όταν πήρα μέρος για πρώτη φορά (...)δεν με αναγνώρισε, παρά μόνον όταν του αποκάλυψα ποια ήμουν»

Όλες οι πληροφορήτριες συμφωνούν πως το μόνο στοιχείο που δεν είχε αλλάξει μέχρι το 2016 ήταν η μέρα διεξαγωγής του Καρναβαλιού, όπως και η θετική διάθεση και στάση των ανδρών τους:

«Καθιερώθηκε Πέμπτη χάριν του ρεπό του Γιαμά. Ο Δήμος θέλει να γίνεται Παρασκευή, αλλά οι γυναίκες επιμένουν Πέμπτη. Ανέκαθεν οι γυναίκες δεν είχαν πρόβλημα με τους άντρες, όλη η πόλη το δεχόταν».

«Οι άντρες αρχίζουν να ζητάνε να μπουν, κυρίως οι νεαρές ηλικίες, επιλέγεις ρόλους να μην προσβάλλεις το γκρουπ, παραδείγματος χάριν δύο μαθητές που ζήτησαν να συμμετάσχουν, τους ντύσαμε 'πασάδες' στο θέμα 'χανούμισσες'. Αυτό γίνεται άτυπα, το αρχικό εξάλλου γκρουπ είχε έναν άντρα εξαιτίας του οποίου το Καρναβάλι γίνεται Πέμπτη, λόγω του δικού του ρεπό. Το ότι η μέρα δεν αλλάζει παρά τις πολλές φωνές για Παρασκευή, επειδή εξαντλούμαστε, είναι παραδοσιακό στοιχείο, άλλα παραδοσιακά στοιχεία δεν έχουν περάσει.

Οι άντρες το βλέπουν θετικά, γιατί προάγει το κοινωνικό και πολιτιστικό «γίγνεσθαι» του τόπου, δεν δημιουργούν προβλήματα, έχουν πάρει απόφαση ότι για ένα μήνα οι γυναίκες θα λείπουν από το σπίτι, θα βρουν το φαΐ καμένο, το θεωρούν δεδομένο, το έχουν ενστερνιστεί. Μετά, για να τους ευχαριστήσουμε, τους καλούμε στο γλέντι το βράδυ, παλιά χωριστά, τώρα όλοι μαζί γλεντάμε.

Τώρα οι άνδρες εξισώθηκαν με τις γυναίκες»²⁰⁵!

²⁰⁵ Πληρ. Έφη Γιώτη. Αρχικά δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής γυναίκες κάτω των 18 ετών, διότι μετά την παρέλαση όλες οι κυρίες κατέληγαν σε κέντρα διασκέδασης συνοδευόμενες από τους συζύγους τους. Με το πέρασμα των ετών αυτό άλλαξε.

«αυτό γινόταν παλαιότερα, γύρω στο '76-'77, γιατί είμασταν λίγες, 30-40 γυναίκες. Αργότερα, μετά το '90 και ιδιαίτερα μετά το 2000 που αυξήθηκε πολύ ο αριθμός των ομάδων, κάποιες φορές, επειδή δε χωρούσαμε, με επίσημη ανακοίνωση δεν επιτρέπαμε την είσοδο στους άντρες. Τώρα οι μητέρες φέρνουν τα παιδάκια μαζί τους. Επίσης πολλές νεότερες γυναίκες θέτουν το θέμα της αυτονομίας της διασκέδασης,

Η οριοθέτηση του χώρου στα κέντρα διασκέδασης των γυναικών - οι άντρες χωριστά και μόνον ως θεατές μπορούσαν να συμμετέχουν – έγειρε συμβολικά σύνορα, τα οποία έπρεπε να αποδεχτούν και να σεβαστούν. Ίσως ένας τρόπος των γυναικών να υπερπηδήσουν, έστω συμβολικά, τα κοινωνικά στερεότυπα υποτέλειας του γυναικείου φύλου απέναντι στο αντρικό, που ως τα μέσα του 20ού αιώνα το κοινωνικό σύστημα αναπαρήγαγε και η ίδια η γυναίκα είχε εν πολλοίς αποδεχτεί. Εξάλλου η διαίωσιση τέτοιων στερεοτύπων και κοινωνικών αντιλήψεων στους τομείς της κοινωνικής ζωής έχει καθοριστική συμβολή στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης ως προς το ρόλο του φύλου (*Sex-role socialization*)²⁰⁶.

Όσον αφορά στις αντιδράσεις των ανδρών, μέσα στο πολύχρωμο πλήθος των μεταμφιεσμένων γυναικών, ο Τάσος Δημητρίου λέει αστεειυόμενος ότι

«οι άντρες περίμεναν με αγωνία να δουν τις γυναίκες. Πολλές φορές δεν αναγνώριζαν ούτε τις δικές τους και ρωτούσαν σε άπταιστα πρεβεζάνικα, ‘μην ίδατι τη δικιάμ’;»²⁰⁷.

Θα λέγαμε πως άντρες και γυναίκες διαπραγματεύονται τις μεταξύ τους σχέσεις μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία με έναν «κρυφό διάλογο» μεταξύ τους. Κι εδώ, η καθημερινή τάξη της συζυγικής και οικογενειακής ζωής ανατρέπεται για πολύ μεγαλύτερο διάστημα απ’ αυτό του Καρναβαλιού, για να επανέλθει στην κανονική της ροή και τάξη με το τέλος του, σαφώς αναγεννημένη²⁰⁸. Το *Γυναικείο Καρναβάλι* της

κάθε ομάδα δηλαδή να διασκεδάσει όπου επιθυμεί. Η βραδιά αυτή είναι δική μας. Αν χαθεί, χάνεται η συνοχή του καρναβαλιού, χάνεται το Καρναβάλι». (Πληρ. Ευγενία Κοντονάσιου).

²⁰⁶ Βλ. σχετικά, Ελένη Μαραγκουδάκη, *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων. Παιδαγωγικά αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο*, Αθήνα 1993, σ. 51.

²⁰⁷ Πληρ. Τάσος Δημητρίου.

²⁰⁸ Βλ. και Νικόλαος Μπάρδης, *Το Καρναβάλι γυναικών στην Πρέβεζα*, el.ozonweb.com, (15-2-2018), όπου

«Οι γυναίκες της παλιάς Πρέβεζας δεν είχαν και πολλές διεξόδους για διασκέδαση στην πόλη, και το Καρναβάλι τους έδινε μία ευκαιρία να «ξεσκάσουν» και να αισθανθούν για λίγο ελεύθερες, έξω από την κοινωνική θέση που τους καταλόγιζαν. Σε μία πατριαρχική κοινωνία, όπως αυτή της Πρέβεζας, οι γυναίκες δεν επιτρέπονταν καν να πάνε στα καφενεία. Μόνο οι άντρες είχαν «εισιτήριο διαρκείας» στα κοινωνικά δρώμενα, ενώ οι γυναίκες έμηναν καφέδες στα σπίτια, ή μαζεύονταν σε

Πρέβεζας μπορεί, από την άποψη αυτή, να αποτελέσει τόπο διερεύνησης των βαθύτερων αντιλήψεων και πρακτικών που αφορούν τις σχέσεις των δύο φύλων.

Μέχρι και τη δεκαετία του 1970 το Καρναβάλι φαίνεται να είναι μια υπόθεση των ίδιων των γυναικών που συμμετέχουν σ' αυτό²⁰⁹. Είναι η εποχή, γύρω στο '74-'75, που το Καρναβάλι άρχισε να διευρύνεται με αρκετά νέα μέλη και η κοινωνία της Πρέβεζας, όπως και η ανδροκρατούμενη Αγορά, φράση που υπαινίσσεται ανανοηματοδότηση του χώρου, το έχει αποδεχτεί τόσο που,

«όταν περνούσαμε από την Αγορά μας έβγαζε λόγο ο πρόεδρος των βαρελοφρώνων²¹⁰, ο συχωρεμένος ο Σταμουλάκης. Τα αστεία και τα πειράγματα έδιναν και έπαιρναν και οι καταστηματαρχες έβγαιναν από τα μαγαζιά και μας πετούσαν χαρτοπόλεμο και στραγάλια κατά το συνήθειο της εποχής»²¹¹.

Τη δεκαετία του 1980 συναντάμε και τις πρώτες αναφορές στον τοπικό Τύπο που χαρακτηρίζει την προσπάθεια των γυναικών ως «αξιέπαινη εκδήλωση», με προοπτική να αποτελέσει τον πυρήνα για την ανανέωση του αποκριατικού προπολεμικού κλίματος στην Πρέβεζα²¹².

Κοινωνικά αποδεκτή η παρέλαση των γυναικών που ήταν ακόμη «παρεϊσττική», χωρίς ομοιομορφία των στολών, με ζωντανή μουσική αλλά και αρκετά παράπονα για «παρατράγουδα» από την πλευρά κάποιων ανδρών – θεατών, παρά την αστυνόμευση, κάτι που δείχνει ότι η παρέλαση είχε αρχίσει να παίρνει οργανωμένη μορφή:

καμιά αυλή να ανταλλάξουν τα νέα τους. Την περίοδο όμως του Καρναβαλιού τα πράγματα άλλαζαν ελαφρώς».

²⁰⁹ Πρωτοστατούν οι: Ουρανία Βερυκοκάκη, Χρυσούλα Γερογιάννη, Θάλεια Γουρζή, Ντίνα και Μαίρη Δόνου, Κλειώ Καρμανιόλα, Παναγιώτα Κοτσίνη, Άννα Κούρεντα, Κούλα Κυπριωτέλη, Κική και Λαυρεντία Λάζαρη, Ευτυχία Λογοθέτη, Αγγελική Μποτίνα, Ρεγγίνα Νάνου, Ευγενία Νίκα, Αυρηλία Ντάβαρη, Σοφία Τσάντη, Νανά Τσόλκα. ΠΗΓΗ: *Καρναβάλι Γυναικών Πρέβεζας* / Public group /Fb.

²¹⁰ Οι γνωστοί «κρασοπατέρες» της Πρέβεζας, Σπύρος Σταμουλάκης, Ντίνος Σαγανάς, κ.ά. που έκαναν το πάθος τους σάτιρα και έγραψαν τη δική τους ιστορία στην πολιτιστική ιστορία της πόλης.

²¹¹ Από συνέντευξη της Ευανθίας Νάνου στην εφημ. *ΤΟΠΙΚΗ ΦΩΝΗ*, αρ. φ. 9086, (25-2-2009), σ. 12.

²¹² «Τούτη η εκδήλωση είναι αξιέπαινη από κάθε άποψη και μπορεί ν' αποτελέσει τον πυρήνα για ανανέωση των παλιών, των προπολεμικών Απόκρεω, εννοώ της πόλης μας», (εφημ. *ΠΡΕΒΕΖΑ*, αρ. φ. 115 (15 -2-1980, σ. 2).

«Κάποια παρατράγουδα δεν έλειπαν κατά καιρούς και δεν λείπουν, αλλά εξαρτάται από ποιους προέρχονται και γιατί. Συνήθως τα κάνουν παιδάκια. Οποσδήποτε το μορφωτικό επίπεδο των απέξω παίζει ρόλο στη συμπεριφορά και την αντιμετώπιση»²¹³.

Τη δεκαετία του 1990, με πρωτοβουλία της γυμνασιάρχου Λαμπρινής Δαλαμάγκα, το Καρναβάλι άρχισε να γίνεται μαζικό με τη συμμετοχή αρχικά του 3ου Γυμνασίου:

«Το 1991-92 ήρθα ως Γυμνασιάρχης στο 3ο Γυμνάσιο και κινητοποιήσα τις μαθήτριες για το Καρναβάλι. Μέχρι τότε ντυνόταν, μόνον αν ντυνόταν, η μητέρα. Στην αρχή φοβήθηκα μήπως έχουν αντιρρήσεις οι γονείς, τους κάλεσα, ήρθαν κυρίως οι μητέρες, δεν ήθελαν πολλά έξοδα, τα παιδιά επέλεγαν τα θέματα, εγώ απλά πρότεινα, έβγαζα τα πατρόν, μαζευόμασταν συγκεκριμένη ημερομηνία στο σχολείο, συνήθως Κυριακές, και ράβαμε τις στολές μόνες μας».²¹⁴

Εν συνεχεία ακολούθησαν και άλλα Σχολεία της πόλης²¹⁵, καθώς και Φροντιστήρια, Σχολές Χορού, και ακόμη τα Τ.Ε.Ι.:

«Όταν ξεκίνησε η διαδικασία να συμμετέχουν ως θεσμός τα σχολεία στο Καρναβάλι, στηρίζαμε ομόφωνα ως Σύλλογος την απόφαση, με τη λογική ότι και οι θεσμοί στηρίζουν την πολιτεία. Επικεφαλής της προσπάθειας μπαίνουν δραστήριες συναδέλφισσες, αποφασίζουμε το θέμα, απευθυνόμαστε σε μοδίστρα, έρχεται στο σχολείο, παίρνει τα μέτρα και η στολή έρχεται πακεταρισμένη 2-3 μέρες πριν την παρέλαση στο σχολείο. Οι υπεύθυνες καθηγήτριες μπαίνουν επικεφαλής του γκρουπ ντυμένες και οι ίδιες, το κόστος κοιτάζουμε να μην είναι μεγάλο, σε συνεννόηση πάντα με τους γονείς. Από τις εκατό μαθήτριες παίρνουν μέρος εξήντα με εβδομήντα, μεγάλη συμμετοχή. Η οικονομική κρίση σίγουρα θα επηρεάσει γενικά το Καρναβάλι, αλλά το ότι οι μαθήτριες κάνουν οικονομία στο χαρτζιλίκι τους για τις στολές είναι θετικό. Ο

²¹³ Πληρ. Έφη Γιώτη

²¹⁴ Πληρ. Λαμπρινή Δαλαμάγκα.

²¹⁵ Ας σημειωθεί εδώ ότι κατά τη δεκαετία του '60 και του '70, στο πλαίσιο του γενικότερου αποκριάτικου εορτασμού, στο καφενείο του Φιφή στην παραλία, τις τρεις Κυριακές της Αποκριάς, γίνονταν παιδικά αποκριάτικα πάρτυ, γνωστά ως «μπαλτοφάν» («belle d' enfants»), ενώ οι μαθητές των τελευταίων τάξεων του Γυμνασίου γύριζαν στους δρόμους της πόλης μεταμφιεσμένοι, καταλήγοντας σε κάποιο σπίτι συμμαθητή τους ή συμμαθήτριάς τους, όπου έκαναν πάρτυ.

θεσμός προχωράει. Αρχικά οι γυναίκες το έκαναν για διασκέδαση, όταν ύστερα αυτό που αγαπούν το υλοποιούν σαν όραμα και βλέπουν τη δικαίωση, προωθούν το θεσμό, κάθε χρόνο γίνεται έκκληση για μεγαλύτερη συμμετοχή, κυρίως στις οικογένειες, εδώ η οικογενειοκρατία είναι εξελίξιμη και σημαντική για το θεσμό, δεν προκαλεί άσχημους συνειρμούς»²¹⁶.

Αυτή η προθυμία για συμμετοχή ανέβασε τον αριθμό των καρναβαλιστριών, που τα τελευταία χρόνια έφτασε τις 800-1000, γεγονός που αναδεικνύει τη δυναμική του Καρναβαλιού, ενθαρρύνοντας τις Πρεβεζάνες για τη συνέχισή του, που όπως φαίνεται και από τις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν είναι ένα ζήτημα που τις απασχολεί ιδιαίτερα:

«Περισσότερο η έλλειψη χρόνου παρά η ομοιομορφία λόγω της συμμετοχής των σχολείων και των φροντιστηρίων, θα έλεγα, μπορεί να οδηγήσει το Καρναβάλι στο να χάσει την πρωτοτυπία του. Θέλω να ελπίζω ότι το Καρναβάλι των γυναικών στην Πρέβεζα θα συνεχίσει να υπάρχει και ότι οι νέες γενιές θα καταλάβουν πόσο σημαντικό είναι να διατηρήσουν την παραδοσιακότητά του και με την ορμή και φαντασία που διαθέτουν να το απογειώσουν...»²¹⁷.

Στο ίδιο κλίμα και η ικανοποίηση που εκφράζει η Ευανθία Νάνου από μικροφώνου στην παρέλαση του 2008, γιατί συμμετέχουν γιαγιάδες, μητέρες και εγγονές, και έτσι το έθιμο μεταφέρεται από γενιά σε γενιά²¹⁸.

Παρόλο που οι γυναίκες δεν έχουν οργανωθεί σε Σύλλογο, υπάρχει μια άτυπη επιτροπή με την εκπρόσωπο του κάθε γκρουπ που συντονίζει την κατάσταση.

Στις επαφές τους με το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου, την Αστυνομία, κ.λ.π, υπογράφουν ως «Γυναίκες της Πρέβεζας», αλλά αντιμετωπίζονται ως «σύλλογος»:

«Όλοι μιλάνε μαζί μας σαν σε Σύλλογο, βέβαια πάντα υπάρχουν τρία - τέσσερα άτομα που έχουν περισσότερες υπευθυνότητες»²¹⁹.

Ωστόσο, φαίνεται ότι εκφράζονται αντικρουόμενες απόψεις για το αν πρέπει ή όχι να συγκροτηθούν σε Σύλλογο. Παραθέτω σχετικές τοποθετήσεις τους:

²¹⁶ Πληρ. Έφη Γιώτη.

²¹⁷ Πληρ. Βούλα Σοφοπούλου.

²¹⁸ Εφημ. *ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ*, ό.π., σ. 16.

²¹⁹ Πληρ. Λαμπρινή Δαλαμάγκα.

«Συμφωνώ να οργανωθούμε σε Σύλλογο, να υπάρχει μια βάση, μια δομή, να μπορούμε να διεκδικούμε από το Δήμο ή από αλλού»²²⁰.

«Νομίζω πως θα ήταν καλό να οργανωθούμε σε Σύλλογο, για να προωθήσουμε δυναμικότερα το θεσμό και να γίνει πόλος έλξης για τα παλιά και νέα μέλη, πολλές γυναίκες όμως έχουν φόβους, σε κάποιες περιπτώσεις θα τους χαρακτήριζα εμμονικούς, μήπως το Καρναβάλι μας μπει σε στεγανά, σε πολιτικά ή εμπορικά καλούπια, γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης. Οι ομάδες όμως συντίθεται μέσα από τις αντιθέσεις τους»²²¹.

Οι ετοιμασίες για το Καρναβάλι κάθε χρονιάς ξεκινούν με την έναρξή της, συνήθως, το πρώτο δεκαήμερο του Ιανουαρίου, όταν οι γυναίκες συγκεντρώνονται για το εθιμικό κόψιμο της πρωτοχρονιάτικης πίτας, αλλά και για ανταλλαγή απόψεων και προβληματισμών που σχετίζονται με το επικείμενο Καρναβάλι και τη θεματική της μεταμπίησης της κάθε ομάδας (του κάθε «γκρουπ», όπως λένε). Η ομάδα μάλιστα που θα «κερδίσει» το φλουρί της πίτας επιλέγει τη σειρά με την οποία θα παρελάσει. Ο αριθμός σειράς για τα υπόλοιπα «γκρουπ» καθορίζεται με κλήρωση σε επόμενη συγκέντρωση των γυναικών, σε κάποια καφετέρια ή κέντρο διασκέδασης της πόλης, λίγες μέρες πριν το Καρναβάλι. Το θέμα της μεταμπίησης κάθε ομάδας και ο αριθμός της σειράς τους στην παρέλαση αναγράφονται σε ταμπλό, το οποίο προηγείται της ομάδας κατά τη διάρκειά της.

Σύμφωνα με τις πληροφορήτριες, οι ομάδες (τα «γκρουπ») σχηματίζονται με βάση, κυρίως, τις προσωπικές φιλίες. Δεν υπάρχει, δηλαδή, εθνοτικός ή ηλικιακός προσδιορισμός στις ομάδες (εξαιρούνται βέβαια εύλογα τα Σχολεία, Φροντιστήρια και οι άλλες Σχολές), ενώ η αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στο Καρναβάλι θεωρείται πολύ θετική εξέλιξη και για τη συνέχισή του, όπως αναφέραμε, αλλά και για την ενδυνάμωση της «θεατρικότητας» της όλης παράστασης:

«Καλύτερα πολλά άτομα στα γκρουπ, είναι πιο εντυπωσιακό, αν και χαλαρώνουν οι δεσμοί».²²²

²²⁰ Πληρ. Δήμητρα Κοψάρη.

²²¹ Πληρ. Βαρβάρα Ζανδραβέλλη.

²²² Πληρ. Ελισάβετ Σαρρή.

Ο ενθουσιασμός και η προσπάθεια να συμμετέχουν στο Καρναβάλι όλο και περισσότερες γυναίκες διακρίνεται και στο χειρόγραφο κείμενο της ανακοίνωσης – αναδρομής των γυναικών στο Καρναβάλι του 1998:

«Στην Πρέβεζα, την όμορφη πόλη της Ηπείρου, εδώ και σαράντα οκτώ χρόνια, το Καρναβάλι είναι υπόθεση καθαρά γυναικείο. Το βράδυ της τελευταίας Πέμπτης της αποκριάς, οι Πρεβεζάνες πραγματοποιούν τη δική τους παρέλαση σκορπίζοντας απλόχερα κέφι, ζωντάνια και χαρά. Όπως λέει εξάλλου και το τραγούδι που έχει γίνει σήμα κατατεθέν για τις γυναίκες της πόλης, 'κάθε Πρεβεζάνα κάνει διάνα, αζίζει πολλά' και οι καρναβαλίστριες αποδεικνύουν την αξία τους στην πράξη. Χωρίς διοργανωτές, χωρίς τυμπανοκρουσίες, η παρέλαση ξεκίνησε από μια 'χούφτα' γυναικών και σήμερα αριθμεί περίπου 1000 φανατικά μέλη όλων των ηλικιών. Στόχος μας ήταν ακριβώς αυτός: να παρακινήσουμε όλες τις γυναίκες να ξεχάσουν τις αναστολές και εκείνα τα χρόνια και να βγουν από το σπίτι τους, [η υπογράμμιση δική μου] υπογραμμίζοντας ότι οι γυναίκες αφιερώνουν ατέλειωτες ώρες προσωπικής εργασίας για να κατασκευάσουν τις στολές με δικά τους έξοδα. Το Καρναβάλι αυτό δεν έχει σύλλογο. Μια ομάδα γυναικών από τον πυρήνα του πρώτου Καρναβαλιού αποτελεί την άτυπη συντονιστική επιτροπή η οποία αναλαμβάνει τις λεπτομέρειες της διοργάνωσης. Μιας διοργάνωσης που έγινε το σημαντικότερο πολιτιστικό γεγονός της Πρέβεζας και το παράδειγμα μιμήθηκαν και οι άλλες πόλεις στην ευρύτερη περιοχή. Το βράδυ της Πέμπτης οι γυναίκες σάς προσκαλούν σ' ένα ξεχωριστό αποκριάτικο ξεφάντωμα με θέματα παρμένα από την επικαιρότητα αλλά και γενικότερης έμπνευσης καθώς και γεγονότα της παλιάς Πρέβεζας, πάντα δοσμένα με σπιρτάδα, με εξυπνάδα, με πρωτοτυπία, λουσμένα στα χρώματα και την ομορφιά. Εσείς δεν έχετε παρά να φορέσετε την πιο καλή σας διάθεση»²²³.

Οι Πρεβεζάνες, σύμφωνα με τις πληροφορήτριές μου, ήταν πάντα πρωτοποριακές και ανοιχτές στις επιρροές, λόγω του λιμανιού, και συμμετείχαν ενεργά στα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης. Για τις εργαζόμενες ήταν περισσότερο διασκέδαση, ενώ για τις

²²³

Από το αρχείο της Ευγενίας Κοντονάσιου.

μη εργαζόμενες γυναίκες ήταν ένα «άλλοθι» για εκτόνωση και διαφυγή από τα τετριμμένα της καθημερινότητας.

Την Τετάρτη, πριν την Πέμπτη του μασκαρέματος, συνήθιζαν να βγαίνουν όλες μαζί στα στενά της πόλης, άλλες μεταμφιεσμένες, άλλες όχι, και να διασκεδάζουν μέχρι αργά. Ή συγκεντρώνονταν στα σπίτια τους με διάφορα εδέσματα και γλεντούσαν μέχρι τις πρωινές ώρες πολλές φορές.

«Δύο μήνες πριν το Καρναβάλι, λείπαμε σχεδόν κάθε βράδυ από τα σπίτια μας. Με τα γλυκά μας, με τις πίτες μας, με τους χορούς μας, με τα 'σόκιν' μας...»²²⁴.

Η παρέλαση με την οποία κορυφώνεται το δρώμενο, έχει ως αφετηρία, όπως αναφέραμε, τη λεωφόρο Ειρήνης, διασχίζει την παραλία και καταλήγει στην πλατεία Ανδρούτσου, όπου κάποιες φορές στη θέση του Καρνάβαλου καίγονται οι στολές που είναι ογκώδεις για λόγους πρακτικούς.

Ευχάριστη έκπληξη αποτέλεσε, το 2008, η εμφάνιση του τρένου πόλης του Δήμου με το οποίο έκλεισε η παρέλαση.

Το 2016, επανήλθε ένα άλλο παραδοσιακό στοιχείο:

«Φέτος μετά από πολλά χρόνια το γυναικείο Καρναβάλι, θα περάσει 'αλά παλιά', μέσα από την αγορά πριν καταλήξει στην παραλία»²²⁵.

Της παρέλασης προπορεύεται ένα αυτοκίνητο ή μια μοτοσυκλέτα με άνδρα οδηγό, για να τηρηθεί η παράδοση του ενός και μοναδικού άνδρα της αρχικής γυναικοπαρέας, του Τάσου Γιαμά.

Συνεπιβάτης του, επί πολλά χρόνια, ήταν η **Ευανθία Νάνου**, η «ψυχή» του πρεβεζάνικου γυναικείου Καρναβαλιού, που χαιρετούσε τον κόσμο και κατευθυνόταν προς την εξέδρα που στήνεται στην παραλία για να συντονίζει την εκδήλωση. Από κει, μ' ένα λογύδριο στα «πρεβεζάνικα», η Ευανθία Νάνου «ζέσταινε» την ατμόσφαιρα, απαγγέλλοντας τετράστιχα σε ρίμα που ετοιμάζαν τα γκρουπ σχετικά με το θέμα τους, ανακατευόταν με τον κόσμο, κι έπαιρνε συνεντεύξεις, κάνοντας αστεία πειράγματα και σχόλια για τη μεταμφίεση και τη θεματική των γκρουπ.

²²⁴ Πληρ. Ευγενία Κοντονάσιου.

²²⁵ Πληρ. Όλγα Κουρεμένου.

Η Ευανθία Νάνου ταυτίστηκε με το γυναικείο Καρναβάλι της Πρέβεζας και το «σφράγισε» με τον αυθορμητισμό και τη ζωντάνια της. Ο θάνατος της, το 2011, καταγράφεται ως μεγάλη απώλεια για το Καρναβάλι, ως το κλείσιμο ενός «κύκλου»:

Η Ευανθία Νάνου σε κοπή πίτας του Γυναικείου Καρναβαλιού (δεκετία του '80)

«Με την απώλεια της Ευανθίας έκλεισε ένας κύκλος για το πρεβεζάνικο Καρναβάλι. Το 2012 μού έγινε τιμητική πρόταση να το παρουσιάσω. Ήταν για μένα μια πολύ συγκινητική στιγμή, η έκθεση φυσικά μεγάλη αν και οικεία και, φυσικά, αφιερωμένο στην Ευανθία.

Κρατώντας ένα παιδάκι από το χέρι αφηγηθήκαμε μαζί την ιστορία του Καρναβαλιού σαν παραμύθι, ενώ ακουγόταν η φωνή της Ευανθίας. Ένοιωθες ότι ήταν παρούσα στη γιορτή μας»²²⁶.

Τα τρία τελευταία χρόνια (2016, 2017, 2018) το Καρναβάλι παρουσιάζει η **Δήμητρα Κοψάρη**:

«Θαύμαζα πάντα την Ευανθία γι αυτό που έκανε, και το έκανε με τόσο κέφι. Παίρνω 25 χρόνια μέρος στο Καρναβάλι, έχω την εμπειρία από μέσα, έτσι όταν μου πρότειναν να το παρουσιάσω δέχτηκα με ενθουσιασμό αν και η σύγκριση ήταν αναπόφευκτη. Την πρώτη φορά είχα αρκετό άγχος, τώρα πλέον το απολαμβάνω, δεν κρατάω κείμενο

²²⁶

Πληρ. Βάλια Δημητρίου.

στα χέρια μου, αυτοσχεδιάζω, στον κόσμο άρεσε, ήταν κάτι καινούριο²²⁷.

Η παρέλαση, εορταστική έκφραση των αστικών καρναβαλιών, έχει βέβαια και τα αρνητικά της πρόσημα, μιας και ο χρόνος των γκρουπ περιορίζεται, όπως και η δυνατότητα να εκφραστούν και να διασκεδάσουν περισσότερο μεταξύ τους και με τον κόσμο:

«Έχω πάρει τρεις φορές μέρος στο Καρναβάλι γυναικών, γιατί μ' αρέσει αυτή η 'τρέλα' της Αποκριάς, κυρίως όμως λόγω της παρέας. Δεν είχαμε όμως τον απαραίτητο χρόνο να περνάμε αργά, να το διασκεδάσουμε μεταξύ μας και με τον κόσμο, όλα γίνονται βιαστικά, θεωρώ πως είναι ένα από τα αρνητικά του Καρναβαλιού. Προτιμώ επίσης οι στολές να μην είναι 'στημένες', να έχουν περιεχόμενο, να περνάνε μηνύματα, να μπαίνει στο κέφι κι ο κόσμος»²²⁸.

Η ομοιομορφία όμως των στολών των γκρουπ και της παρέλασης έχει ως αποτέλεσμα οι κινήσεις των γυναικών να είναι πλέον «στυλιζαρισμένες» και να περιορίζεται έτσι ο αυθορμητισμός και ο αυτοσχεδιασμός που διέκριναν το Καρναβάλι παλιότερα, όπως συμβαίνει άλλωστε και σε όλα τα δρώμενα που αναβιώνουν σήμερα²²⁹.

Στο τέλος, πάντως, της παρέλασης ακολουθούν πάντα οι *«ανένταχτες»*, με στολές της αρεσκείας τους, ή παλαιότερων χρόνων, οι οποίες βέβαια κινούνται και εκφράζονται περισσότερο ελεύθερα.

Ο Δήμος, από τότε που το Καρναβάλι ανέπτυξε τη δική του δυναμική στα πολιτισμικά δρώμενα της πόλης, το αντιμετωπίζει ως ένα πολιτισμικό προϊόν²³⁰ στο πλαίσιο των

²²⁷ Πληρ. Δήμητρα Κοψάρη.

Άλλοι παρουσιαστές του δρωμένου ήταν: Η Λαμπρινή Σμπόνια-Δαλαμάγκα (2001), η Χριστίνα Κολιού (2014) και ο Παναγιώτης Κουνιάκης (2015).

²²⁸ Πληρ. Ανθούλα Ζώνιου.

²²⁹ Βλ. Μανόλης Γ. Βαρβούνης, *Άσεμνα και βωμολοχικά λαογραφικά, παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Αθήνα 2007, σ. 105.

²³⁰ «Στο πλαίσιο της κυρίαρχης πλέον κουλτούρας της αγοράς, ολοένα και περισσότερο η διαφορετικότητα και η «παράδοση» αποκτάει ενδιαφέρον ως ιδιαίτερο προϊόν. Η ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα των πόλεων εμφανίζει σήμερα και μια «αγοραία διάσταση», δεν αποτελεί νεωτερισμό η

απαιτήσεων της τουριστικής ανάπτυξης, καθώς υποβοηθά την τοπική κοινωνία να ευημερήσει²³¹. Οι εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης εξαίρουν την όλη προσπάθεια των γυναικών και την ανιδιοτελή προσφορά των πρεβεζάνων επαγγελματιών και υπόσχονται την αρωγή του Δήμου στην προσπάθεια για αναβάθμιση των εκδηλώσεων, τονίζοντας ότι το γυναικείο Καρναβάλι αναδεικνύεται «το πολιτιστικό γεγονός της Β.Δ Ελλάδας». Γι' αυτό το βασικό λόγο, το έχει εντάξει στις εκδηλώσεις του (μάλιστα τα πρώτα χρόνια την παρέλαση άνοιγαν και έκλειναν άρματα του Δήμου), αναλαμβάνοντας τις απαραίτητες τεχνικές εργασίες με τα συνεργεία του (φωτισμό, μεγαφωνική εγκατάσταση, διαχωριστικά σκοινιά στην παραλία), υποστηρίζοντάς το ακόμη με αφίσες και ενημερωτικά έντυπα και με χορηγία της ορχήστρας στη «Μαργαρώνα». Τα τρία τελευταία χρόνια, λόγω της οικονομικής κρίσης, η συμβολή του Δήμου έχει περιοριστεί σε θέματα τεχνικής φύσεως²³². Οι γυναίκες πάντως επιθυμούν μεγαλύτερη συνεργασία με τη δημοτική Αρχή σε θέματα πολιτισμού, περισσότερη οικονομική στήριξη και προβολή του Γυναικείου Καρναβαλιού πανελλαδικά.

συζήτηση με θέμα «ο πολιτισμός πουλάει». (Μ. Γ. Μερακλής, *Θέματα Λαογραφίας*, Αθήνα 1999, σ. 129).

²³¹ Η πολιτιστική ανάπτυξη (η ποιοτική και κοινωνική διάσταση της ανάπτυξης) συνδέεται άμεσα με την οικονομική ανάπτυξη τόσο σε επίπεδο εθνικό (μακροοικονομικό), όσο και σε τοπικό (μικροοικονομικό), γιατί οι επενδύσεις στον πολιτισμό αποτελούν στην ουσία επενδύσεις στην οικονομία. Γύρω από το Καρναβάλι, τον αξιοποίησιμο αυτόν *πολιτιστικό πόρο*, κινείται μια ολόκληρη πόλη. Βλ. σχετικά Ν. Κόνσολα, *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*, Αθήνα 2006, σ. 20-26. Επίσης Μ. Γ. Βαρβούνης, «Λαϊκά δρώμενα και τουρισμός: η περίπτωση του Καδή στη Σάμο» *Πρακτικά Α' Συνεδρίου* με το θέμα *Λαϊκά δρώμενα, παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις* (Κομοτηνή, 25 - 27 Νοεμβρίου 1994), επιστ. επιμ. Μ. Γ. Βαρβούνης και Αγγ. Ροβάτσου, Αθήνα 1996, σ. 51 - 54.

²³² Στο Γυναικείο Καρναβάλι της Πρέβεζας διακρίνουμε μια σειρά από «συμβάσεις» που εξυπηρετούν πρακτικές λειτουργικές ανάγκες (ηλεκτροφωτισμός, μικροφωνική εγκατάσταση, στήσιμο εξέδρας για την παρουσιάστρια του δρωμένου), που όταν οι ανάγκες αυτές μεταβάλλονται, αλλάζουν και οι ίδιες ή παύουν να υφίστανται. Βέβαια, «τέτοια δίκτυα συμβάσεων και επαναλαμβανόμενων διαδικασιών δεν είναι 'επινοημένες παραδόσεις' αφού οι λειτουργίες τους και επομένως και η δικαίωσή τους, είναι μάλλον τεχνικές παρά ιδεολογικές (με όρους μαρξιστικούς ανήκουν στη 'βάση' παρά στο 'εποικοδόμημα')». (Ε. Hobsbawm, *Η επινόηση της παράδοσης*, Αθήνα 2004, σ. 11).

Όσον αφορά όμως στη μουσική επένδυση²³³ της παρέλασης, αυτή είναι αποκλειστική αρμοδιότητα των γυναικών, που επιλέγουν τη μουσική - κυρίως «λάτιν» - προσπαθώντας να την προσαρμόσουν, να τη «δέσουν», όπως λένε, με τις θεματικές των γκρουπ:

«Μια χρονιά που κάποιο γκρουπ είχε ντυθεί ‘Το παλιό μου παλτό’, έπαιζε το αντίστοιχο τραγούδι του Δάντη. Παλιά, όταν ήμασταν λίγες, καμιά ογδονταριά, παίρναμε και ερασιτέχνες μουσικούς, φίλους, το γιατρό το Βερυκοκκάκη, κορνέτες, παιδιά από τη Φιλαρμονική που μας συνόδευαν με χαρά, όταν όμως μεγάλωσε η παρέλαση, χρειάστηκε μεγαφωνική εγκατάσταση»²³⁴.

Όσον αφορά δε στην ηχητική επένδυση από τεχνική πλευρά:

«Την ηχητική κάλυψη είχε αναλάβει τα τελευταία χρόνια ο Βασίλης Κοντονάσιος, δάσκαλος παραδοσιακών χορών στην Περιηγητική Λέσχη Πρέβεζας, με τη βοήθεια του πατέρα μου, ο οποίος έπαιζε βιολί και βοηθούσε στην όλη προετοιμασία, μεγάλη απώλεια και οι δύο. Μας έλλειπε πολύ ο πατέρας, το Καρναβάλι μάς τον στερούσε, ίσως είναι και αυτός ένας λόγος που δεν συμμετείχαμε σ’ αυτό, παρά μόνο σαν θεατές, το σπίτι μας εξάλλου ήταν στο κέντρο της πόλης»²³⁵.

Όλοι πάντως οι πληροφορητές/τριες αναγνωρίζουν ως θετική την υποστήριξη που παρέχει ο Δήμος, δεν δίνουν πολιτική χροιά σ’ αυτήν την παρέμβαση, αλλά τονίζουν τη συμβολή του γυναικείου Καρναβαλιού στην τόνωση της τοπικής οικονομίας από τα οφέλη της τουριστικής ανάπτυξης σε μια περίοδο μη τουριστική για την πόλη:

«Είναι ζωή οικονομική για την Πρέβεζα το Καρναβάλι. Μοδίστρες, υλικά, εργαστήρια, ο κόσμος καταναλώνει εκείνη την ημέρα, όλα τα κέντρα και τα κλαμπ γεμάτα από τη νεολαία που δεν ακολουθεί στο Μαργαρώνα. Ακόμα και ο καιρός είναι πάντα με το μέρος μας. Μια φορά αναβλήθηκε για Παρασκευή, ενώ μια χρονιά που χιόνιζε η παρέλαση έγινε και με πολύ κέφι»²³⁶.

²³³ Τη μουσική επιμέλεια του Καρναβαλιού του 2015 είχε ο Σουλβάν Γκοπέλ.

²³⁴ Πληρ. Λαμπρινή Δαλαμάγκα.

²³⁵ Πληρ. Σοφία Τσάκαλου.

²³⁶ Πληρ. Λαμπρινή Δαλαμάγκα.

Αναδεικνύεται έτσι η σπουδαιότητα του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης στην αναπτυξιακή διαδικασία και στη χάραξη της τοπικής πολιτιστικής και κοινωνικής πολιτικής, που με το κατάλληλα καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό και το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο μπορεί να καταστήσει την Πρέβεζα προορισμό. Η προβολή της τοπικότητας και αυθεντικότητας του γυναικείου Καρναβαλιού, η σύνδεσή του με την τοπική παραγωγή, τις «τοπικές πολιτιστικές βιομηχανίες», θα εξασφαλίσουν και τη θερμότερη συμμετοχή των κατοίκων της πόλης, ζητούμενο και από τις ίδιες τις γυναίκες, όπως φαίνεται από συνέντευξη της Ευανθίας Νάνου, της «ψυχής» του Καρναβαλιού²³⁷, το 2006, καλώντας όλες τις γυναίκες της Πρέβεζας

«να ενισχύσουν το θεσμό χωρίς να είναι απαραίτητο να συμμετέχουν σε κάποιο γκρουπ»²³⁸.

«Στόχος επίσης των γυναικών είναι από του χρόνου να προσεγγίσουν και τις φοιτήτριες στο ΤΕΙ με την οικονομική βέβαια στήριξη των Πρεβεζάνων καρναβαλιστριών έτσι ώστε να εξασφαλιστεί νέο αίμα στο θεσμό»²³⁹.

Το 2010 ήταν χρονιά ορόσημο, γιατί το Καρναβάλι Γυναικών έκλεισε τα 50 χρόνια συνεχούς παρουσίας στην Πρέβεζα.

Υπό βροχή και σε ρυθμούς λάτιν, τα 21 γκρουπ που συμμετείχαν, τίμησαν με αναμνηστική πλακέτα την Ευανθία για τα 50 χρόνια προσφοράς της. Η ίδια μέσα σ' ένα καταπράσινο κοστούμι, μεταμφιεσμένη σε **«Πράσινη Ανάπτυξη»**, έδειχνε ιδιαίτερα ευγνώμων για όλη αυτή την τιμή.

²³⁷ Η Ευανθία Νάνου σε πολλά άρθρα χαρακτηρίζεται ως ο «μαέστρος» της γιορτής ή παρομοιάζεται με το κρασί. Όσο πιο παλιό, τόσο πιο καλό.

«Η Ευανθία έμπαινε μπροστά, είχε βιώσει το Καρναβάλι από το ξεκίνημά του, ποτέ όμως δεν έπαιρνε μόνη της αποφάσεις. Είμασταν δίπλα της 5-6 γυναίκες που τη βοηθούσαμε σε όλα. Λειτουργούσαμε συλλογικά». (πληρ. Ευγενία Κοντονάσιου).

²³⁸ Εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, φ. 2916, (25/26-2-2006), σ. 16. Κατά την Τσακηρίδη –Θεοφανίδη, ό.π., σ. 191, εδώ μπορούμε να ανιχνεύσουμε τις αρχές της Πολιτιστικής Δημοκρατίας (*Cultural Democracy*, Ελσίνκι 1972), όπου η συμμετοχή στα πολιτιστικά δρώμενα έχει μεγαλύτερη αξία από τα αποτελέσματα.

²³⁹ Ό.π, αρ. φ. 2913, (22-2-2006), σ. 2.

Στον απόηχο του Καρναβαλιού, γίνεται και ο καθιερωμένος απολογισμός – κριτική σε μια εκ νέου συγκέντρωση των γυναικών, τίθενται προβληματισμοί, προτείνονται λύσεις, ανανεώνεται το «ραντεβού» για την επόμενη χρονιά.

Από το 2012, πάντως, το Καρναβάλι των Γυναικών της Πρέβεζας βρίσκεται κι αυτό στη δίνη της χρηματοοικονομικής κρίσης, που μαστίζει τη χώρα με την ανεργία να απειλεί σοβαρά την κοινωνία. Η οικονομία είναι βέβαια συνδεδεμένη με την πολιτική αλλά και με την ανθρώπινη φύση και με το τι θεωρείται ορθή συμπεριφορά.

Η σταδιακή μείωση πάντως του αριθμού των ομάδων που συμμετέχουν στο Καρναβάλι άρχισε να γίνεται αισθητή από το 2016, οπότε και ο αριθμός των γκρουπ έπεσε σχεδόν στο μισό, και έτσι:

«...από 30 γκρουπ παλιότερα, φτάσαμε στα 16 φέτος [2017]..»!

Η οικονομική κρίση, η αποχώρηση σταδιακά των μεγαλύτερων στην ηλικία γυναικών, που αποτελούσαν τον πυρήνα και την ψυχή του Καρναβαλιού, καθώς και μια νέα, μια «άλλη» αντίληψη των νεότερων γυναικών για το Καρναβάλι, που αποθαρρύνει αρκετές από τις μεγαλύτερες να συμμετάσχουν, έχουν προκαλέσει τη μείωση των γκρουπ που συμμετέχουν στο Καρναβάλι.

Έτσι η πληρ. Σοφία Τσάκαλου, σχολιάζοντας τη νέα πραγματικότητα σε σχέση με το παρελθόν, παρατηρεί ότι:

«Τις δεκαετίες του 1990 και του 2000, το Καρναβάλι ήταν πολυπληθές, είχε πολύ κέφι, όλη η Πρέβεζα στο πόδι, μουσικές, στολές εντυπωσιακές, με θέματα παρμένα κυρίως από την καθημερινότητα, αλλά και την τρέχουσα επικαιρότητα.

Τα τελευταία χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης και του καρναβαλικού 'Κομιτάτου', που κερδίζει συνεχώς έδαφος, γιατί συμμετέχει όλη η οικογένεια, φθίνει συνεχώς, τείνει να εκπνεύσει κατά τη γνώμη μου....δυστυχώς».

Για το ρόλο του Κομιτάτου, όμως, καταγράφηκε και η αντίθετη άποψη της Δήμητρας Κοψάρη:

«Θεωρώ πως η κάμψη του οφείλεται καθαρά και μόνο στην οικονομική κρίση. Το 'Κομιτάτο' δεν κάνει τόσο μεγάλη ζημιά, γιατί οι γυναίκες που παίρνουν μέρος και στο 'Κομιτάτο' χρησιμοποιούν συνήθως παλιότερες στολές. Παλαιότερα δίναμε 12 –150 ευρώ για τη στολή μας, αυτό τώρα είναι πολυτέλεια, οι γυναίκες ψάχνουν κάτι φθινό και έξυπνο. Γι αυτό τα γκρουπ που το υποστηρίζουν αυτό, έχουν πολυπληθή συμμετοχή. Φέτος π.χ ο 'γύρος του κόσμου' που προετοίμασαν οι αδελφές Ντόντορου, στοίχισε μόνο 12 ευρώ στην κάθε μία και συμμετείχαν πάνω από 80 άτομα».

Γενικότερα στη νέα πραγματικότητα της οικονομικής κρίσης αναφέρθηκε και η Βούλα Σοφοπούλου:

«Η κρίση στην οποία βρισκόμαστε έχει επηρεάσει κατά πολύ τους καρναβαλιστές. Είναι πολλοί, που δεν συμμετέχουν, γιατί δεν τους επιτρέπουν τα οικονομικά τους την αγορά κάποιας στολής. Άρα άλλο ένα κριτήριο για την επιλογή των κοστούμιών είναι πλέον και το οικονομικό. Η γενικότερη εξέλιξη, πέρα από τα θετικά στοιχεία που έχει, κρύβει πάντα και κινδύνους. Το ίδιο πιστεύω ότι συμβαίνει και με το θεσμό του Γυναικείου Καρναβαλιού του οποίου η μορφή και η σύσταση αλλοιώνεται σταδιακά στο χρόνο. Κάποιοι ίσως υποστηρίζουν ότι πρόκειται για ενσωμάτωσή του στη γενικότερη πορεία της εξέλιξης της κοινωνίας και των ανθρώπων».

Η πληρ. Μαρία Μπίμπα -Τσουμάνη, πάντως, στην πρόσφατη συζήτησή μας (2018), δεν έκρυψε τους φόβους της για το μέλλον του Γυναικείου Καρναβαλιού:

«Το Καρναβάλι, δυστυχώς, φθίνει. Λίγο έλλειψε να εκλείψει. Προσπαθεί να κρατηθεί με το ζόρι. Αξίζει, όμως, να κρατηθεί...»!

Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης της «κρίσης» του Γυναικείου Καρναβαλιού, εντάσσεται και η αλλαγή της ημέρας διεξαγωγής της παρέλασης, Παρασκευή αντί της Πέμπτης (ημέρα ταυτισμένη με το Καρναβάλι για τις μεγαλύτερες «καρναβαλίστριες», γι αυτό με δυσκολία δέχτηκαν την αλλαγή της).

Η τομή αυτή στο Καρναβάλι έγινε, για να εξυπηρετεί καλύτερα τις εργαζόμενες νεότερες γυναίκες (που επέμειναν για την αλλαγή αυτή), τις μαθήτριες (που

δυσκολεύονταν να παρελαύνουν την Πέμπτη), τους επισκέπτες της πόλης και τους τουρίστες, με απώτερη προσδοκία την τόνωση της πρεβεζάνικης αγοράς.

Με έγνοια για το μέλλον του *Γυναικείου Καρναβαλιού* και τη σταθερή πορεία του, η – άτυπη - επιτροπή του Καρναβαλιού²⁴⁰, στις παραμονές της παρέλασης του 2016, απηύθυνε κάλεσμα σε όλες τις γυναίκες της πόλης να συμμετάσχουν είτε με κάποια ομάδα είτε με την παρέα τους και με όποια τελικά αμφίεση επιθυμούσαν, ώστε να συνεχιστεί η όμορφη αποκριάτικη γυναικεία «παράδοση».

Η αλλαγή της ημέρας αλλά και μια ακόμη αξιοπρόσεκτη «στροφή» στη θεματική παράδοση του Καρναβαλιού, - η εισαγωγή της αναπαράστασης του πρεβεζάνικου γάμου -, εκφράστηκαν και διατυπώθηκαν προσεκτικά στην ανακοίνωση των γυναικών, ενώ στο λόγο τους, πέρα από τον κοινωνικό ρόλο της αποκριάτικης παράδοσης και τη συλλογικότητα που αυτή εξυπηρετούσε επί χρόνια, ανιχνεύεται και η «ανάγκη για παράδοση»²⁴¹.

«Η παρέλαση θα ξεκινήσει λίγο μετά τις 8 το βράδυ, από το ύψος του 2ου Δημοτικού σχολείου και μέσω της οδού Καρωτάκη θα κατευθυνθεί στην παραλία και θα τερματίσει στην πλατεία Ανδρούτσου. Η μεγαλύτερη συμβολή στα ήθη και έθιμα της πόλης και της ευρύτερης περιοχής του νομού μας για περισσότερα από 55 χρόνια. Οι γυναίκες συνδυάζουν την παράδοση με την επικαιρότητα, ενώ σημείο αναφοράς στην φετινή παρέλαση θα αποτελέσει η αναπαράσταση του πρεβεζάνικου γάμου με την χαμάλα, τα προικιά, τους συμπεθέρους και όλα τα ήθη και έθιμα που χάθηκαν στο πέρασμα του χρόνου. Τις πεζές καρναβαλίστριες θα συνοδεύσουν και μηχανοκίνητα άρματα τα οποία θα ολοκληρώσουν τις παρουσίες των γκρουπ. Φέτος θα υπάρξει και μια

²⁴⁰ Τις δύο τελευταίες δεκαετίες οι γυναίκες που δραστηριοποιούνται περισσότερο είναι: η Λαμπρινή Σμπόνια-Νταλαμάγκα, Ευγενία Κοντονάσιου, Βαρβάρα και Βασιλική Ζαντραβέλη, Αμοιβαία Αργυρού, Χριστίνα Ζήκα, Αφροδίτη Μαρκή, Καλυψώ Καρτεζίνη, Όλγα Κουρεμένου, Όλγα Κατσικομβάρδου, Μάρθα Χελά, Μαρία Μπότσιου, Φωφώ Λιόντου, Σοφία Λαχανά, Νένη Γέρου, Έφη Γιώτη κ. ά.

²⁴¹ Η διαχρονική ανάγκη του ανθρώπου για ασφάλεια, συνέχεια και ρίζωμα, που ικανοποιήθηκε για χρόνια μέσω της ύπαρξης της παράδοσης «μεταφράστηκε» τελικά ως «ανάγκη για παράδοση». (David Gross, *Τα ερείπια του παρελθόντος, Παράδοση και κριτική της νεωτερικότητας*, Αθήνα 2003, σ. 121 – 127).

καινοτομία²⁴². Μια μέρα νωρίτερα στις 8 το βράδυ της Πέμπτης, ομάδες γυναικών ντυμένες «απάχηδες» με αφετηρία τον ΟΤΕ, θα διασχίσουν την λεωφόρο Ειρήνης, την αγορά και την παραλία και θα προσκαλέσουν τον κόσμο στην παρέλαση της Παρασκευής»²⁴³.

Τη στροφή αυτή στην «παράδοση» του Γυναικείου Καρναβαλιού, όσον αφορά στη θεματική του («πρεβεζάνικος γάμος»), και, συνακόλουθα, και στις μεταμφιέσεις (με αυτοσχέδιες πλέον κατά βούληση στολές) επισημαίνουν και οι πληροφορήτριες της παρούσας εργασίας:

«..Η οικονομική κρίση και η δυσκολία πολλών γυναικών να διαθέσουν χρήματα για στολές, μας αναγκάζουν να ανοίξουμε τις ντουλάπες μας και να ανασύρουμε παλιότερες στολές, και αναμνήσεις συνάμα. Επιστροφή στην παράδοση από ανάγκη, αλλά και μια αναβάθμιση παράλληλα, γιατί οι παλιές στολές ήταν χειροποίητες, με καλά υλικά σε σχέση με αυτές που παραγγέλλουμε μαζικά τα τελευταία χρόνια, κυρίως, λόγω ευκολίας και έλλειψης χρόνου. Έχει και τη νοσταλγία του όλο αυτό...»²⁴⁴.

Αλλά και ως ψυχική εκτόνωση και διαφυγή από τα προβλήματα της καθημερινότητας το Γυναικείο Καρναβάλι πρέπει να συνεχίσει αυτή την όμορφη παράδοση:

«Το Καρναβάλι γυναικών Πρέβεζας είναι ένας θεσμός που άρχισε, συνεχίζεται και εξελίσσεται στην Πρέβεζα – αυτό δε φάνηκε βέβαια στη φετινή παρέλαση [2018] – και επεκτάθηκε πολύ τα τελευταία χρόνια, και αγκαλιάζει όλες τις ηλικίες. Οι γυναίκες της Πρέβεζας, νομίζω, πως θα κρατήσουν με νύχια και με δόντια αυτό το θεσμό, που γνώρισε αρκετές δυσκολίες στα χρόνια της κρίσης και συγκεντρώνει αρκετούς επισκέπτες. Ο κόσμος της Πρέβεζας έχει αγκαλιάσει από το 1960 αυτό

²⁴² Το 2000, ένα καινούριο στοιχείο ενσωματώθηκε στο Καρναβάλι, που ο κόσμος το δέχτηκε με χαρά: Ο χορός όλων των ομάδων στην πλατεία Ανδρούτσου. Επίσης, τη φετινή χρονιά (2018), μαθητές του 2ου Γυμνασίου, υπό τις οδηγίες της κ. Ιουλίας Λύρου, χόρεψαν και το «γαϊτανάκι», παράδοση που είχε, σχεδόν, ξεχαστεί, στην αρχή της παρέλασης και αργότερα στην παραλία.

²⁴³ Πρόκειται για την ανακοίνωση από τη Δημοτική Ραδιοφωνία Πρέβεζας, που στηρίζει με κάθε τρόπο το Γυναικείο Καρναβάλι. Για τη στήριξη αυτή οι γυναίκες αισθάνονται ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη.

²⁴⁴ Πληρ. Ευγενία Κοντονάσιου.

το θεσμό, που γεννήθηκε για την ψυχαγωγία, την εκτόνωση και τη διακωμώδηση της καθημερινότητας και των προβλημάτων της»²⁴⁵.

Παραθέτω εδώ τις σχετικές σκέψεις πληροφορητών και πληροφορητριών μου, που υποστηρίζουν με ζέση την αναγκαιότητα της συνέχισης του Γυναικείου Καρναβαλιού:

«Αν και το Καρναβάλι τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει πολύ, - ο περιορισμένος χρόνος των νεότερων γυναικών και η κρίση αποτυπώνονται στον αριθμό των συμμετοχών, στις στολές αλλά και στη διάθεση του κόσμου,- το Καρναβάλι πρέπει να κρατηθεί με νύχια και με δόντια, μια παράδοση τόσων χρόνων για τη μικρή μας πόλη, μια γιορτή για τις παλιότερες καρναβαλίστριες που κρατούσε σχεδόν ένα χρόνο, με στολές που τις έραβαν μόνες τους και που ξεχείλιζαν από πρωτοτυπία και ποιότητα, πραγματικά έργα τέχνης»²⁴⁶.

«Δεν πρέπει να χαθεί αυτός ο θεσμός, εμείς οι νεότερες πρέπει να το παλέψουμε, να πάμε από σπίτι σε σπίτι και να ζεσηκώσουμε τις γυναίκες, να συνεργαστούμε με περισσότερους συλλόγους, σχολές, σχολεία, όπως παλιά για να έχει μεγαλύτερη συμμετοχή. Και το Καρναβάλι γυναικών και το Κομιτάτο, δίνουν ζωή και οικονομική ανάσα στην πόλη μας»²⁴⁷.

Επίσης:

«Το Καρναβάλι, αν και έχει χάσει μεγάλο μέρος της παραδοσιακότητάς του και έχει χτυπηθεί από την κρίση, είναι ωραίο να συνεχιστεί και πρέπει η κοινωνία της Πρέβεζας να στηρίζει αυτόν τον θεσμό, είναι τόσο όμορφες οι γυναίκες αυτό το βράδυ, ανυπομονώ να μεγαλώσει η κόρη μου, που είναι βρέφος ακόμη, να συμμετάσχει και να την καμαρώνω»²⁴⁸.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι όλοι οι πληροφορητές/τριές μου, μιλώντας για το γυναικείο Καρναβάλι στις συζητήσεις μας, όπως ίσως ήδη θα έχει προσέξει και ο αναγνώστης της παρούσας εργασίας, χρησιμοποιούν συχνά τον χαρακτηρισμό «θεσμό», κάτι που

²⁴⁵ Πληρ. Τάσος Δημητρίου

²⁴⁶ Πληρ. Βάλια Δημητρίου.

²⁴⁷ Πληρ. Δήμητρα Κοψάρη.

²⁴⁸ Πληρ. Κωνσταντίνος Γιαννακός.

θεωρώ ότι χρήζει μιας ιδιαίτερης ανάλυσης: πώς δηλαδή ο απλός, καθημερινός άνθρωπος σήμερα εισπράττει από τις λόγιες σκέψεις, αντιλαμβάνεται και εγγράφει εντός του το περιεχόμενο και την έννοια της λέξης «θεσμός» και ποιο βάρος δίνει η λαϊκή σκέψη σε αυτήν τη λέξη/έννοια.

Υποστηρίζοντας, εξάλλου, σθεναρά το Καρναβάλι των Γυναικών έναντι ορισμένων επικριτών του και σε απάντηση σχετικού δημοσιεύματος της εφημερίδας «*Τοπική Φωνή*» (5-3-2014), στο οποίο έγινε κριτική στο Καρναβάλι για έλλειψη δημιουργικότητας και πρωτοτυπίας, με αποτέλεσμα την αποδυνάμωσή του, η Ευγενία Κοντονάσιου, νιώθοντας το βάρος της γυναικείας καρναβαλικής παράδοσης της πόλης και της τοπικής ταυτότητας, με επιστολή της στην ίδια εφημερίδα δήλωσε:

«Οφείλω να απαντήσω στο σχόλιό σας της Τετάρτης 5 Μαρτίου στην εφημερίδα Τοπική Φωνή μιας και συμμετέχω εδώ και 36 χρόνια σ' αυτό το Καρναβάλι.

Κ. Τσελίκο, δεν υπάρχουν διοργανώτριες σ' αυτό το Καρναβάλι, υπάρχει συνεργασία όλων των Γυναικών. Αγάπη και Ενδιαφέρον σ' αυτό που πράττουν. Τώρα όσο για τη δημιουργικότητα και την αποδυνάμωση, μήπως δεν έχετε καταλάβει πόσο έχει επηρεάσει και εμάς η οικονομική κρίση; Οι πρωτότυπες ιδέες υπάρχουν και θα υπάρχουν, αλλά δεν μπορούν να υλοποιηθούν, όπως παλαιότερα, διότι κάποτε οι γυναίκες, 'έτσι για την ιστορία', ζόδευαν πάρα πολλά χρήματα γι αυτή την ημέρα. Μήπως θα έπρεπε να τις ενθαρρύνετε περισσότερο παρά να τις κρίνετε; Σ' αυτές οφείλεται το ότι σήμερα υπάρχει το Γυναικείο Καρναβάλι στην Φιλιπιάδα, στην Άρτα και σε άλλες περιοχές του νομού μας.

Θα σας παρακαλούσα να διαβάσετε το άρθρο της κ. Φεβρωνίας Παντέλη στην Εφημερίδα των Συντακτών και όλοι μαζί να βοηθήσουμε αυτή την προσπάθεια των γυναικών, οι οποίες με κόπο, χρόνο, χωρίς σπόνσορες και χωρίς διοργανωτές, με πολλές αντιξοότητες συνεχίζουν αυτή την όμορφη ζωντανή παρουσίαση, η οποία για πάρα πολλά χρόνια ήταν η μοναδική εκδήλωση κατά την περίοδο της Αποκριάς.

Αυτές τις Γυναίκες που συμβάλλουν στα ήθη και τα έθιμα της πόλης μας εδώ και 60 χρόνια. Να σεβαστούμε την προσπάθεια τους, να την αγκαλιάσουμε για να συνεχιστεί»²⁴⁹.

Παρόλο που το Καρναβάλι των γυναικών της Πρέβεζας έχει αποκτήσει τα τελευταία χρόνια, σε πολύ μεγάλο βαθμό, τα τυποποιημένα χαρακτηριστικά των περισσότερων καρναβαλικών εκδηλώσεων των πόλεων στο πλαίσιο του αστικού φολκκλωρισμού, εξακολουθεί να έχει, όπως φαίνεται, ένα ιδιαίτερο συμβολισμό για τις γυναίκες που συμμετέχουν αλλά και για τους θεατές.

«Μ' αυτήν την έννοια, νομιμοποιείται η «παραδοσιακότητα» του αστικού φολκκλωρισμού, στο βαθμό βέβαια που οι κοινωνικές του λειτουργίες δείχνουν να ξεπερνούν τους στόχους της επίσημης πολιτισμικής πολιτικής: να αποκτούν δηλαδή ξεχωριστό νόημα για τους ανεπίσημους χρήστες - καταναλωτές του»²⁵⁰.

Η έμφαση που δίνεται στο γυναικείο Καρναβάλι - ένα «όραμα που δικαιώνεται»²⁵¹ - από την τοπική κοινωνία, την τοπική αυτοδιοίκηση, τον τοπικό τύπο και την ευρεία απήχηση που έχει αυτό όχι μόνον στους όμορους νομούς αλλά και πανελλαδικά, το καθιστά σημείο αναφοράς στα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης, ενώ η 'Πρέβεζα της Πέμπτης', και, από το 2016, της 'Παρασκευής' των Απόκρεω, είναι κυριολεκτικά και μεταφορικά «γένους θηλυκού».

2. Οι θεματικές των μεταμφίσεων και το κοινωνικό τους περιεχόμενο

Με τη μεταμφίηση, μέσω της αλλαγής των ενδυμάτων, γίνεται προσπάθεια, απόκρυψης της πραγματικής εικόνας του ανθρώπου και προβολής μιας άλλης εικόνας του εαυτού, εστιάζοντας στις δραματικές, ιδεολογικές και ρητορικές διαδικασίες μέσα από τις οποίες ένας χαρακτήρας αναπαριστάνεται. Η μεταμφίηση, όπως, συνήθως, και η μόδα, «ψάχνει, ανακαλύπτει, επιλέγει, εμπνέεται από όλα όσα της

²⁴⁹ Καρναβάλι Γυναικών Πρέβεζας / Public group /Fb

²⁵⁰ Μπάδα, ό.π., σ. 202 και υποσημ. 19.

²⁵¹ Καρναβάλι Γυναικών Πρέβεζας..... Ό.π.

δίνουν τροφή, αφομοιώνει»²⁵² και δημιουργεί ευφάνταστες στολές, που κάποτε φτάνουν να αποτελούν πραγματικά έργα τέχνης.

Τις δύο πρώτες δεκαετίες, ιδιαίτερα αγαπητό θέμα στο Καρναβάλι των γυναικών της Πρέβεζας ήταν οι **γύφτισσες** και οι **τσιγγάνες**, ίσως γιατί οι στολές αυτές έδιναν στις γυναίκες ελευθερία κινήσεων, έκφρασης και απαιτούνταν απλά υλικά για τις μεταμφιέσεις τους. Ίσως όμως διαφαίνεται και ένας υποβόσκων ρατσισμός, μια άσκηση κοινωνικής κριτικής με τον τρόπο της ευτραπείας και της γλωσσικής ανεκδοτολογίας, προκειμένου να σατιρίσουν την αμορφωσιά και τον υποβαθμισμένο τρόπο ζωής στις παρατάφριες γειτονιές, τις γειτονιές των «*γύφτων*»²⁵³.

Τη δεκαετία του 1980, κυρίως από το 1985 και μετά, η αυξημένη συμμετοχή των γυναικών δημιούργησε την ανάγκη να σχηματιστούν «γκρουπ» με βάση συγγένειες, φιλίες, παρέες, γειτονιές. Το κάθε γκρουπ επέλεγε και σατίριζε **κάποιο θέμα ξεχωριστό με την ανάλογη μεταμφίεση**.

Η θεματική των γκρουπ ήταν ποικίλη:

- θέματα της καθημερινότητας, της τρέχουσας πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας,
- θέματα καθαρά για λόγους αισθητικούς και εντυπωσιασμού,
- θέματα της διεθνούς επικαιρότητας
- θέματα της εγχώριας και ξένης μουσικής σκηνής ή του κινηματογράφου.

Παραθέτω εν συνεχεία και το μακροσκελές κείμενο-μαρτυρία, που αποθησαύρισα πρόσφατα από το διαδίκτυο για την ετοιμασία των κοστούμιών:

²⁵² Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου και Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, «Μόδα και ελληνικές τοπικές ενδυμασίες. Από το 'Φολκλόρ' στο 'Εθνικ'» στον τόμο Μ. Γ Βαρβούνης - Μ. Γ Σέργης - Δ. Μ. Δαμιανού - Ν. Μαχά-Μπιζούμη - Γ.Γ. Θεοδορίδου (επιμ.), *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 365.

²⁵³ «*Η πόλη προσείλκυσε πολλούς φτωχούς που πίστευαν ότι η Πρέβεζα των υπηρεσιών θα τους εξασφάλιζε την επιβίωση. Αυτοί εγκαταστάθηκαν στις παρατάφριες γειτονιές, με συνέπεια τη διχοτόμηση του κοινωνικού χώρου (γειτονιές ντόπιων και γειτονιές φτωχών ξενόφερτων, 'γύφτων')*». (Αυδίκος, ό. π., σ. 99).

«Όταν ο χρόνος άλλαζε, οι διαδικασίες προχωρούσαν γρήγορα, και οι προετοιμασίες κυλούσαν πυρετωδώς. Οι μοδίστρες έπρεπε να τελειώσουν όλα τα κοστούμια, έτσι ώστε να τα δοκιμάσουν οι πελάτισσες, και αν κάποιο χρειαζόνταν αλλαγή, τότε αυτή να γίνει έγκαιρα, για να είναι εκείνο το βράδυ όλα στην εντέλεια.

.....
Το Καρναβάλι των Γυναικών ήταν μία εκδήλωση στην οποία συμμετείχαν αποκλειστικά και μόνο γυναίκες, μικρές και μεγάλες. Η παρέλαση γίνονταν την Πέμπτη πριν από την Καθαρά Δευτέρα, και λάμβανε χώρα στην παραλία της πόλης, όπου ο κόσμος μαζεύονταν περιμετρικά της οδού, για να θαυμάσει τις όμορφες στολές και τις ελκυστικές γυναικείες παρουσίες. Σε σύγκριση όμως με το σημερινό Καρναβάλι, που τα κοστούμια δεν είναι τόσο ακριβά, εκείνα ήταν σκέτα έργα τέχνης. Οι περισσότερες γυναίκες τα σχεδίαζαν πολύ πριν τη διεξαγωγή του Καρναβαλιού, ενώ οι πιο παλιές ξεκινούσαν να φτιάχνουν τα κοστούμια τους μέχρι και ένα χρόνο νωρίτερα! Αγόραζαν περιοδικά από το εξωτερικό, τα οποία ο ταχυδρόμος τους έφερνε συνωμοτικά στην αυλόπορτα, και τα μελετούσαν προσεχτικά για να πάρουν ιδέες. Οι περισσότερες γυναίκες καθώς τα διάβαζαν, άκουγαν στο ραδιόφωνο ιταλικούς σταθμούς – που πιάνουν από Πρέβεζα – και έπαιρναν πολλά ερεθίσματα από τη γείτονα χώρα. Οι πιο πλούσιες δε Πρεβεζάνες είχαν επισκεφτεί το Μπάρι και τη Βενετία και έφερναν ιδέες, υφάσματα και μάρκες από εκεί, για να τα επεξεργαστούν και να δουλέψουν πάνω σ' αυτά την επόμενη εμφάνισή τους.

Οι στολές τους ήταν αληθινά κομψοτεχνήματα, δουλεμένες στη λεπτομέρεια, από έμπειρα χέρια μοδιστρών, που έκαναν τη νύχτα μέρα, για να μπορέσουν να ράψουν εκείνα τα χρυσοποίκιλτα και γεμάτα πτυχώσεις και στρας φουστάνια. Όλες οι γυναίκες ανεξαιρέτως φρόντιζαν να δείχνουν πανέμορφες εκείνη την ημέρα, ενώ για πολλές ήταν και μία καλή ευκαιρία να βρουν σύντροφο, καθώς έδειχναν το πρόσωπό τους στην κοινωνία και επιδείκνυαν την ενηλικίωση και την ομορφιά τους. Δεν ήταν μάλιστα λίγοι εκείνοι, που με το τέλος της παρέλασης φλέρταραν τα κορίτσια, και τους ζητούσαν ραντεβού. Κάθε κοστούμι είχε μία ξεχωριστή ιστορία να πει, μετέδιδε ένα μήνυμα, ενώ

τα γκρουπ ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για το ποιο θα έχει την καλύτερη στολή. Γι' αυτό και το καλύτερο κοστούμι κρίνονταν στη λεπτομέρεια, στη ραφή και την έμπνευση.

Οι γυναίκες φρόντιζαν όμως πέρα από αυτό, να περιποιηθούν τα μαλλιά τους, να βρουν καλά και άνετα παπούτσια, και φυσικά ένα καλό άρωμα, που θα τους μείνει και μετά την εκδήλωση. Μάλιστα, οι περισσότερες την ώρα της παρέλασης κρατούσαν στα χέρια τους γλυκίσματα, που είχαν ετοιμάσει οι ίδιες από το σπίτι τους ή τα είχαν αγοράσει από τα ζαχαροπλαστεία της πόλης, και τα έδιναν σε όσους παρευρίσκονταν στη γιορτή. Μέσα σ' αυτή την χρωματιστή και ευχάριστη φρενίτιδα οι γυναίκες ξεχνούσαν για λίγο τις δυσκολίες και τις «απαγορεύσεις» της καθημερινότητας, και όλες μαζί δημιουργούσαν στιγμές τόσο μοναδικές, που θα τις συζητούσαν για εβδομάδες μετά τη λήξη του Καρναβαλιού²⁵⁴.

Από τις εντυπωσιακότερες και ογκώδεις μεταμφιέσεις - κατασκευές της δεκαετίας του 1980 ήταν αυτές που συνδέθηκαν με **πολιτικά μηνύματα**. Το ενδιαφέρον συγκέντρωσαν από νωρίς **τα νατοϊκά κατασκοπευτικά αεροπλάνα «ΑΒΑΚΣ»**, τα οποία με έδρα το Άκτιο ξεκίνησαν από το 1985 τις περιοδικές επιχειρήσεις τους, προκαλώντας θύελλα διαμαρτυριών και συλλαλητηρίων με αίτημα την απομάκρυνση αυτών των «ιπτάμενων σπιούνων» και φυσικά της νατοϊκής βάσης. Τα **τρακτέρ** επίσης και **οι μαζικές κινητοποιήσεις των αγροτών**, που σφράγισαν και τις δεκαετίες του '90 και του 2000 με τη μαζικότητα και τον παλμό τους, αλλά και τα προβλήματα που δημιούργησαν με τον αποκλεισμό των δρόμων, ήταν από τις κατασκευές που απαιτήσαν χρόνο πολύ και κόπο αλλά και εντυπωσίασαν με τον όγκο τους²⁵⁵ και με την πιστότητα της αντιγραφής των προτύπων τους. Μικρότερες σε όγκο αλλά το ίδιο εντυπωσιακές, ήταν **τα «συντριβάνια με τα δελφίνια»** (1994), οι

²⁵⁴ Νικόλαος Μπάρδης, *Το Καρναβάλι γυναικών στην Πρέβεζα*, <http://el.ozonweb.com>, ανάκτηση 15-2-2018.

²⁵⁵ Το πρόβλημα που αφορά, όμως, τις ογκώδεις κατασκευές είναι ότι δύσκολα αποθηκεύονται, με αποτέλεσμα σήμερα η μόνη αξιόπιστη πηγή για αυτές τις κατασκευές είναι το φωτογραφικό υλικό που έχει διασωθεί. Τις μεγάλες κατασκευές οι γυναίκες τις έκαιγαν στη θέση του Καρνάβαλου, στην πλατεία Ανδρούτσου, σηματοδοτώντας και το τέλος της παρέλασης, όχι όμως και της γιορτής που συνεχιζόταν σε κάποιο από τα κοσμικά κέντρα της περιοχής.

«τούρτες» (2000), τα «τραπέζια»²⁵⁶ (2000), τα ιδιαίτερα εντυπωσιακά «κοκτέιλ» (2003), οι «κατσαρόλες με τις μακαρονάδες», (2007), τα «ακορντεόν», οι «ταμειακές μηχανές» (2010), τα «περίπτερα».

Κατά τη δεκαετία του 1990 ήρθαν στην Ελλάδα και οι «κουλοχέρηδες», συνεχίζοντας μια παράδοση τζόγου, που μετά κυρίως τη μεταπολίτευση άνθιζε σε όλα τα μήκη και πλάτη της χώρας. Τα ελληνικά καφενεία πλημμύρισαν από νόμιμες και παράνομες ηλεκτρονικές συσκευές κάνοντας την κυβέρνηση Σημίτη, το 2002, να επιβάλλει την «φρουτο-απαγόρευση» μαζί με όλες τις ηλεκτρονικές συσκευές που απαιτούν τη μυϊκή δύναμη του παίκτη, προκαλώντας θυελλώδεις διαμαρτυρίες, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό φέρνοντας μάλιστα και κυρώσεις χιλιάδων ευρώ στη χώρα μας. Την τραγελαφική κατάσταση, που δημιουργήθηκε, αναπαράστησαν οι γυναίκες (1995),

*«προκαλώντας πολύ γέλιο, με εμένα ντυμένη **αστυνομικό**, κρατώντας ένα λουρί στο χέρι να προσπαθώ να επιβάλλω τη νομιμότητα, παίζοντας κλέφτες κι αστυνόμους»²⁵⁷.*

Την ίδια δεκαετία, το επιστημονικό θαύμα της κλωνοποίησης θηλαστικού από ενήλικο κύτταρο, το 1996, δεν άφησε ασυγκίνητες τις γυναίκες της Πρέβεζας, που μ' αυτόν τον τρόπο θέλησαν να αναδειξουν τους κινδύνους και τα ηθικά διλήμματα από την αναπαραγωγή πανομοιότυπων απογόνων ενός οργανισμού:

*«Άφησαν εποχή **«οι Ντόλλες»**, τα κλωνοποιημένα πρόβατα με τα σημαδεμένα αυτιά. Ογδόντα **«Ντόλλες»**, και πάνω, σε ένα εντυπωσιακό ομοιόμορφο σύνολο να περνάμε βελάζοντας, απίστευτο θέαμα»²⁵⁸.*

Στην παρέλαση του 1994, ο **«Ζάκ Ντελόρ»** θα επιδείξει τις χορευτικές του φιγούρες με τον μοναδικό άντρα της βραδιάς, ενώ το 1999 οι γυναίκες ντύνονται **«ευρώ»** και την επόμενη χρονιά **«ευρωγυναίκες του 2000»**, για να «γιορτάσουν» την καθιέρωση του επίσημου νομίσματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την αισιοδοξία που έφερνε η

²⁵⁶ Εντυπωσιακός ήταν ο κολιές των γυναικών από κουταλάκια, που είχαν περαστεί σε πετονιά με μια χοντρή βελόνα καμμένη στην άκρη για να ανοίγει τρύπες στην επιφάνειά τους.

²⁵⁷ Πληρ. Έφη Γιώτη.

²⁵⁸ Πληρ. Έφη Γιώτη.

χειροπιαστή απόδειξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το 2001, διακωμώδησαν την ανατίμηση του ευρώ με το θέμα **«πίτα γύρος με τζατζίκι ή χωρίς»**.

Το 2001, η αγωνιστικότητα, ο παλμός και τα δίκαια αιτήματα των φοιτητών του Πολυτεχνείου του 1973 των χρόνων της Δικτατορίας, μεταφέρονται στην παρέλαση των γυναικών που αναπαριστούν την **«17^η Νοέμβρη»**.

Η οικονομική κρίση και τα μέτρα λιτότητας κυρίως από το 2010 και μετά²⁵⁹, προβληματίζουν και την πρεβεζάνικη κοινωνία, που οι γυναίκες της τα διακωμωδούν κατάλληλα, περνώντας τα δικά τους μηνύματα: **«δημόσιο χρέος»**, **«αναδρομή λόγω λιτότητας»**, **«το σκατό μας παξιμάδι»**, **«νεόπτωχοι της κρίσης»**, **«Σκωτσέζου»**, **«ξυλόσομπες»** (λόγω της ακρίβειας του πετρελαίου), είναι μερικά από τα θέματα της τότε αποκριάτικης επικαιρότητας, ενώ ο πολιτικός «έρωτας» Γ. Παπανδρέου και Άγγελας Μέρκελ θα «αποτυπωθεί» σε μεγάλες παλλόμενες από πάθος **«καρδιές»**.

Το 2002, οι **«παλαιίμαχες γυναίκες»** του Καρναβαλιού παρέλασαν με παλαιότερες χειροποίητες στολές, αποτελώντας τον συμβολικό κρίκο ανάμεσα στην αυθεντικότητα του παλαιότερου καρναβαλιού και τη νεωτερικότητα του σύγχρονου.

Ο **«Παλαιοημερολογίτης Δεσπότης»**, το 2003, εντυπωσίασε με την αμφίεσή του, οι γυναίκες σατίρισαν επίσης την ίδια χρονιά τη **«Γιάννα Δασκαλάκη παρέα με το Φοίβο και την Αθηνά»** (με αφορμή τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004), ενώ, το 2005, το γκρουπ **«κάθαρση»** διακωμώδησε τα όσα συμβαίνουν στο χώρο της Εκκλησίας. Σατυρίζεται ο **«Οσάμα Μπιν Λάντεν και η ομάδα του»** που τρομοκρατούν τον κόσμο (2002) αλλά και οι **«εκλογές του 2004»** με κεντρικό πρόσωπο τον

²⁵⁹ Για τις θεματικές των αποκριάτικων αμφιέσεων των γυναικείων ομάδων της Πρέβεζας στα χρόνια της οικονομικής κρίσης, μιλήσαμε διεξοδικά με την πληροφορήτρια Βούλα Σοφοπούλου. Στα λόγια της γίνεται αναφορά στα κριτήρια που αποφασίζονται για τα κοστούμια των μεταμφιεζομένων γυναικών:

«Τα κριτήρια με τα οποία επιλέγονται τα κοστούμια θεωρώ ότι είναι η γενική άποψη της παρέας που συμμετέχει, ο εντυπωσιασμός και σίγουρα να περνάει ένα κοινωνικό μήνυμα. Στο τελευταίο Καρναβάλι των γυναικών για παράδειγμα είδαμε ένα γκρουπ που παρέπεμπε στην οικονομική κρίση που περνάει η χώρα μας».

μποέμ Αλέκο Κόλλια με την πρωτότυπη στολή του που θύμιζε καρναβάλι της Βραζιλίας και ενθουσίασε το κοινό με το κέφι του. Επίσης η «Ελλάς» που απολαμβάνει τις ευεργετικές ιδιότητες της «φραπελιάς» (2007) και είναι «**πέρα βρέχει**». Το «**άρθρο 16**» (2007) διακωμωδήθηκε δεόντως, ενώ το 2008, το γκρουπ «**το πρώτο ανάθεμα**» σατίριζε τον γνωστο δημοσιογράφο, τοποθετώντας τον μέσα σε μια μπανιέρα γεμάτη αφρόλουτρο. Δεν παρέλειψαν ακόμη να διακωμωδήσουν και το σκάνδαλο «**Novartis**».

Το 2005, οι «**ξέμπαρκες νύφες**»²⁶⁰ βγήκαν για σεργιάνι, ενώ το 2016, οι γυναίκες διακωμώδησαν το «**σύμφωνο συμβίωσης**», μεταμφιεζόμενες σε «**γαμπρούς – τσολιάδες**», με φουστανέλες και μπουραζάνες, συνδυασμένες με σμόκιν, γιλέκα, παπιγιόν, ψηλά καπέλα και γκλίτσες. Η μετανεωτερικότητα στην πράξη! Ίσως όμως και μια επιλογή που δείχνει την προσπάθεια των γυναικών να απεγκλωβιστούν από παραδοσιακά μοντέλα κοινωνικής ζωής και δράσης που είχαν δημιουργήσει διαχρονικά αγκυλώσεις εμποδίζοντας την εξέλιξή τους, κάτι που δείχνει ότι η σχέση της γυναίκας με το παρελθόν και την παράδοση έχει κλονιστεί, μολονότι ο ρόλος της γυναίκας στη διατήρησή της υπήρξε θεμελιώδης.

Η «**κυκλοφοριακή αγωγή**» – οδική ασφάλεια, θέμα πάντα επίκαιρο και δισεπίλυτο για την ελληνική κοινωνία, όπως και το «**κίνημα**» της υγιεινής διατροφής με το «**πόσα πορτοκάλια φάγατε σήμερα**» (1987), και τους «**μεταλλαγμένους**» διακωμωδήθηκαν από τις γυναίκες με επιτυχία. Αλλά και τη «**γρίπη των πουλερικών**» (2006), όπως και την «**κινητομανία**» (2007).

Το 2018, στο «**ΤΟΠ ΚΑΠΗ**», οι γυναίκες του γκρουπ μεταμφιεσμένες στα όρια του «γκροτέσκου» θέλησαν να διακωμωδήσουν τη δραστική μείωση των συντάξεων, αλλά και να διατυμπανίσουν με αισιοδοξία ότι

²⁶⁰ Η Όλγα Κουρεμένου μάλιστα απέδωσε και ποιητικά το θέμα της ομάδας της:

*«Στο ράφι έχουμε ξεμείνει / κι άρχισε να μας τη δίνει,
γι αυτό και βγήκαμε σεργιάνι / γαμπρούς να βρούμε μάνι μάνι.
Τα χρόνια μας πέρασανε / τα μούτρα μας κρεμάσανε,
μα κάτω δεν το βάζουμε / και νυφικά ετοιμάζουμε.
Κι έτσι, νύφες ντυνόμαστε / και για νυμφίους ψαχνόμαστε!»*

«δεν το βάζουμε κάτω, γερνάμε με αισιοδοξία χωρίς στερήσεις και ταμπού»²⁶¹,

σέρνοντας όμως, καλού κακού, και το καρτσάκι με τα φάρμακα δίπλα τους, ενώ οι γυναίκες του Αγίου Θωμά μεταμφιέστηκαν ευρηματικά σε «σκελετούς» από τις ραδιενεργές κεραίες που σπέρνουν θανατικό, και με τον τίτλο «*χανόμαστε*» και με συνθήματα όπως «*Όχι άλλες κεραίες στον Άγιο Θωμά*», διαμαρτυρήθηκαν για την εγκατάσταση κεραιών στην περιοχή τους.

Όμως μέσα σ' όλη τη γενικότερη κατήφεια της εποχής, οι γυναίκες πέρασαν και ένα αισιόδοξο μήνυμα – προτροπή: «*Γελάστε γιατί χανόμαστε*» (2016).

Για τον Oscar Wilde, *ο άνθρωπος είναι λιγότερο ο εαυτός του, όταν μιλάει ως ο εαυτός του. Δώσε του μια μάσκα και θα σου πει την αλήθεια.* Παρόλο που οι μεταμφιέσεις ποικίλουν θεματικά, είναι γεγονός, ότι το κοινό τους υπόβαθρο είναι ακριβώς η επιθυμία για υπέρβαση των εμποδίων του φύλου. Για τις γυναίκες οι μάσκες και οι μεταμφιέσεις, όπως προαναφέραμε, προσφέρουν απαλλαγές από άκαμπτους κοινωνικούς περιορισμούς και πρόσβαση σε έναν κόσμο σεξουαλικής αταξίας και ένα είδος «ελευθερίας», περισσότερο γνωστό στους άντρες. Ταυτόχρονα πιστοποιούν και μια ποιητική διάσταση της καθημερινότητάς τους.

Θέματα όπως:

- **«αγριόγατες»**
- **«αμαρτίες»**
(με σύνθημα το «*αν θες να αγιάσεις / πρέπει πρώτα να αμαρτήσεις και αν προλάβεις.....ας μετανοήσεις*»)!
- **«βραζιλιάνες»,**
- **«γυναϊκάρες με τα κόκκινα»** σε πλήρη αντιστροφή
- **«καλόγριες»,**
- **«καν-καν»,**
- **«σέξι μαθήτριες»**
- **«τσάρλεστον»,**
- **«φλόγες και πυροσβέστες»,**
- **«χαβανέζες»,**
- **«χανούμισσες»,**

²⁶¹ Πληρ. Έφη Γιώτη

- «χοντρές»,

Ακόμη,

- «αλανιάρες τσιπούρες του Αμβρακιουίου»
- «διαβολογυναίκες»
- «κοκκινোসκουφίτσες και Κορκολύκος»

(σατιρίζοντας το σκάνδαλο με τον γνωστό τραγουδοποιό (2000)

- «οι μοναχές και ...η ταυρομάχος»

κι ακόμη

- «Αφγανιστάν», με τις γυναίκες καλυμμένες αφενός με «μπούρκες», αλλά ντυμένες εσωτερικά με «σέξι» μαύρες κάλτσες και καλτσοδέτες, και οι «Miss Sexy της Πρέβεζας», όπου η κάθε γειτονιά που συμμετείχε είχε τη Miss Sexy της,

«περιττό να σου πω τι έγινε όταν εμφανιστήκαμε....»²⁶²,

δηλώνουν περισσότερο το ερωτικό υπόβαθρο των μεταμφιέσεων και την ελευθερία αυτό να εκφραστεί, έστω και από την ανάποδη²⁶³.

Εξάλλου αυτό υποδηλώνουν και οι στίχοι του ποήματος «της Πρεβέζης Καρναβάλι» του Γιάννη Καπώνη, που το έγραψε για να τιμήσει, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, όλες τις γυναίκες που αφιέρωσαν μεγάλο μέρος του χρόνου τους στη δημιουργία αυτού του θεσμού:

«Μασκαράδες, κομφετί

Και κυρίες ασορτί

Μας μαγεύουν, μας μεθούν

Χίλιους πόθους μας ζυπνούν»²⁶⁴.

Κατά την πληρ. Έφη Γιώτη,

²⁶² Οι γυναίκες φορούσαν ολόσωμες κολλητές φόρμες, (ο πισινός και το στήθος ειδική κατασκευή με αφρολέξ), στριγκ μαγιό και στηθόδεσμο. (πληρ. Ευγενία Κοντονάσιου).

²⁶³ Βλ. και Terry Castle, «Eros and liberty in the English Masquerade, 1710-90», *Eighteen - Century Studies*, 17:2 (Χειμώνας 1983-1984), σ. 156 – 176, και ακόμη, ο ίδιος, «The culture of travesty: Sexuality and masquerade in eighteenth-century England», στον τόμο *Sexual Underworlds of the Enlightenment*, επιμ. : G.S.Rousseau και Roy Porter και Chaper Hill, Univ. of North Carolina Press 1988, σ. 150 -180.

²⁶⁴ Το ποίημα δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *ΝΙΚΟΠΟΛΗ αρ. φ. 330*, (28-2-2001), σ. 7 και αποτελείται από πέντε στροφές (εδώ η 3^η).

«Οι μεγαλύτερες στην ηλικία γυναίκες ακολουθούν περισσότερο το πνεύμα του Καρναβαλιού και της παράδοσης, ενώ οι νεώτερες γυναίκες προσπαθούν μέσα από την αμφίεση να τονίσουν το σώμα τους και την ομορφιά τους, λάθος βέβαια, γιατί αποκριά σημαίνει όλα ανάποδα, οι λεπτές, χοντρές, η νύφη γκαστρωμένη, και πάει λέγοντας...»²⁶⁵.

Η ερωτική χροιά έρχεται με γλαφυρότητα πολλές φορές να υποκρύψει τη γυναικεία παθητικότητα ως προς τη σχέση των δύο φύλων, όπως π.χ. έγινε με τη διακωμώδηση του «βιάγκρα» (1999) και τα «ροζ DVD» (2008).

Μια τάση αναπόλησης του παρελθόντος και έντονη νοσταλγία για τα χρόνια της αθωότητας υποδηλώνουν πολλές από τις μεταμφιέσεις των μεγαλύτερων γυναικών, όπως:

- «αλητάκια»,
- «disco»,
- «καν-καν» (με φουρώ από πολλές γύρες από κολλαρισμένο βαμβακερό ύφασμα),
- «μαθήτριες» (1998)
- «Μπέλε-Ποκ» (1998)
- «ρετρό»
- «Sixties»
- «trendy»,

Και ακόμη:

- «γοργόνες και αστερίες»,
- «διαβολάκια-αγγελάκια»,
- «κάμπιες»,
- «καραμελίτσες»,
- «κοκκινοσκουφίτσες»,
- «κουρσάρες»,
- «Κρουέλες με σκυλιά Δαλματίας»,
- «λαγουδάκια»,
- «λιονταράκια»,

²⁶⁵

Πληρ. Ε. Γιώτη.

- «μάγισσες»,
 - «μαύροι κύκνοι»,
 - «μελισσούλες»,
 - «μπομπονιέρες»,
 - «μυρμήγκια», που παρελαύνουν πάνω σε άρμα,
 - «Οβελίξ και Αστερίξ» (η ομάδα μετέφερε πάνω σ' ένα καροτσάκι κι ένα ψημένο αρνί, που οι γυναίκες το γευτήκανε μετά στη «Μαργαρώνα»),
 - «παπάκια»,
 - «παραμυθένιοι άγγελοι»,
 - «παρδαλό κατσίκι»,
 - «πασχαλίτσες»,
 - «πειρατές και πειρατίνες»,
 - «πεταλούδες»,
 - «πον - πον»,
 - «ποντίκια»,
 - «σκιάχτρα»,
 - «τενίστρια γουρουνίτσα»,
 - «τζοκερίνες του 2000»,
 - «τριαντάφυλλα»,
 - «τσίρκο και αστερίες»,
 - «χαρούμενες κορδέλες»,
 - η «Χιονάτη και οι νάνοι»,
 - «φτερωτοί έρωτες», καθώς και
 - «αρλεκίνοι και αρλεκίνες»,
 - «Ινδιάνες»,
 - «σεΐχηδες και χανούμισσες»
 - (2003, συνοδευόμενες από την ορχήστρα του Βασίλη Κοντονάσιου),
- ενώ την ίδια χρονιά παρήλασαν ακόμη σε άρματα,
- οι «Χίλιες και μία Νύχτες» (με τον Βασίλη Κόλλια ντυμένο Σεΐχη),
 - «τσιγγάνες», και
 - το «Τσαντίρ καφέ».

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι από τα θέματα που επαναλαμβάνονται στο Καρναβάλι με μια σταθερότητα είναι οι «τσιγγάνες» και οι «χανούμισσες», «ίσως γιατί δεν απαιτούν χρόνο και πολύ κόπο», όπως άκουσα να σχολιάζει μια παρέα γυναικών – θεατών σε κάποια από τις επιτόπιες έρευνές μου. Ίσως εδώ να διαφαίνεται στο βάθος η συλλογική μνήμη της προπολεμικής Πρέβεζας, όπου αυτά τα θέματα ήταν πολύ αγαπητά, κυρίως στις λαϊκές γειτονιές αλλά και από την αστική κοινωνία που γλεντούσε το Καρναβάλι στα νυχτερινά κέντρα της εποχής.

Αλλά και ο «γάμος», όπως και οι «νύφες», είναι θέματα που επαναλαμβάνονται με μια συνέπεια στο καρναβάλι. Εδώ διαφαίνεται η δύναμη της παράδοσης στο συλλογικό υποσυνείδητο, όπου η γυναίκα κατέχει κεντρική θέση στα ευετηρικά και λατρευτικά δρώμενα, καθώς έχουν να κάνουν με τη διαιώνιση της ζωής.

«Γάμος» με τη νύφη «γκαστρωμένη» (δεκαετία του '90)

Η «νύφη», προσωποποίηση της γονιμότητας, και ο «γάμος» στα αποκριάτικα δρώμενα συμβολίζουν τον ερχομό της νέας εποχής, της Άνοιξης, καθοριστική για την ευετηρία της γης, των γεννημάτων και των ανθρώπων²⁶⁶. Φυσικά το δρώμενα αυτά έχουν χάσει

²⁶⁶ Βλ. σχετικά Δημήτρης Ελ. Ράπτης, «Η γυναίκα ως βασικό πρόσωπο στα ευετηρικά και λατρευτικά δρώμενα της παραδοσιακής ζωής», Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου με το θέμα, *Γυναίκα και Παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, την παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, (Καρδίτσα 3-5 Οκτωβρίου 2008), Καρδίτσα 2010, σ. 212-213.

σήμερα την παλιά τους τελετουργία και λειτουργία που στόχευε στην ευετηρία και επιτελούνται ως απλές πράξεις που αποσκοπούν στην ψυχαγωγία, μέσα όμως στο ανατρεπτικό κλίμα του καρναβαλιού²⁶⁷.

Θέματα από την ιστορία και τη θρησκευτική παράδοση, κυρίως γυναικών που άφησαν το στίγμα τους στην ιστορική παρουσία τους, παρουσιάστηκαν επίσης στο Καρναβάλι, όπως:

- η «**Κλεοπάτρα**», η θρυλική βασίλισσα της Αιγύπτου (1995).
- «**Άννα Μπολέυν**», σύζυγος του Ερρίκου Η της Αγγλίας, που έχει χαρακτηριστεί ως η βασιλική σύζυγος με την μεγαλύτερη επιρροή στην ιστορία της Αγγλίας και όχι μόνον,
- η «**Σαλώμη**», η κολασμένη πλανεύτρα της Καινής Διαθήκης που οδήγησε στο θάνατο τον Βαπτιστή,

Επίσης,

- οι «**Ινκας**», ο σημαντικός αυτός προκολομβιανός πολιτισμός,

και

- οι «**Καπουτσίνου**», το μοναχικό τάγμα του 16ου αι. με καθοριστικό ρόλο στην καθολική Αντιμεταρρύθμιση (εμπνευστές της παράδοσης του καφέ carruccino, που το χρώμα του θυμίζει τους μανδύες των μοναχών, ενώ η κρέμα που πέφτει πάνω του, τις κουκούλες τους).

Προσφιλή επίσης, και επαναλαμβανόμενα, είναι τα θέματα με «εξωτικό» χαρακτήρα, όπως:

- «**αργεντίνικο ταγκό**»,
- «**Βραζιλιάνες**», «**Σπανιόλες**», «**Χαβανέζες**», «**Ινδές**» και «**Γκέισες**»,
- «**Βεδουίνου**» (2001),
- «**διακοπές στη Χαβάη**»,
- «**εξωτικά νησιά**»
- «**νέγρικη χορωδία**»,
- «**Rio-ντε Τζανέιρο**» (2005),
- «**τροπικά νησιά**» και «**Κοράλια από το Μάζωμα**» (2003),

²⁶⁷

Βλ. σχετικά Ευάγγελος Αυδίκος, *Από τη Μαρίτσα.....ό.π.*, σ. 190-195.

- **«Κόπα-Καμπάνα»** (και με το σύνθημα: *«Τι Κόπα-Καμπάνα....γλεντήστε στο Καρναβάλι της Κόπα Πρεβεζάνα»*)!

κι ακόμη

- **τα «παιδιά των λουλουδιών»,**

ενώ δεν έχουν λείψει πρόσωπα του διεθνούς και εγχώριου μουσικού στερεώματος, όπως π.χ.:

- **«Άννα Βίσση και Καίτη Γαρμπή»,** ντουέτο (2001),
- **«Καρβέλας»,**
- **η «Λαίδη Μάγκα»,**

και πρόσωπα-ρόλοι από ταινίες και τηλεοπτικές σειρές, όπως:

- **«Λατέρνα, φτώχεια και φιλότιμο»,**
- **«Νύφες»** (όλες εγκυμονούσες με αφορμή την ομώνυμη ταινία του Π. Βούλγαρη),
- **«Μάμα Μία»,**
- **«Σιμόν, ο άνεμος της ερήμου»,**
- **«Χάνα Μοντάνα»** (2010, γνωστή τηλεοπτική σειρά που προβαλλόταν και στην Ελλάδα: Το κορίτσι με τη διπλή ζωή, την ημέρα ως Μάιλι Στιούαρτ, και τη νύχτα ως μια διάσημη τραγουδίστρια, τη Χάνα Μοντάνα, κρατώντας την ταυτότητά της κρυφή).
- **«Μπουρλέν Ρουζ»** (2015)

Και επίσης, παρωδίες λογοτεχνικών έργων:

- **«Σφήκες: Ύστερα ήρθανοι Σφήκες».**

Αρκετά είναι και τα θέματα που άπτονται της καθημερινότητας των γυναικών στο πλαίσιο των οικιακών καθηκόντων τους:

- **«ζυγαριές»,**
- **«κατσαρόλες και μακαρονάδες»,**
- **«καφές Εσπρέσσο»,** (2001)
- **«κηπουροί και λουλούδια»,**
- **«τα λερωμένα τα άπλυτα»,**
- **«η λίμνη των δείπνων»²⁶⁸,**

²⁶⁸

«Ξέχνα την την πασαρέλα / με τ' αδύνατα μοντέλα,

- «μάστερ σεφ» και «σέξυ σεφ»
- «οικολογικά ζαρζαβατικά»,
- «σουβλάκια»,
- «οι σφουγγαρίστρες και οι κουβάδες»,
- «το τζίνι της κουζίνας»,
- «τούρτες»,

θέματα που οδηγούν εύλογα στο ερώτημα, μήπως οι μεταμφιέσεις τελικά υπονομεύουν συμβατικές γυναικείες και ανδρικές συμπεριφορές και επανεγγράφουν τα στερεότυπα του αρσενικού και του γυναικείου ρόλου;

Οι γυναίκες σατίρισαν και τις άσχημες καιρικές συνθήκες, που όμως δεν τις πτόησε, με το γκρουπ «Να κι αν βρέξει, να κι αν δε βρέξει» (2014), δηλώνοντας μ' αυτό τον τρόπο την αποφασιστικότητά τους για συνέχεια του θεσμού.

Έχουν καταγραφεί, πάντως, και μεταμφιέσεις που επιλέγονται μόνο για να εντυπωσιάσουν, κυρίως από τις μεγαλύτερες στην ηλικία γυναίκες:

«Οι παλιότερες γυναίκες που έχουν φύγει από τη ζωή ή όσες δεν παίρνουν πια μέρος στο Καρναβάλι επέλεξαν στολές πραγματικά εντυπωσιακές, χωρίς να θέλουν να περάσουν κάποιο συγκεκριμένο μήνυμα, Μαρκησίες, κοντεσίνες, πολυέλαιοι κλπ. Το μορφωτικό επίπεδο οπωσδήποτε παίζει ρόλο στο πως θα επιλέξεις. Το θέμα είναι να βγαίνει το γέλιο φυσικά και αβίαστα και να περνάς με σλόγκαν και τσιτάτα κάποιο μήνυμα.»²⁶⁹.

Οι μεγαλύτερες στην ηλικία γυναίκες θυμούνται με πολύ νοσταλγία τις χειροποίητες στολές και κατασκευές:

«Πάντα μας βοηθούσε μια μοδίστρα, μας κατηύθυνε και μεις κάναμε τα υπόλοιπα. Αλλά και αργότερα, που πολλές στολές ήταν αγορασμένες, τα

τώρα γύρισε η ρόδα / κι οι χοντρές είναι στη μόδα».

Η τελευταία στροφή του αυτοσχέδιου ποιήματος του γκρουπ, «η Λίμνη των Δείπνων», που εκφράζει το αντεστραμμένο είδωλο του Καρναβαλιού, και εν προκειμένω, το αντεστραμμένο κοινωνικό πρότυπο της γυναικείας εμφάνισης.

²⁶⁹ Πληρ. Έφη Γιώτη.

αξεσουάρ τα φτιάχναμε μόνες μας, τα καπέλα, τις μάσκες. Κάποια φορά αντί για μάσκα βάλουμε γύρω από τα μάτια πούλιες, τρεις ώρες μας πήρε να τις τοποθετήσουμε, όπως και όταν μεταμφιεστήκαμε σε πεταλούδες, τα φτερά, ειδική σιδηροκατασκευή, ήταν επίσης κεντημένα με πολύχρωμες πούλιες. Ή οι βεντάλιες, (1994) τέσσερα μέτρα η καθεμία, όταν άνοιγαν, ήταν φαντασμαγορικές..»²⁷⁰.

Όπως ήδη ειπώθηκε σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας, ξεχωριστή θέση στην αποκριάτικη παρέλαση απέκτησαν εν καιρώ τα Σχολεία της πόλης, τα Φροντιστήρια, ακόμη και τα Γυμναστήρια, καθώς και ορισμένα γυναικεία γκρουπ από γειτονικές περιοχές, που μάλιστα ανοίγουν πλέον την παρέλαση, συνήθως ως μαζορέτες:

- ο Σύλλογος Γυναικών Αγίου Θωμά,
- ο Σύλλογος Γυναικών της Κέρκυρας,
- ο Σύλλογος Γυναικών Λευκάδας,
- ο Σύλλογος Γυναικών Λούτσας.

Η θεματική των παιδικών γκρουπ άπτεται των ενδιαφερόντων τους:

- «Αστερίξ και Οβελίξ»,
- «Γιασμίν»,
- «Μπόμπ ο Σφουγγαράκης»
- «Πινόκιο» και άλλοι «ήρωες παραμυθιών».
- «Ρομπέν των δασών και λαίδη Μάριονς»,

κι ακόμη

- «βαμπίρ», «διαβολάκια», «ξωτικά»,
- «ζωγράφοι», «πάζλ»,
- «κουρδιστές κούκλες», «μοντέρνες αγελαδίτσες» και «σκιάχτρα»,
- «φάνκυ» και «χίπις»,
- «μισοφέγγαρα»,
- «παπαρούνες»,
- «τέσσερις εποχές»

²⁷⁰

Πληρ. Ευγενία Κοντονάσιου.

- «αγγλικές σημαίες»,

καθώς και

«Ομάδα Ολυμπιακού-Παναθηναϊκού – ΑΕΚ», κ.ά.

Τα θέματα των παιδικών μεταμφιέσεων επιμελούνται συνήθως οι δάσκαλοι των παιδιών:

«Συμμετέχω πάντα με τη Σχολή Ενόργανης Γυμναστικής και Ρυθμικής της αδελφής μου στο Καρναβάλι. Επιλέγουμε θέματα που είναι αγαπητά στα παιδιά από παιδικά παραμύθια, αγαπημένες τηλεοπτικές σειρές και επίκαιρες ταινίες. Τα σχεδιάζουμε όλα μόνες μας, τις δεκαετίες του '90 και του 2000 το 80% των στολών τις φτιάχναμε μόνες μας, τώρα λόγω έλλειψης χρόνου τις κάνουμε παραγγελία σε μοδίστρα της Πρέβεζας και μείς ετοιμάζουμε μόνο τα αξεσουάρ, που είναι συνήθως περίτεχνα, λεπτοδουλεμένα και θέλουν κι αυτά το χρόνο τους»²⁷¹.

Όμως η συμμετοχή των Σχολείων και Φροντιστηρίων έχει θέσει το ζήτημα της αλλοίωσης της φυσιογνωμίας του γυναικείου Καρναβαλιού και της παραδοσιακότητας, στο πλαίσιο που αυτή διατηρείται. Παραθέτω εδώ απόσπασμα από σχετική συνέντευξη:

«Όσο για την παραδοσιακότητα του Καρναβαλιού νομίζω ότι έχει αρχίσει να χάνεται. Τα νέα παιδιά, παίρνω ως παράδειγμα την κόρη μου, θέλουν το κοστούμι που θα φορέσουν να είναι όμορφο για να μη χαλάσουν την εικόνα τους.

Θεωρώ ότι σκοπός του Καρναβαλιού είναι να κάνει τους καρναβαλιστές και τους θεατές να γελάσουν, να ξεφύγουν από τα προβλήματα της καθημερινότητας, ίσως και να προβληματιστούν.

Τα πλουμιστά και φαντασμαγορικά κοστούμια βέβαια, μας δίνουν τη δυνατότητα να αποδράσουμε από την καθημερινότητά μας και να ταξιδέψουμε σε άλλες εποχές και κοινωνίες»²⁷².

Ή όπως επισημαίνει μια άλλη πληροφορήτρια,

«Παλιότερα το Καρναβάλι είχε περισσότερο σατυρικό χαρακτήρα, τώρα τα κοινωνικά και οικονομικά πρότυπα αλλάζουν, η νεότερη γενιά δεν ακολουθεί το ανατρεπτικό κλίμα του Καρναβαλιού, είναι επηρεασμένη

²⁷¹ Πληρ. Βαρβάρα Ζανδραβέλλη.

²⁷² Πληρ. Βούλα Σοφοπούλου.

από τις τηλεοπτικές εκπομπές και το κοινωνικό πρότυπο του «μοντέλου» και του «αμεγάδιαστου φαίνεσθαι» που κυριαρχεί στην εποχή μας. Έχει φτωχύνει η ποιότητα, κριτήριο είναι το οικονομικό»²⁷³.

Η αυξημένη συμμετοχή των σχολείων και των φροντιστηρίων, άρα και των αγοριών – στοιχείο νεωτερικό – για το Καρναβάλι, με θέματα της αρεσκείας τους, δημιουργεί αντιδράσεις ανάμεσα στους παλαιότερους και τους νεότερους που εκφράζουν με διαφορετικό τρόπο θα λέγαμε το πολιτιστικό ήθος του Καρναβαλιού. Η έλλειψη πολιτικής και κοινωνικής σάτιρας και ο σχολιασμός της επικαιρότητας επισημαίνονται στα αρνητικά αυτής της εξέλιξης. Από την άλλη, το νέο «αίμα» δημιουργεί αισιοδοξία για τη συνέχιση του θεσμού. Εγείρονται επομένως ερωτήματα: Επιστροφή στον αμιγώς γυναικείο χαρακτήρα του και την ποιητικότητά του με όλες τις συνέπειες που αυτό συνεπάγεται – «να το διασκεδάζουμε και να το ευχαριστιόμαστε, όπως παλιά, έξω από συμβάσεις», όπως μου είπε κάποια από τις συνομιλήτριες, ή συνέχιση του θεσμού με νέα δομή και νέους τρόπους έκφρασης;

Η δημιουργία Συλλόγου, η εναρμόνιση με τους κανόνες της αγοράς (χορηγίες - διαφήμιση) είναι περισσότερο απαίτηση των νεότερων γυναικών που επιθυμούν τον εκσυγχρονισμό του Καρναβαλιού, ενώ οι παλαιότερες θεωρούν ότι όλα αυτά δηλώνουν ουσιαστική άγνοια της παράδοσης του δρωμένου.

«Ονειρεύομαι την επαναφορά του Καρναβαλιού όπως ήταν πριν 50 χρόνια. Να ξαναγίνει Πέμπτη, να είμαστε μόνο γυναίκες. Κι ας είμαστε λιγότερες. Και παλιότερα πολλές από μας ήταν εργαζόμενες, κουραζόμασταν, αλλά το αγαπούσαμε. Να αρχίσουμε πάλι να μεταμφιεζόμαστε με τις στολές της αρεσκείας μας, να μην υπάρχει ομοιομορφία, να περνάμε πάλι μέσα από την αγορά και απ' όπου αλλού θέλουμε, να έχουμε ελευθερία κινήσεων, να διασκεδάζουμε χωρίς περιορισμούς, να αρχίσουμε πάλι να κατασκευάζουμε..»²⁷⁴.

Υπερισχύει όμως, προς το παρόν, η άποψη να μην αποκλείεται η νέα γενιά, με απώτερο σκοπό να υπάρξει στη συνέχεια νέο αίμα στο Καρναβάλι (μιας και η μεγαλύτερη ηλικιακά γενιά σιγά - σιγά αποχωρεί), πάνω στη θέση ότι το Καρναβάλι

²⁷³ Πληρ. Βαρβάρα Ζανδραβέλλη.

²⁷⁴ Πληρ. Ευγενία Κοντονάσιου.

πέρα από συλλογική έκφραση της ταυτότητας των γυναικών της Πρέβεζας είναι και μια ενσυνείδητη στρατηγική πολιτισμικής εκπαίδευσης, θα λέγαμε, των νεότερων γενιών από τις μεγαλύτερες.

«Πάντα ενωμένες για τη διατήρηση της παράδοσης του τόπου μας! Ναι στους νεωτερισμούς και την εξέλιξη, αλλά δεν απομακρυνόμαστε από την ιστορία και τις ρίζες μας»^{275!}

3. Πως είδε ο τοπικός τύπος το γυναικείο Καρναβάλι

Είναι γνωστό ότι ο Τύπος

«πηγή άντλησης ειδήσεων και δεδομένων, βοηθά στην ανίχνευση πραγματικοτήτων από την καθημερινή ζωή, των λειτουργιών μιας δεδομένης ιστορικής στιγμής ή περιόδου, των ιδεολογιών, των νοοτροπιών και των ιδεολογημάτων της, παρέχοντας, φυσικά κάτω από ορισμένους όρους, συγκεκριμένους τρόπους έκφρασης και διάθλασης των ιδεών»²⁷⁶.

Ιδιαίτερα ο τοπικός τύπος, όπου καταχωρούνται όλες οι όψεις της κοινωνικής ζωής και αποτυπώνεται η συλλογική μνήμη μιας συγκεκριμένης περιοχής, μας δίνει τη δυνατότητα να μελετήσουμε το τοπικό κοινωνικό γίνεσθαι από τη σκοπιά των ίδιων των ανθρώπων που μετέχουν στη διαμόρφωσή του.

Ειδικότερα δε σε θέματα του λαϊκού πολιτισμού, οι τοπικές εφημερίδες αποτελούν τον καθρέφτη της τοπικής κοινωνίας, γι αυτό και η σύγχρονη λαογραφική έρευνα τις θεωρεί πλούσιες πηγές λαογραφικού υλικού²⁷⁷.

Η αναδίφηση στις πρεβεζάνικες εφημερίδες και η αποδελτίωση του πλούσιου λαογραφικού υλικού που προέκυψε, ως μέρος της παρούσας εργασίας, αποτέλεσαν ελλείπει άλλων γραπτών πηγών για το γυναικείο Καρναβάλι της πόλης, βασική συμπληρωματική προς τις προφορικές μαρτυρίες πηγή.

Οι εφημερίδες που μελέτησα και αποδελτίωσα, (*ΑΓΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ, ΑΔΕΣΜΕΥΤΟΣ, ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ, ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ, ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ, Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ*

²⁷⁵ Δώρα Μπάλλα, *Καρναβάλι Γυναικών Πρέβεζας* / Public group /Fb. (28- 2 -2016).

²⁷⁶ Μ. Γ. Σέρρης, *Εφημερίδες και Λαογραφία. Η ταυτότητα μιας ναζιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της Ιστορίας και της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20ού*, Αθήνα 2000, σ. 7.

²⁷⁷ Κ. Μελάς, «Λαογραφία και καρπαθιακός Τύπος» στο: *Κάρπαθος και Λαογραφία. Πρακτικά Α' Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας* (Κάρπαθος, 26-27 Μαρτίου 1994), Αθήνα 1998 - 2001, σ. 159 - 197.

ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ, ΝΙΚΟΠΟΛΗ, ΠΡΕΒΕΖΑ, ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΝΕΑ, ΤΟΜΗ ΣΤΗΝ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ, ΤΟΠΙΚΗ ΦΩΝΗ) διασώζουν την εικόνα της κοινωνίας της σύγχρονης Πρέβεζας, τις αντιλήψεις της εποχής, τις πνευματικές τάσεις, τις νοοτροπίες, τις ιδεολογίες, αλλά και μαρτυρούν και τον τρόπο που διαχειρίζονται το ιστορικό παρελθόν, την «παράδοση», για να διαμορφώσουν τη συλλογική μνήμη και την πρεβεζάνικη ταυτότητα, την οποία προσπαθούν να αναδείξουν, με γνώμονα τη γνώση αλλά και τη βίωση της ιστορίας και της λαογραφίας του τόπου.

Ένας από τους τρόπους ανάδειξης της τοπικής ταυτότητας είναι και η παρουσίαση μορφών του λαϊκού πολιτισμού, όπως των Απόκρεω.

Τα σχετικά άρθρα – αφορούν κυρίως τις δεκαετίες του 1960 και 1970 - διακατέχονται από μια νοσταλγική διάθεση για τα περασμένα, με απώτερο σκοπό να αφυπνίσουν την πόλη, που σιγά -σιγά αστικοποιείται, υποβαθμίζοντας ή και περιθωριοποιώντας τέτοια κοινωνικά συλλογικά δρώμενα²⁷⁸.

Πλούσιο υλικό, κυρίως φωτογραφικό, συναντούμε τις δεκαετίες του 1990, του 2000 μέχρι σήμερα, οπότε το γυναικείο Καρναβάλι χαρακτηρίζεται από το σύνολο του Τύπου ως το σημαντικότερο πολιτιστικό γεγονός της χρονιάς, που δίνει το πολιτιστικό στίγμα της πόλης συνδέοντας το ‘χθες’ με το ‘σήμερα’:

«Το χθες και το σήμερα δεμένα αρμονικά, αφού το χθες γέννησε το σήμερα, το γαλούχησε, το δίδαξε και, όσο γινόταν, το προστάτευσε»²⁷⁹.

Έμφαση δίνεται στην κάλυψή του από τα μεγάλα Μ.Μ.Ε και τον εθνικό Τύπο, αλλά και στις επίσημες δηλώσεις των εκπροσώπων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, που τονίζουν τη μοναδικότητα του δρωμένου στον ελλαδικό χώρο και την αυθεντικότητά του, στο πλαίσιο βέβαια της πολιτικής για προσέλκυση εσωτερικού τουρισμού, που αποτελεί «και την κινητήρια δύναμη του φολκλορισμού»²⁸⁰.

²⁷⁸ Μ. Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, Αθήνα 1989, σ. 123. Βλ. επίσης Μ.Σέργης, «Η εφημερίδα «Αγών Πρέβεζης». Μέσον έκφρασης του «συγκρουσιακού κύκλου» των δεκαετιών 1950 και 1960 στην Πρέβεζα και την Ήπειρο, και άλλα στοιχεία της ταυτότητάς της», στο: επιμ. Μ. Βρέλλη-Ζάχου και Χρήστος Σταυράκος, *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας* (16-20 Σεπτεμβρίου 2009), Πρέβεζα, 2010, σ. 547.

²⁷⁹ Εφημ. *ΤΟΠΙΚΗ ΦΩΝΗ*, αρ. φ. 5949, (29-2-1996), σ. 5.

²⁸⁰ Βάλτερ Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες – Μέθοδοι - Θεματικές*, Αθήνα 2009, σ. 542.

Η σύνδεση του φολκλωρισμού με το φαινόμενο του τουρισμού και οι επιπτώσεις τους στη δυναμική του λαϊκού πολιτισμού απασχολεί τη Λαογραφία, ως επιστήμη που μελετά τον ανθρώπινο πολιτισμό της καθημερινότητας:

«...Η Λαογραφία είναι οπωσδήποτε απαραίτητη για τη διερεύνηση της πλευράς των δεκτών, όπου ο τουρισμός εντείνει και επιταχύνει τις διαδικασίες μεταβολής και εξέλιξης του λαϊκού πολιτισμού, οι οποίες τροφοδοτούνται, έτσι κι αλλιώς, από την εκβιομηχάνιση της παραγωγής, την αστυφιλία, τη μετανάστευση και παλιννόστηση, και αποκτούν, σε ορισμένες περιοχές μάλιστα έντονα, νέα ποιοτική διάσταση...»²⁸¹.

Για τον Μ.Γ. Μερακλή, οι επιπτώσεις του φολκλωρισμού είναι θετικές, και όσον αφορά στην αυθεντικότητα στην αναβίωση μορφών του λαϊκού πολιτισμού, υπογραμμίζει ότι

«...αν θέλουμε να ξαναζωντανέψουμε αληθινά μια μορφή του παρελθόντος, και όχι να την αναστυλώσουμε μουσειακά, είναι ανάγκη να της επιφέρουμε κάποιες μεταβολές(...) το αυθεντικό συνεχώς αλλάζει, κάθε ιστορική στιγμή έχει και τη δική της αυθεντικότητα, γιατί η ζωή ρέει διαρκώς, διαρκώς αλλάζει»²⁸².

Την εξέλιξη του Γυναικείου Καρναβαλιού από την αυθεντικότητα σε σύγχρονες μορφές έκφρασης παρακολουθούμε και στον πρεβεζάνικο τύπο από το 1950 ως τις μέρες μας.

Η δεκαετία του 1950 χαρακτηρίζεται από το απόλυτο μετεμφυλιακό κλίμα του διχασμού, που χώρισε την πατρίδα μας σε δύο στρατόπεδα. Ο κοινοβουλευτισμός που υπολειτουρούσε, το Παλάτι, το παρακράτος με το φόβο και τις έντονες αντιπαραθέσεις που καλλιεργούσε, οι εκτοπίσεις, οι συλλήψεις, η επεμβατική πολιτική των Συμμάχων, ήταν οι παράγοντες εκείνοι που λειτουργούσαν εκτός ορίων του «δημοκρατικού κύκλου», που δημιούργησαν, όμως, και τις πρώτες συλλογικές δράσεις και κοινωνικές διεκδικήσεις στο πλαίσιο, βέβαια, ενός αναιμικού

²⁸¹ Πούχγερ, ό.π, σ. 532 - 533.

²⁸² Μ. Γ. Μερακλής, «Τι είναι ο folklorismus»; *Λαογραφία*, 28 (1972), σ. 26 - 38.

συνδικαλιστικού κινήματος²⁸³ και ενός λαϊκού κινήματος που παράπαιε ανάμεσα στον «κρατικό αυταρχισμό και στο δημοκρατικό συγκεντρωτισμό των κομμάτων της Αριστεράς»²⁸⁴.

Στα σχετικά άρθρα, διαπιστώνουμε μια νοσταλγία για τις παλιές Αποκριές²⁸⁵,

«που δέναν τα σκυλιά με τα λουκάνικα και στο παζάρι έτρεχε το γάλα και το μέλι, σε σχέση με τις «τωρινές», όπου η πρώτη εβδομάδα της Αποκριάς πέρασε εν ειρήνη και μετανοία. Πού να βρεθεί όρεξη για γλέντια και γιορτές. Χάρη στη σοφία των κυβερνητών μας η αποκριά έγινε σαρακοστή»²⁸⁶.

Επίσης:

«Παρόλα αυτά, μια παρέα «μπουρανέλων»²⁸⁷ όπου με λίγη γάνα, ένα φέσι και μια διμοιρία γύφτων πάνω σε μια χαμάλα²⁸⁸ έκαμαν ντόρο αρκετό καθώς και ένα ζευγάρι με πελώριες γαϊδουροκεφαλές, ήταν ίσως οι πιο αξιοσημείωτες μεταμφιέσεις που έδωκαν κάποια ζωηρότητα στη νεκρή μας πόλη»²⁸⁹.

Η αποκριάτικη «νέκρα» κυριαρχεί στα άρθρα των εφημερίδων όλης της δεκαετίας, όπου ακόμη και το «Σαϊτάν – παζάρ» με τα λαϊκά κέντρα και τις τραγουδίστριες παρέμεινε σχεδόν βουβό:

«Τους πελάτες τους κυνηγάνε με το ντέφι, που ώρες φορές-φορές χτυπάει έρμο, μοναχό. Αν έδινε τουλάχιστον τίποτα καλλιεργητικά δάνεια η Αγροτική, μπορεί το αγροτικό στοιχείο που θα κατέβαινε να τα πάρει, να καλλιεργούσε κάπως και τους κήπους της Μελπομένης και της Τερψιχόρης του Σαϊτάν-παζαριού»²⁹⁰.

²⁸³ Βλ. σχετικά Σέργης, ό.π., σ. 537 - 539.

²⁸⁴ Ό.π, σ. 542.

²⁸⁵ Το παλιό πρεβεζάνικο Καρναβάλι γνώρισε μεγάλη ακμή σύμφωνα με τον τοπικό τύπο ως τις αρχές του Α΄ Παγκόσμιου πόλεμου και λίγο μετά. (εφημ. ΑΓΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ, αρ. φ. 301, (22 -2 -1961), σ. 1-2.

²⁸⁶ Ό.π., αρ. φ. 2, (21 -5 -1955), σ. 2.

²⁸⁷ Λέξη ιταλικής προέλευσης, έτσι αποκαλούν σήμερα οι Πρεβεζάνοι τους Λευκαδίτες. (Πληρ. Έφη Γιώτη).

²⁸⁸ Μακρύ τροχήλατο μεταφορικό μέσο για τη μεταφορά προϊόντων και αντικειμένων.

²⁸⁹ Εφημ. ΑΓΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ, αρ. φ. 4, (7 -3 -1955), σ. 2.

²⁹⁰ Ό.π, αρ. φ. 5, 6 (12 -3-1956), σ. 2.

Όλα τα παραπάνω αποδίδονται από τον τοπικό Τύπο στα οξυμένα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα της εποχής (ιδιαίτερη έμφαση, σύμφωνα με την εφημερίδα *ΑΓΩΝ*, δίνεται στις εκλογές του 1956 στο Κυπριακό, που διέρχεται σε δύσκολη φάση, στην ερήμωση της υπαίθρου λόγω της μετανάστευσης, ενώ οι άποροι, ανέρχονται στο 90% του πληθυσμού της Πρέβεζας)²⁹¹.

Τα παραπάνω άρθρα καταγράφουν το μίζερο εορτασμό των λαϊκών στρωμάτων της πόλης σε αντιπαραβολή με τον πάνδημο δημόσιο εορτασμό της Αποκριάς των παλαιότερων εποχών.

Υπάρχουν, όμως, καταγραφές και για τον ξεχωριστό εορτασμό των αστικών στρωμάτων με τις χοροεσπερίδες²⁹² και τους ιδιωτικούς χορούς με τις προσεγμένες μεταμφιέσεις και τα κομφετί, που συνυπάρχουν για ένα διάστημα με το λαϊκό Καρναβάλι μέχρι η αστική κουλτούρα να το περιθωριοποιήσει και ο αστικός φολκκλωρισμός να γίνει μονόδρομος²⁹³.

Οι δεκαετίες του 1960 και του 1970 παρά τη δύσκολη πολιτική πραγματικότητα (η καταγγελία για βία και νοθεία στις εκλογές του '61, ο «Ανένδοτος Αγώνας», τα Ιουλιανά του '65, η δικτατορία του '67 μέχρι το 1974) σηματοδότησαν ρήξεις με το παρελθόν, έθεσαν τα θεμέλια του εκδημοκρατισμού της χώρας και μιας πολύπλευρης ανάπτυξης σε πολλούς τομείς της ζωής:

«Η σκοτεινή μαυρόασπρη μεταπολεμική Ελλάδα του εσωτερικευμένου φόβου, της κατήφειας, της μιζέριας εκρήγνυται σε μια πανδαισία χρωμάτων και αποχρώσεων. Πρώτη φορά η Ελλάδα εισδέχεται όλες τις ιδέες, προβληματίζεται για όλες τις προεκτάσεις τους, συζητεί για όλα τα ενδεχόμενα και πάλλεται με όλες τις μουσικές. Η επιθετική πολιτιστική έκρηξη της δεκαετίας του '60 δεν είναι μόνο προϊόν των δημιουργών της, αλλά και ενός «κοινού» που απαιτούσε, προ παντός άλλου, να αποτινάξει τον ασφυκτικό κλοιό της έμφοβης λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας»²⁹⁴.

²⁹¹ Ό.π, αρ. φ. 54, (1956), σ. 1 και στο φ. 212, (1959), σ. 2.

²⁹² Ό.π, αρ. φ. 57, (10 -3 -1957), σ. 2.

²⁹³ Κ. Μπάδα, «Προς μια αποκρυπτογράφηση της φυσιογνωμίας των λαϊκών δρωμένων: Αποκρίες στα Γιάννενα», στο: *Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις. Πρακτικά Α' Συνεδρίου, (Κομοτηνή 25 - 27 Νοεμβρίου 1994)*, Αθήνα 1996, σ. 197 - 207.

²⁹⁴ Σέργης, ό.π., σ. 538.

Το 1961, ο *Εθνικός Κήρυξ*, σε άρθρο με τον τίτλο «*Παλιές Αποκριές*», στη στήλη *Το Χρονογράφημά μας* του Παύλου Γ. Γιακουμάτου, διαμαρτύρεται για την έλλειψη λαϊκής συμμετοχής στις Αποκριές, όπου τώρα με τους «*εν στενώ χορούς*» πάνε λίγοι, πολύ λίγοι και πίνουν και γλεντούν και ξεφαντώνουν, ενώ παλιά σε όλες αυτές τις εκδηλώσεις λάβαινε μέρος όλος ο λαός.

Και συνεχίζει νοσταλγικά:

«...είχαμε τόμορφο το *Γαϊτανάκι*, είχαμε την *Γκαμήλα*, είχαμε ζωντανεμένα *τα έργα του Περειάδου*, από ερασιτέχνες κι αυτοσχέδιους ηθοποιούς! Είχαμε την *αναπαράσταση του βασιλιά με τους ζειμπέκηδες*, που τον έκανε ο Παναγιώτης ο Καλύβας. Είχαμε τον *Γιατρό* στην άμαξα που ξελεχώνιαζε *μια που ήταν στην ώρα της*, έτοιμη να γεννήσει και λοιπά και λοιπά»²⁹⁵.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60 και τη Μεταπολίτευση, δεν υπάρχουν σχετικά αναλυτικά άρθρα στο τοπικό Τύπο. Παρατηρούμε ότι στην αρχή της δεκαετίας του '60 στην εφημερίδα *ΑΓΩΝ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ* δημοσιεύεται το ποίημα «*Η Πρεβεζιάνα*», σε στίχους Γιάννη Τάλλαρου και μουσική Κίμωνα Μακρή, που έγινε αργότερα ο «εθνικός ύμνος» του γυναικείου Καρναβαλιού της πόλης²⁹⁶.

«*Γιατί η πρεβεζιάνικη αποκριά να αποτελεί ανάμνηση;*»

Με το καίριο αυτό ερώτημα σε άρθρο του 1977, εκφράζεται το συλλογικό αίσθημα και η απαίτηση της τοπικής κοινωνίας για αναβίωση του παλιού Καρναβαλιού που ήταν η «*ψυχή*» της πόλης και θα αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης και εξόδου από τον πνευματικό μαρασμό του παρόντος και τον μοιρολατρισμό που διακατέχει τους κατοίκους της²⁹⁷.

Η δεκαετία του 1980 σηματοδοτεί μια κοινωνία σε μετάβαση. Διακρίνεται για τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της οικονομίας, τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής, τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό και τον πολιτισμικό πλουραλισμό, ενώ η

²⁹⁵ Εφημ. *ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ*, αρ. φ. 151, (20-2-1961), σ. 1-2.

²⁹⁶ Εφημ. *ΑΓΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ*, αρ. φ. 300, (14-2-1961), σ. 3.

²⁹⁷ Εφημ. *ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΝΕΑ* αρ. φ. 45, (25-2-1977), σ. 1.

«υπερπολιτικοποίηση» είναι έκδηλη σε όλους τους τομείς. Δεκαετία του άκρατου καταναλωτισμού, του *«life style»* (έκρηξη στα περιοδικά μόδας), των οικονομικά ανεξάρτητων γυναικών που κυνηγούν καριέρες, των μεγάλων προσδοκιών. Δίκαια χαρακτηρίστηκε ως η δεκαετία της υπερβολής, μια κακή δεκαετία για πολλούς, όπου ο «αμοραλιστικός» λαϊκισμός σάρωσε τις αρχές και τις αξίες πάνω στις οποίες βασίζεται η λειτουργία μιας σύγχρονης δημοκρατίας δημιουργώντας μια βαθιά ηθική και διοικητική διάβρωση του πολιτικού συστήματος. Μια αντιφατική εποχή που ήταν, όμως, καθοριστική για την εξέλιξη της σημερινής ελληνικής κοινωνίας.

Στο πλαίσιο της εποχής και της τάσης που επικρατεί για «επιστροφή στις ρίζες», κινούνται και οι αναφορές για οργανωμένη παρέλαση μεταμφιεσμένων γυναικών στην πόλη. Σε άρθρο της εφημερίδας *ΠΡΕΒΕΖΑ*, στις αρχές της δεκαετίας του '80, ο συντάκτης «Παλιοκαιρινός» γράφει:

«Μια παρέα ηλικιωμένων γυναικών εδώ και λίγα χρόνια, κάνει κάποια παρέλαση τις νυχτερινές ώρες στο δρόμο της Αγοράς, με τη μουσική της πόλης. Ύστερα καταλήγει σε εξοχικό κέντρο, όπου συνεχίζει το γλέντι με τους ήχους μοντέρνας ορχήστρας. Τούτη η εκδήλωση είναι αξιόπαινη από κάθε άποψη και μπορεί ν' αποτελέσει τον πυρήνα για ανανέωση των παλιών, των προπολεμικών Απόκρεω, εννοώ της πόλης μας»²⁹⁸.

Υπάρχουν προβλήματα και δυσκολίες στις εκδηλώσεις των γυναικών κατά τη διάρκεια των Απόκρεω;

Στο ερώτημα αυτό που τίθεται εκ μέρους της ίδιας εφημερίδας (1980) καλούνται να απαντήσουν κάποιες από τις πρώτες διοργανώτριες του Καρναβαλιού. Οι κυρίες Αυρηλία Ντάβαρη, Ευτυχία Τσατέρη και Ουρανία Βερυκοκάκη αναφέρουν ότι, παρά τη στήριξη της αστυνομίας, προβλήματα με «απρεπείς συμπεριφορές» υπάρχουν κατά τη διάρκεια της παρέλασης και ζητούν

«κάποια τάξη από τον νόμο, ώστε να φαίνονται πώς και τί είναι ντυμένες οι γυναίκες»²⁹⁹.

Στη στήλη «*Ελεύθερη Γνώμη*» του ίδιου φύλλου, ο συντάκτης διαμαρτύρεται για τη συμπεριφορά κάποιων ανδρών, που την ώρα της παρέλασης χειρονομούν, σπρώχνουν,

²⁹⁸ Εφημ. *ΠΡΕΒΕΖΑ*, αρ. φ. 115, (15 -2-1980), σ. 2.

²⁹⁹ Ό.π, αρ. φ. 115, (15 -2-1980), σ. 2.

φωνάζουν με αποτέλεσμα αυτή να παρεμποδίζεται και να μη διακρίνονται καλά οι μεταμφιέσεις:

«Το μόνο που θα καταφέρουν είναι να κάνουν τις γυναίκες να απογοητευθούν και να σταματήσουν αυτή την ωραία εκδήλωση»³⁰⁰, καταλήγει ο αρθρογράφος.

Οι δεκαετίες του 1990 και του 2000 είναι η εποχή των νέων τεχνολογιών στις παραγωγικές διαδικασίες και της εξειδίκευσης, που αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας αλλά και την εισοδηματική ανισότητα. Είναι η εποχή της συνεχιζόμενης αύξησης του πληθωρισμού, της παρακμής των κυρίαρχων κομμάτων λόγω της οικονομικής κρίσης και της εμφάνισης νέων που αμφισβητούν το πολιτικό σύστημα. Νέα προϊόντα φιλικά προς το περιβάλλον, χορηγίες δραστηριοτήτων για κοινωφελείς σκοπούς, «σελέμπριτις» που επιζητούν μια θέση στην καρδιά μας και ένα έδρανο στο κοινοβούλιο, βρίσκουν την εποχή αυτή την κορύφωσή τους. Ο πολιτισμός εδραιώνεται τις δεκαετίες αυτές, «ανθίζουν» οι εκδηλώσεις, οι παραστάσεις, οι εκθέσεις, οι εκδόσεις. Στη μόδα, μετά την υπερβολή, η απλότητα. Δίνεται έμφαση στην ατομικότητα, την προσωπικότητα, στην αποδοχή της διαφορετικότητας.

Το γυναικείο Καρναβάλι στην Πρέβεζα, όπως φαίνεται μέσα από την εκτενέστατη κάλυψη που είχε από τον τοπικό Τύπο τις δύο αυτές δεκαετίες, αποτυπώνεται στη συλλογική συνείδηση ως το γεγονός που προσδιορίζει τη σύγχρονη παραδοσιακή πολιτιστική ζωή της πόλης, καθώς

«οι γυναίκες για μια ακόμη φορά απέδειξαν ότι ο ρυθμός της αποκριάς στην πόλη μας ζει χάρη σ' αυτές»³⁰¹.

ενώ επηρέασε την Άρτα και τις γύρω περιοχές στην ανάληψη ανάλογων πρωτοβουλιών.

«Το πρεβεζιάνικο Καρναβάλι ήταν προπομπός ανάλογων προσπαθειών που γίνονται σε γειτονικούς δήμους τα τελευταία χρόνια αποτελεί σημείο αναφοράς και για τα Αθηναϊκά μέσα ενημέρωσης τα οποία το καλύπτουν ανελλιπώς»³⁰².

³⁰⁰ Ο.π, αρ. φ. 110, (8 -2 -1980), σ. 2.

³⁰¹ Ο.π, αρ. φ. 1209, (20/21-2 -1999), σ. 1.

³⁰² Εφημ. ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ, αρ. φ. 2427, (19 -2-2004), σ. 1 - 2.

Γυναικείοι σύλλογοι διοργανώνουν αντίστοιχα Καρναβάλια στο Λούρο, Θεσπρωτικό, Φιλιπιάδα, στη Νέα Σαμψούντα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε το «πολυπολιτισμικό» Καρναβάλι στην

Η Πρέβεζα ανήκει στην περίπτωση αυτή,

«στις πόλεις αυτές, που λειτουργούν παραδειγματικά και δρουν ηγεμονικά, όσον αφορά την εξαγωγή πολιτισμικών μορφών στα μικρότερα αστικά κέντρα της ελληνικής επαρχίας»³⁰³.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι παρελάσεις των γυναικών είναι εντυπωσιακές τόσο ως προς την ποικιλία των μεταμφιέσεων, όσο και από άποψη συμμετοχής και οργάνωσης.

Σε άρθρο του 1998, με τον τίτλο *«Καρναβάλι γυναικών Πρέβεζας για πάντα»*, ο αρθρογράφος παρατηρεί πως είναι

«εντυπωσιακή η προσπάθεια των γυναικών της Πρέβεζας. Το φετινό Καρναβάλι ήταν απ' τα καλύτερα - αν όχι το καλύτερο- των τελευταίων ετών κι εντυπωσίασε τους πάντες»³⁰⁴.

Το 1999, η παρέλαση

«ήταν από άποψη συμμετοχής και οργάνωσης στο καλύτερο επίπεδο στα τόσα χρόνια του θεσμού»³⁰⁵.

ενώ το 2000,

Πάργα, που πραγματοποίησαν γυναίκες από άλλες χώρες που διαμένουν μόνιμα σ' αυτήν, με παραδοσιακές ενδυμασίες και εδέσματα των χωρών τους. Ό.π., αρ. φ. 2426, (18 -2-2004), σ. 2.

Πολύ συχνά, γκρουπ γυναικών από όμορες περιοχές συμμετέχουν στην παρέλαση:

Το 2001, μαζορέτες από τη Λευκάδα άνοιξαν την παρέλαση με τη μουσική συνοδεία της Φιλαρμονικής· το 2007 παρέλασαν δύο γκρουπ από το Θεσπρωτικό και τον Λούρο, επιβεβαιώνοντας ότι η Πρέβεζα λειτουργεί ως πρότυπο «εξαγωγής» πολιτισμού στις γύρω περιοχές. Βλ εφημ. *ΠΡΕΒΕΖΑ*, αρ. φ. 1704, (24/25 -2-2001), σ. 1, 6 -7, και αρ. φ. 3154, (17/18-2-2007), σ. 1.

Η κάλυψη του Καρναβαλιού, άλλωστε, από τα «μεγάλα κανάλια» θεωρείται ενισχυτικό στοιχείο του αυξημένου γοήτρου και της απήχησης που έχει αρχίσει να έχει το γυναικείο Καρναβάλι πανελλαδικά:

*«Και για να μη λέγονται διάφορα για το ποιος τα καλεί, να υπογραμμίσουμε ότι απλά το Καρναβάλι των γυναικών της Πρέβεζας ξεχωρίζει από δεκάδες άλλα που γίνονται σ' όλη τη χώρα. Αν δεν συνέβαινε αυτό δεν πρόκειται να ερχόταν κανάλια ούτε με επίσημη πρόσκληση». (Βλ. εφημ. *ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ*, αρ. φ. 2200, (8/9-3-2003), σ. 2.*

³⁰³ Μ. Γ. Βαρβούνης, «Σύγχρονα λαογραφικά της Κομοτηνής», στο έργο *Θράκη. Ιστορική και Λαογραφική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού της*, επιμ.: Μ. Γ. Βαρβούνης, Αθήνα 2006, σ. 158.

³⁰⁴ Εφημ. *ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ*, αρ. φ. 967, (28/2 – 1/3-1998), σ. 1,3.

³⁰⁵ Εφημ. *ΠΡΕΒΕΖΑ*, αρ. φ. 1209, (20 – 21/2-1999), σ. 1, 3.

«οι συμμετοχές των καρναβαλιστών θα ξεπεράσουν κάθε προσδοκία, καθώς η προετοιμασία έχει ξεκινήσει αρκετούς μήνες πριν»³⁰⁶.

Τη δεκαετία του 2000 μέχρι και σήμερα, ο τοπικός Τύπος, στο σύνολό του, ενσωματώνει στην ύλη του πολυσέλιδα αφιερώματα για το γυναικείο Καρναβάλι εστιάζοντας

- στην πρωτοτυπία των μεταμορφώσεων,
- στην όλο και μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στο κέφι του κόσμου
- και στην άρτια οργάνωση με τη βοήθεια του Δήμου, της Αστυνομίας και των ντόπιων επαγγελματιών.

«Με αποκριατικό χρώμα, κέφι, φαντασία και ρυθμό, οι γυναίκες της Πρέβεζας έκαναν και φέτος δυναμικά την παρουσία τους στους δρόμους της πόλης, στροβιλίζοντας τη νύχτα σ'έναν 'τρελό' πολύχρωμο χορό»³⁰⁷.

Εξαίρετη χαρακτηρίζεται η προσπάθεια των γυναικών να διατηρούν το παραδοσιακό χρώμα του Καρναβαλιού, καλύπτοντας οι ίδιες τα έξοδα για τις στολές τους και προτρέποντας να συνεχιστεί αυτή η παράδοση που κρατά την πόλη ζωντανή.

Έτσι, σε άρθρο του 2002 διαβάζουμε:

«Περισσότερο από μισό αιώνα ζωής κλείνει ο θεσμός και αξίζουν σίγουρα συγχαρητήρια για τις γυναίκες που κατάφεραν όλα αυτά τα χρόνια να διατηρήσουν ακέραιο και ζωντανό το Καρναβάλι, δίνοντας χρώμα σε τούτη την πόλη που έχει περιορισμένες μέρες γιορτής»³⁰⁸,

ενώ σε άλλο άρθρο της ίδιας χρονιάς με τίτλο «Άρωμα Γυναίκας» -τίτλος ιδιαίτερα αγαπητός για τους αρθογράφους του Καρναβαλιού- διαβάζουμε ότι:

«εκείνο που πρέπει να φροντίσουμε είναι η διατήρηση του παραδοσιακού χρώματος. Αφού μόνο έτσι θα συνεχίσουμε με επιτυχία την προσπάθεια»³⁰⁹.

Σε όλα σχεδόν τα άρθρα του τοπικού Τύπου τη δεκαετία του 2000 και λίγο αργότερα, όπου το Καρναβάλι βρίσκεται στη μεγαλύτερη ακμή του, τονίζεται ότι πλέον αυτό

³⁰⁶ Ο.π., αρ.φ. 1468, (2-3-2000), σ. 1,7.

³⁰⁷ Εφημ. ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ, αρ. φ. 3408, (8/9-3-2008), σ. 16

³⁰⁸ Εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, αρ. φ. 1960, (13-3-2002), σ. 2.

³⁰⁹ Ο.π., αρ. φ. 1963, (16/17-3-2002), σ. 2.

αποτελεί Παράδοση, Ιστορία, Πολιτισμό και αποδεικνύει έμπρακτα την αγάπη των γυναικών για τον τόπο τους και το μεράκι τους για δημιουργία.

Και το σημαντικότερο, δημιουργεί μια *συνέχεια* περνώντας

από «...γενιά σε γενιά, από θηλυκό σε θηλυκό, έχει φτιάξει μια αλυσίδα πολιτισμού»³¹⁰.

Το 2011, σε ανακοίνωση του Γραφείου Τύπου της Περιφερειακής Ενότητας Πρέβεζας ενθαρρύνεται η συμμετοχή στα πληρώματα του Γυναικείου Καρναβαλιού, καθώς αυτή η πρωτοβουλία των γυναικών

«όχι μόνον συμβάλλει στην αναβίωση και διατήρηση παραδοσιακών εθίμων στην Πρέβεζα, αλλά ζεσταίνει τις χειμερινές μέρες μας»³¹¹.

Εδώ τίθεται το ερώτημα περί αυθεντικότητας της παράδοσης στον νεωτερικό παραδοσιακό πολιτισμό, κυρίως όσον αφορά στην επιλεκτική χρήση της και την προσαρμογή της στα σύγχρονα κοινωνικά δεδομένα, ώστε να προκύπτουν νέα πολιτισμικά μορφώματα, βασικό χαρακτηριστικό της αστικής νεωτερικής λαογραφίας και του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού των πόλεων³¹².

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Μ.Γ. Μερακλής,

«η τήρηση μιας τέτοιας αυθεντικότητας είναι σχεδόν ανέφικτη, γιατί η «νοθεία» βρίσκει πάντα τον τρόπο να εισχωρήσει με τη μορφή μιας σύμφρυσσης ή με κάποια προσθαφαίρεση, που επιβάλλεται από διάφορους λόγους»³¹³.

Οι απόψεις όσων εμπλέκονται σ' αυτές τις αποφάσεις απηχούν φυσικά και την ιδεολογία τους.

Ο τοπικός Τύπος αναγνωρίζει ότι το Καρναβάλι των γυναικών της Πρέβεζας στη διαδρομή τόσων πλέον χρόνων έχει αποδείξει

- ότι έχει μια «εσωτερική δυναμική», που οφείλεται στις γυναίκες που οι ίδιες το οργανώνουν και συμμετέχουν ενεργά στη διεξαγωγή του, και οι ίδιες το

³¹⁰ Εφημ. *ΤΟΜΗ ΣΤΗΝ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ*, αρ. φ. 303, (6-3-2008) με τίτλο «Η ώρα των γυναικών» και στο αρ. φ., 304, (13-3-2008) με τίτλο «Παλιές και Νέες, όλες ωραίες», σ. 5.

³¹¹ Εφημ. *ΤΟΠΙΚΗ ΦΩΝΗ*, (λείπει ο αρ.φ), (27-1-2011), σ. 12.

³¹² Βαρβούνης, ό.π, σ. 155 - 157.

³¹³ Μ. Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, Αθήνα 1989, σ. 119.

στηρίζουν και οικονομικά, με στόχο τη διατήρηση της ομαδικότητας, της διευρυμένης συλλογικότητας και της παραδοσιακότητας,

- κι ότι παρόλα τα νεωτερικά στοιχεία που ενσωματώθηκαν σ' αυτήν, διατηρεί αρκετά στοιχεία της αρχικής του δομής και ένα δικό του «προσωπικό» ύφος, που του δίνει ιδιαίτερη αξία στην τοπική κοινωνία:

«Όλα αυτά τα χρόνια οι γυναίκες της Πρέβεζας κατάφεραν να έχουν μια δομή στο Καρναβάλι, το οποίο δεν έχασε τη χροιά του, παρότι ουσιαστικά στηρίχθηκε εξ ολοκλήρου σχεδόν στη χρηματοδότηση των ίδιων των γυναικών»³¹⁴.

Όσον αφορά τη μεταμπίηση των γυναικών, παρατηρούμε ότι κυρίως τις δύο τελευταίες δεκαετίες που το γυναικείο Καρναβάλι εδραιώνεται ως ένα συλλογικό οργανωμένο θέαμα με χαρακτήρα θεατρικής ψυχαγωγίας, τα εκτενή ρεπορτάζ των εφημερίδων καλύπτουν αναλυτικά και τη θεματική του Καρναβαλιού, με την οποία η τοπική κοινωνία εκφράζει τον εαυτό της, τις αντιλήψεις και τις ιδεολογίες της.

Όπως φανερώνει λοιπόν η έρευνα στις τοπικές εφημερίδες της Πρέβεζας, μέχρι και τη δεκαετία του 1970, οι συντάκτες δίνουν έμφαση μόνον στο παρελθόν, με μια νοσταλγική αναπόληση της «παλιάς Αποκριάς», προτρέποντας την επιστροφή «στο μυστικό χάρτη» της παράδοσης, για να ξαναγεννηθεί πολιτισμικά η πόλη, να αποκτήσει αυτογνωσία, άρα ταυτότητα και να διεκδικήσει την ιστορική της θέση στη νεοελληνική πραγματικότητα.

Την επόμενη δεκαετία του 1980, – μια κομβική δεκαετία για τις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις στην πατρίδα μας-, αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα αυτοτελή άρθρα που αναφέρονται στο γυναικείο Καρναβάλι ως μια αξιόλογη προσπάθεια που επανανοηματοδοτεί την αποκριάτικη παράδοση της πόλης στα πλαίσια βέβαια του ιδεολογήματος για επιστροφή στις «ρίζες», ζητούμενο όλης της δεκαετίας.

Οι δεκαετίες του 1990 και του 2000, είναι οι δεκαετίες που το γυναικείο Καρναβάλι δίνει το πολιτιστικό στίγμα της πόλης. Ολοσέλιδα αφιερώματα με λεπτομερή αναφορά στη θεματολογία του και πλούσιο φωτογραφικό υλικό, φανερώνουν το ξεχωριστό νόημα που αυτό έχει στη συλλογική συνείδηση των κατοίκων της πόλης αλλά και των

³¹⁴ Εφημ. ΠΡΕΒΕΖΑ, αρ. φ. 2427, (19-2-2004), σ. 2.

γύρω περιοχών. Η ευρεία κάλυψη του δρωμένου από τα αθηναϊκά Μ.Μ.Ε.³¹⁵ και τον εθνικό Τύπο³¹⁶ αποδεικνύει ότι η Πρέβεζα γίνεται «προορισμός», ενώ κοινή πεποίθηση είναι ότι

«το Καρναβάλι των γυναικών είναι ένας θεσμός και αυτό που είδαμε στην παρέλαση της Πέμπτης είναι ότι αντέχει στο χρόνο και στις δυσκολίες των καιρών»³¹⁷.

Εδώ εντάσσεται και η προσπάθεια των ίδιων των γυναικών να «ανοιχτούν» στη νεότερη γενιά.

Από το Φεβρουάριο του 2012, οι γυναίκες του Καρναβαλιού της Πρεβεζας έχουν δημιουργήσει ως ομάδα λογαριασμό στο Facebook, γιατί έχουν συνειδητοποιήσει τη δυναμική του δημοφιλούς αυτού μέσου στη διάχυση των πληροφοριών και τη δυνατότητα να ενισχύει τις υπάρχουσες ή να διαμορφώνει νέες σχέσεις επικοινωνίας. Το διαδίκτυο είναι ο χώρος και ο φαντασιακός τόπος που συγκροτείται και νοηματοδοτείται η ταυτότητα του Γυναικείου Καρναβαλιού, ένας *οικότοπος τοπικών αναπαραστάσεων*³¹⁸.

Η δεκαετία του 2010, είναι μια κρίσιμη από πολλές απόψεις περίοδος που αποτυπώνεται και στον τοπικό Τύπο.

Το Καρναβάλι βρίσκεται σε μια φάση μετάβασης. Η οικονομική κρίση, οι άσχημες καιρικές συνθήκες, κάποιες φορές, με αποτέλεσμα τη μικρή συμμετοχή των θεατών (2009, 2010, 2014) και η μειωμένη συμμετοχή των γυναικών δημιουργούν ένα κλίμα απαισιοδοξίας σε πολλούς.

Για αποδυναμωμένο καρναβάλι και έλλειψη πρωτοτυπίας και φαντασίας, όπως προαναφέραμε, κάνει λόγο σε άρθρα της η «*Τοπική Φωνή*» (2009) και (2014).

Ενώ, το 2015, με ανακοίνωσή τους και στον Τύπο, οι γυναίκες διαψεύδουν τις φήμες που ήθελαν το *Γυναικείο Καρναβάλι* της Πρέβεζας να μην πραγματοποιείται αυτή τη χρονιά³¹⁹.

³¹⁵ Το 2005, το Mega και η ET3 κάλυψαν και πρόβαλαν εκτενώς το Γυναικείο Καρναβάλι.

³¹⁶ Η εφημερίδα των Συντακτών τον Μάρτιο του 2014, αρ. φ. 389, (1/2-3-2014), σ. 9, είχε ολοσέλιδο αφιέρωμα στο καρναβάλι γυναικών της Πρέβεζας.

³¹⁷ www.Preveza.gr, Καρναβάλι γυναικών Πρέβεζας, 15-2-2007.

³¹⁸ Βλ. Ευάγγελος Αυδίκος, «LIKE IT». Συλλογικότητες στο διαδικτυακό «χωριό», στο: Ευάγγελος Αυδίκος (επιστ. επιμ.), *Πολιτισμοί του Διαδικτύου*: Σειρά Λαϊκοί πολιτισμοί, Αθήνα 2016, σ. 125–138.

³¹⁹ Βλ. Εφημ., *ΤΟΜΗ ΣΤΗΝ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ*, αρ. φ. 652, (5-2-2018), σ. 14.

Επίσης το 2016, μέσω του Τύπου, η άτυπη επιτροπή απευθύνει πρόσκληση στις γυναίκες της Πρέβεζας να συμμετάσχουν με ατομική αμφίεση και με παρέα της αρεσκείας τους για να ενισχυθεί αυτός ο όμορφος θεσμός³²⁰. Την ίδια άποψη για την αξία της συνέχειας αυτού του θεσμού εκφράζει το σύνολο του τοπικού Τύπου, γιατί το Καρναβάλι,

«κατάφερε να ενώσει όλες τις γυναίκες της Πρέβεζας σε ένα κοινό σκοπό και μια κοινή διασκέδαση. Κι αυτό γιατί οι γυναίκες απέκτησαν εμπιστοσύνη σ' αυτό που γινόταν, ήξεραν πως ήταν μόνο αυτό, χωρίς καμία άλλη σκοπιμότητα»³²¹.

Από τα αρχεία του πρεβεζάνικου Τύπου που μελετήσαμε, αντλήσαμε σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία του Καρναβαλιού στην Πρέβεζα, κυρίως όμως μας δόθηκε η δυνατότητα να σκιαγραφήσουμε το *Γυναικείο Καρναβάλι* της καθώς και το σύστημα αξιών της κοινωνίας που αυτό εκφράζει και έχει άμεση σχέση με το οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της κάθε εποχής.

Διαμορφώνουμε, λοιπόν, και μέσα από τα δημοσιεύματα στον τοπικό Τύπο μια εικόνα της κοινωνίας της Πρέβεζας που αφορά το παρελθόν κυρίως όμως το παρόν της³²².

³²⁰ Βλ. *ΤΟΠΙΚΗ ΦΩΝΗ*, αρ. φ.10.707, (19-2-2016), σ. 16.

³²¹ Εφημ. *ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ*, αρ. φ. 2682, (5-3-2005), σ. 12.

³²² Πρβλ. και Δημήτριος Ράπτης, «Τα τοπικά αρχεία ως πηγή του τοπικού πολιτισμού. Η περίπτωση της Πρέβεζας», στο *Πρέβεζα Β. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας* (16 - 20 Σεπτεμβρίου 2009), επιμ.: Μ. Βρέλλη-Ζάχου και Χρήστος Σταυράκος, Πρέβεζα 2010, σ. 459 – 460, όπου:

«...στο προϊόν της συναίρεσης του λόγου του συντάκτη, με το γνωστό τυπικό των κειμένων αυτών και της αφήγησης του υποκειμένου από την άλλη μπορούμε να δούμε την, διαμεσολαβημένη ίσως, αποτύπωση της πραγματικότητας. Μια πραγματικότητα που αναδεικνύεται στη συνάρθρωση, ακριβώς, της διαμορφωμένης ατομικότητας κάτω από ορισμένα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς και του γενικότερου κοινωνικού πλαισίου, όπως αυτό καθορίζεται από τις οικονομικές, κοινωνικές, ιδεολογικές συνθήκες».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το παλιό πρεβεζάνικο Καρναβάλι (καθώς και τα «Κούλουμα» της Καθαράς Δευτέρας στον Παντοκράτορα) απέκτησαν συμβολικό χαρακτήρα για τους Πρεβεζάνους μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι σήμερα. Όλες αυτές οι εκδηλώσεις εγγράφονται στη συλλογική μνήμη ως «μια έφεση για τη σάτιρα» που χαρακτηρίζει «τον εύθυμο, τον καλόκαρδο, τον ευτράπελο χαρακτήρα του Πρεβεζάνου»³²³.

Η Πρέβεζα των προπολεμικών Απόκρεω έχει μετατραπεί σε τόπο συλλογικής μνήμης που επικυρώνει την ατομική (γλεντζέδες) και κοινοτική ταυτότητα (εξωστρέφεια) και λειτουργεί ως συνεκτικό στοιχείο, δίνοντας στην πόλη μια μεγάλη καρναβαλική παράδοση, πάνω στην οποία στηρίζονται τα σύγχρονα αποκριάτικα δρώμενα της πόλης (*Γυναικείο Καρναβάλι*, καρναβαλικό *Κομιτάτο*) που έχουν ενταχθεί σε ένα νέο πλαίσιο, αυτό του συλλογικού οργανωμένου αισθητικού και ψυχαγωγικού θεάματος. Ο εξωτισμός του παλιού και η νοσταλγία του είναι από τα βασικά χαρακτηριστικά του παραδοσιακού πολιτισμού, που συμβάλλουν στη διατήρηση και αναβίωση πολλών εθίμων στο πλαίσιο έστω του φολκλορισμού. Εξάλλου, μέσα από τη μυθοποίηση του παρελθόντος γίνεται η σύνδεση του Τώρα με το Χθες.

Το *Γυναικείο Καρναβάλι* ξεκίνησε, όπως αναφέραμε, από κάποιες τολμηρές γυναίκες της δεκαετίας του 1960, που στηριγμένες σ' αυτή την παράδοση, βγήκαν στους δρόμους της πόλης, για να γιορτάσουν μεταμφιεσμένες με παράταιρα ρούχα της αρεσκείας τους και υποδυόμενες διαφορετικούς ρόλους η κάθε μία.

- Ο αυθορμητισμός,
- ο αυτοσχεδιασμός στη μεταμφίεση και στον τρόπο του εκφράζεσθαι, και
- η έλλειψη προγραμματισμού

ήταν τα βασικά στοιχεία όσων έκαναν.

Είχαν την ευκαιρία να γλεντήσουν, να διακωμωδήσουν, να βγουν έξω από τους καθιερωμένους κοινωνικούς ρόλους τους, «να βγάλουν τη γλώσσα στον ορθολογικό κόσμο»³²⁴. Κανονική αντιδομή.

Σταδιακά όμως, το *Καρναβάλι* άρχισε να παίρνει χαρακτήρα οργανωμένου θεάματος, έχασε τον αυθορμητισμό του και έγινε περισσότερο τυποποιημένο, ακολουθώντας τα

³²³ Ανδρέας Καρζής, *Πρέβεζα διαδρομές μνήμης*, Πρέβεζα 2009, σ. 12.

³²⁴ Αυδίκος, w.w.w ARTAPRESS, 2011, τ. 59. (18 - 3 - 2016).

καρναβαλικά πρότυπα των άλλων ελληνικών πόλεων, κυρίως το παράδειγμα της Πάτρας.

- Η ομοιομορφία των στολών των γκρουπ,
- η παρέλαση, η εξέδρα,
- η μουσική από τα μεγάφωνα,

στοιχεία από τις παρελάσεις των εθνικών εορτών,

συνέδεσαν πλέον το πρεβεζάνικο *Γυναικείο Καρναβάλι* με την αγορά και την τουριστική ανάπτυξη.

«Το μόνο ίσως παραδοσιακό στοιχείο του Καρναβαλιού σήμερα είναι το πείσμα των γυναικών να συνεχίσουν αυτή την ωραία παράδοση των παλαιότερων γυναικών, η χαρά, η διασκέδαση. Είναι χρέος μας να το αφήσουμε παρακαταθήκη στις νεότερες γενιές»³²⁵.

- Η αυξημένη εξάλλου συμμετοχή των γυναικών στο δρώμενο, και
- ο περιορισμένος διαθέσιμος χρόνος

επέβαλαν νέους όρους λειτουργίας.

Από το 2016 μια παράδοση 56 χρόνων αλλάζει, και ως μέρα του *Γυναικείου Καρναβαλιού* καθιερώνεται η Παρασκευή αντί της Πέμπτης, για να διευκολύνει τις εργαζόμενες, τις μαθήτριες των Σχολείων και των Φροντιστηρίων που συμμετέχουν, το πλήθος των επισκεπτών και την οικονομία της αγοράς.

Οι περισσότερες στολές πλέον κατασκευάζονται ή αγοράζονται σε βιοτεχνίες, ντόπιες ή ξένες. Μπορείς να τις συναντήσεις σε όλη την ελληνική επικράτεια, έτσι η έμπνευση και ο αυτοσχεδιασμός αρχίζουν να εκλείπουν δίνοντας τη θέση τους στην «πολιτισμική ομογενοποίηση». Οι στολές, άλλες φανταχτερές επιδεικνύοντας μια προφανή σπατάλη και άλλες απλές στη σύλληψη με ελάχιστα χρήματα, λειτουργούν ως οπτικά σύμβολα που ενισχύουν την ταυτότητα των γυναικών τόσο στην ίδια την ομάδα, όσο και στα μάτια των θεατών.

Σύμφωνα με τον Bourdieu που αναλύει τις «στρατηγικές της κοινωνικής διάκρισης»,

«η προφανής σπατάλη είναι πράγματι ένας τρόπος για να μετατραπεί το οικονομικό κεφάλαιο σε πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό ή «συμβολικό» κεφάλαιο. Οποσδήποτε θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ

³²⁵

Πληρ. Δήμητρα Κοψάρη

ότι «οι στρατηγικές της διάκρισης» συμπεριλαμβάνουν όχι μόνο την επιδεικτική κατανάλωση και την άσκοπη σπατάλη αλλά και την επιδεικτική αποχή από την κατανάλωση»³²⁶.

Παρά τις ομοιότητες όμως στην πρακτική των εκδηλώσεων και τη μεταμφίεση που δεν εκφράζει το ανεστραμμένο είδωλο του Καρναβαλιού, το κάθε γκρουπ έχει τη δική του δυναμική, το δικό του «προσωπικό» στυλ, τη δική του οπτική στα πράγματα, θέτει τους δικούς του προβληματισμούς, με αποτέλεσμα να υπάρχουν και οι αντίστοιχες αξιολογικές κρίσεις από την τοπική κοινωνία.

Οι γυναίκες που εξακολουθούν να λειτουργούν ως ομάδα, αφιερώνουν σίγουρα λιγότερο χρόνο σε σχέση με παλιά στην προετοιμασία της όλης εκδήλωσης, ουσιαστικό, όμως, για να δώσει χαρά και εκτόνωση στην καθημερινότητά τους, ο δε πρωταγωνιστικός ρόλος τους στα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης ενισχύει την ταυτότητα και το κύρος τους στην τοπική κοινωνία και όχι μόνον.

Η οικονομική κρίση που μαστίζει τα τελευταία χρόνια τη χώρα έχει τον αντίκτυπό της και στο Καρναβάλι. Ο αριθμός των γκρουπ μειώνεται σταδιακά, καθώς οι μεγαλύτερες γυναίκες και πρωτεργάτριες του Καρναβαλιού έχουν φύγει από τη ζωή ή αρχίζουν να αποχωρούν, ενώ οι νεότερες προτιμούν πολλές φορές για λόγους οικονομικούς να συμμετέχουν στο καρναβαλικό *Κομιτάτο* (που γίνεται την επόμενη μέρα) με την οικογένειά τους με ελεύθερη μεταμφίεση, για να μπορούν να έχουν, όπως τόνισαν αρκετές καρναβαλίστριες, τον έλεγχο των παιδιών τους και να διασκεδάσουν όλοι μαζί οικογενειακά.

Η συμμετοχή των Σχολείων και των Φροντιστηρίων, δίνει σαφώς το νέο αίμα και την ελπίδα για περισσότερη ζωή στο μέλλον, εγείρει όμως και πολλές αντιρρήσεις και ανησυχίες για την αλλοίωση της φυσιογνωμίας του Καρναβαλιού με τη συμμετοχή και των αγοριών.

Προσωπικά βίωσα αυτή την αγωνία των γυναικών στις συζητήσεις μου μαζί τους για το μέλλον του.

- Χρειάζονται περισσότερο την οικονομική ενίσχυση της δημοτικής αρχής.

³²⁶ <http://www.2001.gr/images/Moda.pdf> (8-2-2018), εδώ βλ. και Thornstein Veblen, *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης*, Αθήνα, 1982.

- Θα ήθελαν επίσης έναν χώρο δικό τους για να μπορούν να συγκεντρώνονται, να κρατούν το υλικό τους, να πραγματοποιούν τις εκδηλώσεις τους και να μπορεί κάποιος να τις αναζητήσει, όταν τις χρειαστεί.
- Η δημιουργία Συλλόγου, που θα μπορούσε να αναλάβει επίσημα πρωτοβουλίες και να οργανώσει το Καρναβάλι, παρόλο που υπάρχει ως σκέψη, δεν υιοθετείται από το πλείστο των γυναικών, γιατί φοβούνται ότι θα χάσει τον αυθορμητισμό και τη ζωντάνια του, όπως επίσης φοβούνται τη χειραγώγηση και την πολιτική εκμετάλλευση, έτσι στη θέση του προτιμούν μίαν άτυπη επιτροπή που συντονίζει την όλη διοργάνωση.

Καταθέτω εδώ την προσωπική μου πρόταση:

Δημιουργία Μουσείου του Γυναικείου Καρναβαλιού της Πρέβεζας - μοναδικού θεσμού στην ελληνική επικράτεια, προκειμένου

(α) να διασωθεί, καταγραφεί, συντηρηθεί, οργανωθεί και εκτεθεί ο πλούτος των χειροποίητων στολών, που μένουν κλεισμένες σε ερμάρια και αποθήκες,

(β) να αρχειοθετηθεί σωστά το φωτογραφικό υλικό, που φυλάσσεται αταξινόμητο σε άλμπουμ και συρτάρια, όπως και πλήθος άλλων τεκμηρίων (αφίσες, προγράμματα, εφημερίδες, περιοδικά), και

(γ) να ληφθεί η ανωτέρω μέριμνα και για το μαγνητοσκοπημένο υλικό επαγγελματιών και ιδιωτών, που εδώ και πολλά χρόνια καταγράφουν την επιτέλεση του Καρναβαλιού.

Το Καρναβάλι των γυναικών της Πρέβεζας, που έχει αποκτήσει έναν υπερτοπικό χαρακτήρα με τη συμμετοχή και άλλων γυναικείων συλλόγων της ευρύτερης περιοχής και όμορων νομών, αλλά και με τη συρροή επισκεπτών από όλη την επικράτεια, καθώς και η δημοσιότητα που λαμβάνει ως γεγονός από τα κρατικά κανάλια και τον Τύπο, πρέπει να ευαισθητοποιήσουν και να προτρέψουν περισσότερο την εκάστοτε δημοτική αρχή να κινητοποιηθεί και να συνδράμει, ούτως ώστε το Γυναικείο Καρναβάλι να μπορέσει να κρατήσει τον αμιγώς γυναικείο χαρακτήρα του που δίνει στην Πρέβεζα μίαν ιδιαίτερη ταυτότητα αλλά και μια μεγάλη οικονομική ανάσα κατά τη διάρκεια του χειμώνα, με αύξηση του τουριστικού ρεύματος προς την

πόλη και γενικότερη προβολή της στον ελλαδικό χώρο (αστική αναζωογόνηση)³²⁷. Η Πρέβεζα των Απόκρεω λειτουργεί ως τόπος που προσφέρει στους επισκέπτες της εμπειρίες και εκτόνωση από την πίεση των αστικών κέντρων (*experience economy*)³²⁸.

Η συμμετοχή των γυναικών στο Καρναβάλι, το οποίο απαιτεί «θυσίες» και χρόνο για την προετοιμασία του, -ιδιαίτερα για τα πιο ενεργά μέλη που έχουν και θεσμικό ρόλο-, αποκτά ιδιαίτερο νόημα, ενισχύει την ταυτότητα και το κύρος τους, συμμετέχοντας στην «παραγωγή» πολιτισμού, αν και όπως οι ίδιες ομολογούν δέχονται κάποιες φορές αυστηρή κριτική, συχνά άδικη. Μέσα από αυτή τη δράση τους δίνεται η ευκαιρία να χορέψουν, να εκτονωθούν, να νιώσουν μian «*αυθόρμητη δημοκρατία*»³²⁹.

Το Καρναβάλι και οι μεταμφιέσεις του προϋποθέτουν μια τελετουργική παράδοση στην πόλη, που μετασχηματίζει την υπαίθρια παρέλαση σε δοκιμαστήριο για τη χειραφέτηση των γυναικών³³⁰, αποτελεί ένα πλαίσιο μεταβίβασης της πολιτισμικής ταυτότητας από τις παλαιότερες στις νεότερες, μια αντίσταση των γυναικών στην πατριαρχική εν πολλοίς τάξη πραγμάτων μέσα από το χιούμορ, ενώ οι μεταμφιέσεις τους αναδεικνύονται σε σύμβολα κοινής πολιτισμικής ταυτότητας και κοινωνικής συνοχής³³¹. Παράλληλα είναι μια προσπάθεια ανάδειξης της ιδιαιτερότητας του θεσμού πανελλαδικά με στόχο την ενδυνάμωση και τη συνέχειά του.

Μπορεί το *Γυναικείο Καρναβάλι* γυναικών να μην εκφράζει τον «ανάποδο» κόσμο που ανατρέπει την καθημερινή κοινωνική ιεραρχία και τάξη, να μην «ανανεώνεται» ο

³²⁷ Ντόρα Κόνσολα και Γ. Ιωαννίδης, «Οι πολιτιστικοί θεσμοί στη διαδικασία αναζωογόνησης των ελληνικών πόλεων: τα νεωτερικά φεστιβάλ», στο *Επιστημονικές Μελέτες προς τιμήν του Καθηγητού Νίκου Ι. Κόνσολα*, Πάντειον Πανεπιστήμιο κοινωνικών και Πολιτιστικών Επιστημών, Αθήνα 2005, σ. 225.

³²⁸ Ευάγγελος Αυδίκος, *Εορταί.....ό.π.*, σ. 278-279.

³²⁹ Σέργης, *ό.π.*, σ. 219.

³³⁰ Ευάγγελος Αυδίκος, «Οι φαλλοί του Τυρνάβου», αναδημοσίευση από το ένθετο «βιβλιοθήκη» της εφημερίδας Ελευθεροτυπία, 5 Μαρτίου 2011, στο *Ελληνική λαϊκή παράδοση, από το παρελθόν στο μέλλον*, επιστ. επιμ., Αυδίκος Ευάγγελος, Αλέξανδρος, Αθήνα 2014, σ. 215.

³³¹ Βλ. σχετικά Μαρία Γκασούκα, *Κοινωνιολογία του λαϊκού πολιτισμού. Το φύλο κάτω από το πέπλο. Γυναικεία πραγματικότητα και αναπαραστάσεις του φύλου στα λαϊκά παραμύθια*, Αθήνα 2008, σ. 90.

χρόνος και να μετατρέπεται σε καταναλώσιμο θέαμα και ξεφάντωση, ανατρέπει όμως την καθημερινότητα της σύγχρονης ζωής που απαιτεί λιγότερο ελεύθερο χρόνο, πολλές απρόσωπες σχέσεις και έναν επίπονο ορθολογισμό.

Δίνει τη δυνατότητα στους θεατές και κυρίως στις γυναίκες που συμμετέχουν, να φαντάζονται

«έναν ‘αντικόσμο’, απλούστερο από τη φρενήρη και χαοτική πραγματικότητα της σύγχρονης ζωής»³³²,

να ξανασυναυτούν την «ποίηση» της παράδοσης με τα δικά τους όμως αισθητικά κριτήρια.

*«Κι έτσι μες την ξεγνοιασιά κι ώς η αυγή να φέξει
εμείς θα διασκεδάσουμε κι αν βρέξει, κι αν δε βρέξει»³³³.*

«κάθε Πρεβεζιάνα κάνει διάνα / αζίζει πολλά»

(από το ποίημα «Η Πρεβεζιάνα», ο «ύμνος» του Γυναικείου Καρναβαλιού,
στίχοι: Γιάννης Τάλλαρως, μουσική: Κίμων Μακρής)

³³² Μ. Καπλάνογλου, «Τα λουκέτα της αγάπης. Χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου εθίμου», *Λαογραφία*, 42: *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, 1909 – 2009: 100 Χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας* (Αθήνα, 11-13 Μαρτίου 2009), επιστ. επιμ.: Μ. Αλ. Αλεξιάδης – Γ. Χ. Κούζας, Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία και Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας του Τμήματος Φιλολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σ. 392.

³³³ Στροφή τραγουδιού, εμπνευσμένη από τη θεματική του γκρουπ «Να κι αν βρέξει, να κι αν δε βρέξει» (2014).

ABSTRACT

This thesis on “Women’s Carnival of Preveza: Disguise and Society (1960-2018)” has been written within the scope of Postgraduate Studies “*Modern and Contemporary Greek Society: History - Popular Culture*” in the Department of History and Archaeology of the University of Ioannina. The thesis attempts to record and interpret the phenomenon of carnival costumes and their social implications concerning the Women’s Carnival of Preveza from 1960 to 2018, by considering them as part of the cultural-social aspect of dressing up. The thesis also examines how the carnival atmosphere of Preveza, from the pre-war decades until the 1950’s, influenced or shaped the Women’s Carnival.

Π Η Γ Ε Σ

1. Βιβλιογραφία

(α) Ελληνική (β) Ξένη

2. Αρχειακό υλικό

(Εφημερίδες, Λ.Α.Π.Ι)

3. Προφορικός Λόγος

(Κατάλογος Πληροφορητών/τριών)

4. Ιστότοποι

5. Φωτογραφικό υλικό

Π Η Γ Ε Σ

1. Βιβλιογραφία

(α) Ε λ λ η ν ι κ ή

Αικατερινίδης Γεώργιος Ν., «*Αράπηδες*». Ένα ευετηριακό δρώμενο στο Μοναστηράκι Δράμας, Μονογραφία, Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Μοναστηρακίου Δράμας, Δράμα 1998.

Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., *Ηπειρώτικα Χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Συλλογή φοιτητών (1964 - 1974)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Έδρα Λαογραφίας, δημοσιεύματα Λαογραφικού Μουσείου και Αρχείου, αρ. 2, Ιωάννινα 1980.

Αυδίκος Ευάγγελος Γρ., *Από τη Μαρίτσα στον Έβρο. Πολιτισμικές Συγκλίσεις και Αποκλίσεις*. Αλεξανδρούπλη: Δήμος Τυχερού, 1998.

-----, *Πρέβεζα 1945 - 1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*, διδακτορική διατριβή, Πρέβεζα 2000.

-----, *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2009.

-----, «Οι φαλλοί του Τυρνάβου», στο συλλογικό έργο *Ελληνική λαϊκή παράδοση. Από το παρελθόν στο μέλλον*, επιστ. επιμ.: Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2014 (αναδημοσίευση από το ένθετο «Βιβλιοθήκη», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 5 Μαρτίου 2011).

-----, «LIKE IT». Συλλογικότητες στο διαδικτυακό «χωριό», στο: Ευάγγελος Αυδίκος (επιστ. επιμ.), *Πολιτισμοί του Διαδικτύου*. Σειρά Λαϊκοί Πολιτισμοί, εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2016, σ. 125 – 150.

-----, *Εορταί και πανηγύρεις, σύνορα, λαϊκά δρώμενα και τελετές*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017.

Βαμβουνάκη Μάρω, *Χορός μεταμφιεσμένων*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2009.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994.

-----, *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ως ορόσημο για τον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό*, Κομοτηνή 1994.

-----, *Θεωρητικά της Ελληνικής Λαογραφίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

-----, «Προβλήματα αποτύπωσης και καταγραφής λαϊκών δρωμένων», στον τόμο *Δρώμενα – σύγχρονα μέσα και τεχνικές καταγραφής τους*, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου 1996, Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων Κομοτηνής, Κομοτηνή 1997, σ. 97 - 100.

-----, *Μελετήματα Ελληνικής Λαογραφίας, Α΄: Εθιμική και Θρησκευτική Λαογραφία*, εκδ. Σπανίδη, Ξάνθη 2003.

-----, «Σύγχρονα λαογραφικά της Κομοτηνής», στο συλλογικό έργο *Θράκη. Ιστορική και λαογραφική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού της*, επιμ.: Μ. Γ. Βαρβούνης, Αθήνα 2006.

-----, *Άσεμνα και βωμολοχικά λαογραφικά. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.

-----, *Λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες στην ανατολική και τη βόρεια Θράκη*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2010.

-----, *Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός και τουρισμός*, Σειρά: Λαϊκοί πολιτισμοί, επιμ. Ευάγγελος Αυδίκος, εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2013.

-----, «Λαϊκά δρώμενα και τουρισμός: η περίπτωση του Καδή στη Σάμο» *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου* με το θέμα *Λαϊκά δρώμενα, παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις* (Κομοτηνή, 25 - 27 Νοεμβρίου 1994), Υπουργείο Πολιτισμού – Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων – Δήμος Κομοτηνής – Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων, επιστ. επιμ. Μ. Γ. Βαρβούνης και Αγγ. Ροβάτσου, Αθήνα 1996, σ. 51 - 54.

-----, «Λαϊκή νεοελληνική αθυροστομία: από τα αποκριάτικα τραγούδια στα μηνύματα των κινητών τηλεφώνων», στο Χρ. Βέικου (επιστ. επιμ), *Λαογραφία και Ιστορία* [Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Σεμινάριο 29], εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 82 - 93.

Βασιλάς Ηλίας, «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», *Ηπειρωτική Εστία*, 3 (1954), σ. 606 – 610.

Βρέλλη - Ζάχου Μαρίνα, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864 - 1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, εκδ. Μεταίχιμο - Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, Αθήνα 2003.

-----, «Ο Αλή Ντίνο και τα σχέδιά του. Η σκιαγράφηση μιας εποχής στην πόλη της Πρέβεζας», *Πρέβεζα Β: Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας* (Πρέβεζα, 16 - 20 Σεπτεμβρίου 2009), τόμος 2, επιστ. επιμ.: Μαρίνα Βρέλλη- Ζάχου και Χρήστος Σταυράκος, Πρέβεζα 2010, σ. 423 - 458.

-----, «Η διδασκαλία της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1964-2009», *Λαογραφία*, 42 (2013): Πρακτικά του Συνεδρίου «100 Χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας, 1909 - 2009» (Ε. Κ. Πανεπιστήμιο Αθηνών, 11 - 13 Μαρτίου 2009), σ. 171 - 192.

-----, *Η διδασκαλία και η έρευνα του ενδύματος στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού: Οι εργασίες των Φοιτητών στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Λ.Α.Π.Ι., 1964 - 2014)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2014.

-----, «Μόδα και ελληνικές τοπικές ενδυμασίες. Από το 'φολκλόρ' στο 'έθνικ'», στο συλλογικό τόμο *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*, επιμ.: Μ.Γ. Βαρβούνης - Μ.Γ. Σέργης - Δ.Μ. Δαμιανού - Ν. Μαχά-Μπιζούμη - Γ.Γ. Θεοδωρίδου, εκδ. Κ. και Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 341 – 377.

Γιαννούλης Γ. Γιαννούλης, *Ο πολιτισμός της Νάξου. Το παράδειγμα της Απειράνθου*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2006.

Γκασούκα Μαρία, *Κοινωνιολογία του λαϊκού πολιτισμού. Το φύλο κάτω από το πέπλο. Γυναικεία πραγματικότητα και αναπαραστάσεις του φύλου στα λαϊκά παραμύθια*, εκδ. Ψηφίδα, Αθήνα 2008.

-----, «Η συμβολή της σύγχρονης λαογραφικής έρευνας στην ανασύνθεση του συσκοτισμένου γυναικείου παρελθόντος», στο συλλογικό τόμο *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*, επιμ.: Μ.Γ. Βαρβούνης - Μ.Γ. Σέργης - Δ.Μ. Δαμιανού - Ν. Μαχά-Μπιζούμη - Γ.Γ. Θεοδωρίδου, εκδ. Κ. και Μ.Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 81 – 92.

Δήμος Νάουσας (εκδ.), *Νάουσα, αποκριά 2009, το αυθεντικό ελληνικό καρναβάλι*, Νάουσα 2009.

Ζωγράφου Μάγδα, «Ευετηριακά λαϊκά χορευτικά δρώμενα: μια πρώτη ανάγνωση», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου με το θέμα Λαϊκά δρώμενα, παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις* (Κομοτηνή, 25 - 27 Νοεμβρίου 1994), Υπουργείο Πολιτισμού – Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων – Δήμος Κομοτηνής – Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων, Αθήνα 1996, σ.121 - 130.

Καιροφύλας Γιάννης, *Η αθηναϊκή αποκριά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1990.

Κακάμπουρα Ρέα και Ορσαλία - Ελένη Κασσαβέτη, *Οπτική Εθνογραφία και Εκπαίδευση, θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές προτάσεις*, εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2018.

Κακούρη Κατερίνα, *Διονυσιακά*, εκδ. Ιδεοθέατρον, Αθήνα 1963.

- , *Προαισθητικές μορφές θεάτρου*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1998.
- Καπλάνογλου Μαριάνθη**, «Τα λουκέτα της αγάπης. Χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου εθίμου», *Λαογραφία*, 42: *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, 1909 – 2009: 100 Χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας* (Αθήνα, 11 - 13 Μαρτίου 2009), επιστ. επιμ.: Μ. Αλ. Αλεξιάδης – Γ. Χ. Κούζας, Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία και Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας του Τμήματος Φιλολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σ. 391 - 406.
- Καράμπελας Νίκος**, *Η Πρέβεζα μέσα από το συλλεκτικό αρχείο του Ν. Δ. Καράμπελα και το φωτογραφικό αρχείο του Δήμου Πρέβεζας*, Πρέβεζα 1991.
- , «Ο Άγγλος γιατρός Henry Holland στην περιοχή της Πρέβεζας», *Πρεβεζιάνικα Χρονικά*, περίοδος Β', τεύχ. 45 - 46 (2009), σ. 143 - 215.
- , «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», *Πρεβεζιάνικα Χρονικά*, τεύχ. 43 – 44 (2007), σ. 159 - 162.
- Καρζής Ανδρέας**, *Πρέβεζα. Διαδρομές μνήμης*, Πρέβεζα 2009.
- Κιουρτσάκης Γιάννης**, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1985.
- Κολιός Δημήτρης**, «Δήμος Πρέβεζας: Πληθυσμιακή εξέλιξη και επαγγελματική σύνθεση (1930 - 1950)», διπλωματική εργασία (αδημοσίευτη), Ιωάννινα 2014.
- Κόμης Κώστας**, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα 1999.
- Κόνσολα Ντόρα και Ιωαννίδης Γιάννης**, «Οι πολιτιστικοί θεσμοί στη διαδικασία αναζωογόνησης των ελληνικών πόλεων: τα νεωτερικά φεστιβάλ», στο συλλογικό τόμο *Επιστημονικές Μελέτες προς τιμήν του Καθηγητού Νίκου Ι. Κόνσολα*, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτιστικών Επιστημών, Αθήνα 2005.
- , *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2006.
- Κουτσοκωδής Παναγιώτης Μιχ.**, *Το αγιαστικό καρναβάλι. Οι ρίζες του και η πορεία του στο διάβα του χρόνου*, τόμος Α', Μυτιλήνη, Αναγνωστήριο Αγιάσου «Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ», Μυτιλήνη 2009.
- Κουφάρης Γεώργιος**, «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές», *Χρήμα* (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2010), σ. 25 - 28.
- Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων Σερρών**, *Τραγούδια – Χοροί – Έθιμα των Σαρακατσαναίων*, Σέρρες 2007.
- Λιάβας Ι. Α.**, «Η ελληνική ιεροτελεστία της άνοιξης», στο ένθετο του δίσκου της Δόμνας Σαμίου, *Τα αποκριάτικα ανίερα ιερά*, Αθήνα 1994.

Λουκάτος Δημήτριος Σ. *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.

-----, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1985.

Λύκειο Ελληνίδων Βόλου, *Δρώμενα, τραγούδια και χοροί της αποκριάς*, Βόλος, 2003.

Μαραγκουδάκη Ελένη, *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων. Παιδαγωγικά αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1993.

Μέγας Γ. Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988 και εκδ. Εστία, Αθήνα 2001.

Μελάς Κ., «Λαογραφία και καρπαθιακός Τύπος», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας με το θέμα Κάρπαθος και Λαογραφία* (Κάρπαθος, 26 - 27 Μαρτίου 1994), Αθήνα 1998 – 2001, σ. 68.

Μερακλής Μ. Γ., «Τι είναι ο folklorismus;», *Λαογραφία*, 28 (1972), σ. 27 – 38.

-----, *Ευτράπελες διηγήσεις, το κοινωνικό τους περιεχόμενο*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1980.

-----, *Λαογραφικά ζητήματα*, Αθήνα 1989.

-----, *Θέματα Λαογραφίας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999.

-----, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική Συγκρότηση. Ήθη και έθιμα. Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2004 (και Τρίτη έκδοση Συμπληρωμένη, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2011).

Μουτζάλη Γ. Αφέντρα, «Καρναβάλι και λαϊκό γέλιο», *Αρχαιολογία*, τεύχ. 113 (Δεκέμβριος 2009), σ. 20 - 26.

Μπάδα Κωνσταντίνα, «Προς μια αποκρυπτογράφιση της φυσιογνωμίας των λαϊκών δρωμένων: Απόκριες στα Γιάννενα», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου με το θέμα Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις* (Κομοτηνή, 25 - 27 Νοεμβρίου 1994), Αθήνα 1996, σ. 197 – 207.

Μπακαλάκη Α., «Από την ανθρωπολογία των γυναικών στην ανθρωπολογία των φύλων», στο συλλογικό τόμο *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, επιμ.: Α. Μπακαλάκη, Αθήνα 1994, σ. 13 - 74.

Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.

Νικολαΐδης Γιάννης, *Πρέβεζα, σαν ταινία παλιού σινεμά. Ένα εικονογραφημένο αφιέρωμα σε πρόσωπα και γεγονότα στις δεκαετίες του '50, '60 και '70*, Πρέβεζα 2016.

Νούσιας Ν. και Ράπτης Β. (επιμ.), *Προσωπίδες και τζαμάλες*, Γιάννινα 2009.

Νιτσιάκος Βασίλης, «Ο έρωτας στην παραδοσιακή κοινωνία», *Δωδώνη*, Μέρος Τρίτο: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φ.Π.Ψ. της Φιλ/κής Σχολής του Παν/μίου Ιωαννίνων, 28, (1999), σ. 171 - 182 (και σε ανάτυπο).

-----, «Ο τόπος του χορού και ο χορός του τόπου», *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού* με το θέμα «*Μελωδία, Λόγος, Κίνηση*», Σέρρες 2001, σ. 21 - 26.

Οικονομίδου Β. Δημητρίου, *Εθνολογικά – Λαογραφικά*, τόμος Β', Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1998.

Παπαγεωργίου Γεώργιος, «Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας», *Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας* με το θέμα «*Ηπειρος: Κοινωνία – Οικονομία 15ος - 19ος αι.*» (Γιάννινα 4 - 7 Σεπτ.1985), Γιάννινα 1986, σ.139 - 170.

Παπανούτσος Ε. Π., «Ο άνθρωπος και το φόρεμα» στο βιβλίο του ίδιου, *Πρακτική Φιλοσοφία*, Αθήνα 1984, σ. 206 - 209.

Παπαταξιάρχης Ε., «Το φύλο στην Ανθρωπολογία (και την Ιστοριογραφία): Ορισμένες Γνωστικές και Μεθοδολογικές Προεκτάσεις», *Μνήμων*, τεύχ. 19 (1997), σ. 201 - 210.

Πολιτιστικός Σύλλογος «Πρέβεζα», *Οδοιπορικό στην παλιά Πρέβεζα*, Λεύκωμα, Πρέβεζα 2002.

Πούχγερ Βάλτερ, «Δρώμενα του εορτολογίου στο θεσσαλικό χώρο», *Θεσσαλικά Χρονικά* 13 (1980), σ. 207 - 243.

-----, «Το λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα», *Αρχαιολογία*, τεύχ. 12 (Αύγουστος 1984), σ. 53 – 56.

-----, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989.

-----, «Θεωρητικές διαστάσεις στην ερμηνεία της έννοιας του δρωμένου και του λαϊκού θεάτρου» στον τόμο, *Λαϊκά δρώμενα. Παλιές και σύγχρονες εκφράσεις. Πρακτικά Α' Συνεδρίου (Κομοτηνή 25 - 27 Νοεμβρίου 1994)*. Υπουργείο Πολιτισμού – Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σ. 17 - 21.

-----, *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες - Μέθοδοι - Θεματικές*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009.

-----, «Σάτιρα και 'πορνογραφία' στο αποκριάτικο τραγούδι», στο βιβλίο του *Μελέτες για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013.

Ράπτης Δημήτρης, «Τα τοπικά αρχεία ως πηγή του τοπικού πολιτισμού. Η περίπτωση της Πρέβεζας», *Πρέβεζα Β: Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας* (16 - 20 Σεπτεμβρίου 2009), τόμος 2, επιστ. επιμ.: Μ. Βρέλλη – Ζάχου και Χρήστος Σταυράκος, Πρέβεζα 2010, σ. 459 - 468.

-----, «Η γυναίκα ως βασικό πρόσωπο στα ευετηρικά και λατρευτικά δρώμενα της παραδοσιακής ζωής», *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου* με το θέμα «*Γυναίκα και Παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, την παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*» (Καρδίτσα 3 - 5 Οκτωβρίου 2008), Καρδίτσα 2010, σ. 201-215.

Σαββίδης Α., «Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα βραχεία Χρονικά», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου* με το θέμα «*Η ιστορία της Πρέβεζας*» (Πρέβεζα, 22 - 24 Σεπτεμβρίου 1989), επιστ. επιμ.: Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, Πρέβεζα 1993, σ. 28 - 29.

Σαλαμάγκας Δ., «Το γιαννιώτικο στιχοπλάκι κι οι παράγοντές του», *Ηπειρωτική Εστία*, 6 (1957), σ. 339.

Σαρρή Ελισάβετ Π., «Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας», *Πρεβεζιάνικα Χρονικά*, περίοδος Β', τεύχ. 45 - 46 (2009), σ. 251 - 252.

Σέργης Μανόλης Γ., *Εφημερίδες και Λαογραφία. Η ταυτότητα μιας ναζιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της ιστορίας και της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού*, Αθήνα 2000.

-----, *Διαβατήριες τελετουργίες στον Μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19ου αιώνα – 1922): Γέννηση – Γάμος - Θάνατος*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.

-----, «Η εφημερίδα 'Αγών Πρεβέζης'. Μέσον έκφρασης του 'συγκρουσιακού κύκλου' των δεκαετιών 1950 και 1960 στην Πρέβεζα και την Ήπειρο, και άλλα στοιχεία της ταυτότητάς της», στο συλλογικό τόμο *Πρέβεζα Β, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας* (16 - 20 Σεπτεμβρίου 2009), επιστ. επιμ. Μ. Βρέλλη-Ζάχου και Χρήστος Σταυράκος, Πρέβεζα, 2010, σ. 531 - 556.

-----, «Εποχικά δρώμενα και χρόνος: Δωδεκάμερο, Ρογκατσάρια, αποκριάτικα, ισημερίες», στο συλλογικό τόμο *Ελληνική λαϊκή παράδοση, από το παρελθόν στο μέλλον*, επιστ. επιμ.: Ευάγγελος Αυδίκος, εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2014, σ. 207 – 220.

Σεφέρης Γ., *Τρία κρυφά ποιήματα*, στη συλλογή «Θερινό Ηλιοστάσι», ΙΓ, Ίκαρος 1972.

Σιμόπουλος Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Β', 1700 - 1800, Αθήνα 1975.

Τσακηρίδη –Θεοφανίδη Ο., «Η μέθοδος αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων ως βασικό στοιχείο άσκησης πολιτισμικής πολιτικής: Προτάσεις για την αξιοποίηση των λαϊκών δρωμένων από το Δήμο Κομοτηνής», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις. Πρακτικά Α' Συνεδρίου* (Κομοτηνή, 25 - 27 Νοεμβρίου 1994), Αθήνα 1996, σ. 181 - 195.

Τρωάνος Σ. Ν., «Κυνήγι της τύχης και μασκαράτες στον κόσμο του Βυζαντίου», *Λαογραφία*, 41 (2007 - 2009), σ. 420 - 431.

Φουρικής Π., «Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν. Νικόπολης - Πρέβεζα. Β' Πρέβεζα», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4 (1929), σ. 263 - 294.

Ψαρράς Σεραφεΐμ Αθ., *Η Αποκριά στο Σοχό: Δομή –λειτουργία –μετασχηματισμοί*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Κεντρική Βιβλιοθήκη Παν/μίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2013.

(β) Ξένη

Allard G.- Leffort P., *Η μάσκα*, μετάφραση Χρ. Ζήση, χ.χ.

Buttita Ignazio, «Carnevali di Sicilia fra tradizione e innovazione», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου*, με το θέμα «Il carnevale e il mediterraneo. Tradizioni, riti e maschere nel mezzogiorno d' Italia», επιμ.: Pietro Sisto και Piero Totaro, Bari 2010, σ. 206 – 248.

Bauman Richard, «Performance», στο συλλογικό έργο *A companion to Folklore*, επιμ: R.F. Bendix και Calit Hasan-Rokem, εκδ. Oxford Blackwell Publishing, 2012, σ. 94 - 118.

Castle Terry, «Eros and Liberty in the English Masquerade, 1710-90», *Eighteenth - Century Studies*, 17:2 (Χειμώνας 1983 - 1984), σ. 156 - 176.

-----, «The culture of travesty: Sexuality and masquerade in eighteenth-century England», στον τόμο *Sexual Underworlds of the Enlightenment*, επιμ. : G.S.Rousseau και Roy Porter και Chaper Hill, Univ. of North Carolina Press 1988, σ. 150 - 180.

Devlin Y. J. Kimberly, «Pretending in Penelope: Masquerade, Mimicry and Molly Bloom», *A Forum on Fiction*, 25, τεύχ. 1 (Φθινόπωρο 1991), σ. 71 - 89.

Durkheim Emile, *Les formes elementaires de la vie religieuse*, Paris 1925.

- Hammond G. L.**, *Ήπειρος. Η γεωγραφία, τ' αρχαία ερείπια, η ιστορία και η τοπογραφία της Ηπείρου και των παρακειμένων χωρών*, τόμ. Α', Αθήναι 1971.
- Hobsbawn Eric**, «Επινοώντας Παραδόσεις», στο συλλογικό έργο *Η επινόηση της παράδοσης*, επιμ.: Eric Hobsbawn και Terence Ranger, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004.
- Eliade Mircea**, *Traite d' Histoire des Religions*, Paris 1975, εκδ. Payot.
- Freud S**, *Malaise dans la civilization*, Paris 1934.
- Gennep Arnold van** , *The Rites of Passage*, Λονδίνο 1960.
- Gross David**, *Τα ερείπια του παρελθόντος, Παράδοση και κριτική της νεωτερικότητας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003.
- Ladurie Emmanuel Le Roy**, *Le Carnaval de Romans, De la Chandeleur au Mercredi des cendres, 1579 - 1580*, εκδ. Gallimard, Paris 1979.
- Leach Ed.**, «Two essays concerning the symbolic representation of time», *Rethinking Anthropology*, London (1961), σ. 124 -136.
- National Museum of Ethnography**, *Traditional Bulgarian Costumes and Folk Arts*, Sofia 1994.
- Nilsson M.**, *Ελληνική λαϊκή θρησκεία*, Αθήνα 1979.
- Riviere Joan**, «Womanliness as Masquerade», στο συλλογικό έργο *Formation of Fantasy*, London 1986, σ. 35 - 44.
- Schechner Richard**, *Performance Theory*, New York – London 1994.
- Silverman K. Eric**, «Anthropology and Circumcision», *Annual Review of Anthropology*, 33 (2004), σ. 426.
- Turner Victor**, *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*, εκδ. Cornel University Press, Ithaca, N. York: 1967.
- , *The Ritual Process, Structure and Anti-Structure*, εκδ. Pelican Books, London 1974.
- , *Dramas, Fields and Metaphors, Symbolic Action in Human Society*, εκδ. Cornel University Press, Ithaca 1974.

2. Αρχειακό υλικό (Τοπικός Τύπος, Λ.Α.Π.Ι)

(α) Εφημερίδες

ΑΔΕΣΜΕΥΤΟΣ

- φ. 134, 23-3-2011

ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- φ. 285, 21/22-2-2004
- φ. 1509, 28-2-2009

ΑΓΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

- φ. 2, 21-5-1955
- φ. 4, 7-3-1955
- φ. 54, 10-3-1956
- φ. 56, 12-3-1956
- φ. 57, 10-3-1957
- φ. 212, 14-2-1959
- φ. 300, 14-2-1961
- φ. 301, 22-2-1961
- φ. 348, 20-2-1962
- φ. 380, 24-2-1963

ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- φ. 967, 28/2-1/3-1998
- φ. 2200, 8-9-3-2003
- φ. 2427, 19-2-2004
- φ. 2426, 18-2-2004
- φ. 2682, 5-3-2005
- φ. 3408, 8/9-3-2008

ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ

- φ. 300, 14-2-1961
- φ. 151, 20-2-1961
- φ. 202, 21-2-1962
- φ. 460, 1-3-1965

ΝΙΚΟΠΟΛΗ

- φ. 91, 11/12-3-2000
- φ. 330, 24/25-2-2001

ΠΡΕΒΕΖΑ

- φ. 115, 15-2-1980
- φ. 110, 8-2-1980

- φ. 1209, 20/21-2-1999
- φ. 1468, 2-3-2000
- φ. 1469, 11/12-3-2000
- φ. 1704, 24/25-2-2001
- φ. 1960, 13-3-2002
- φ. 1963, 16/17-3-2002
- φ. 2427, 19-2-2004
- φ. 2916 25/26-2-2006
- φ. 2913, 22-2-2006
- φ. 3154, 17/18-2-2007

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΝΕΑ

- φ. 45, 25-2-1977

ΤΟΜΗ ΣΤΗΝ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ

- φ. 303, 16-3-2008
- φ. 304, 13-3-2008
- φ. 652, 5-2-2018

ΤΟΠΙΚΗ ΦΩΝΗ

- φ. 5710, 8-3-1995
- φ. 5949, 29-2-1996
- φ. 6424, 5-3-1998
- φ. 6920, 11/12-3-2000
- φ. 7641, 4-3-2003
- φ. 7880, 29-2-2004.
- φ. 8139, 12/13-3-2005
- φ. 8376, 8-3-2006
- φ. 8607, 17/18-2-2007
- φ. 9086, 25-2-2009
- φ. (λείπει ο αρ.) 27-1-2011
- φ. 10.254, 26-2-2014

Και επίσης:

- **Βαρβούνης Μ. Γ.**, «Τελετουργίες και δρώμενα στη θρακική Αποκριά», στο *Βιβλιοθήκη 645: Διον. Μουσμύτης (επιμ.), Από την Αποκριά στην Καθαρά Δευτέρα – Ελευθεροτυπία 10688* (5 Μαρτίου 2011), σ. 12-13.
- **Παναγοπούλου Μ.**, «Πες μου τι ντύνεσαι τις Απόκριες, να σου πω ποιος είσαι», εφημ. *Τα Νέα*, ένθετο περιοδικό: *Ταχυδρόμος*, (4 Μαρτίου 2011).
- **Παντελή Φεβρωνία**, «Γυναικεία υπόθεση», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 9389 (1-2 Μαρτίου 2014), σ. 43.
- **Σερεμετάκη Ν.**, «Καρναβαλιού μετάλλαξη», εφημ. *Τα Νέα*, ένθετο: «Πρόσωπα-21ος αιώνας», (17 Φεβρουαρίου 2001).

(β) Λαογραφικό Αρχείο Παν/μίου Ιωαννίνων (Λ.Α.Π.Ι.).

- **Βλαχοπούλου Καλλιόπη**, «Το καρναβάλι του Σοχού», *Λ.Α.Π.Ι., Συλλογή Φοιτητών*, 1966 - 1967.
- **Παπακωνσταντίνου Κωνσταντίνα**, «Λαογραφική συλλογή από την Πρέβεζα», *Λ.Α.Π.Ι., Συλλογή Φοιτητών*, Σειρά Τρίτη, 1966 – 1967, τόμ. Β' (Λ – Π), σ. 469 – 472 (όπου και έθιμα Αποκριάς).
- **Σπυράκου Δ.**, «Αποκριάτικα έθιμα της Πρέβεζας», *Λ.Α.Π.Ι., Συλλογή Φοιτητών*, 1965 - 1966.

3. Προφορικός Λόγος.

Κατάλογος Πληροφορητών/τριών

- **Γιαννακός Κωνσταντίνος** (γεν. 1985), μουσικός
- **Γιώτη Έφη** (γεν. 1952), εκπαιδευτικός
- **Δαλαμάγκα Λαμπρινή**, εκπαιδευτικός
- **Δημητρίου Βάλια** (γεν. 1981), φιλόλογος
- **Δημητρίου Τάσος** (γεν. 1945), συνταξιούχος εκπαιδευτικός
- **Ζανδραβέλλη Βαρβάρα** (γεν.1964), εκπαιδευτικός
- **Καζούκα Ζωή** (γεν. 2006), μαθήτρια
- **Κοντονάσιου Ευγενία** (γεν. 1952), καθηγήτρια γερμανικής γλώσσας
- **Κόρρου Αναστασία** (γεν. 1958), συνταξιούχος εκπαιδευτικός - διακοσμήτρια
- **Κουρεμένου Όλγα** (γεν. 1966), καθηγήτρια μουσικής
- **Κοψάρη Δήμητρα** (γεν. 1965), προϊσταμένη Τμήματος Πολιτισμού και Αθλητισμού Δήμου Πρέβεζας.
- **Σαρρή Ελπίδα** (γεν. 1995), πολιτικός μηχανικός
- **Σαρρή Έφη** (γεν. 1985), αρχιτέκτονας
- **Σοφοπούλου Βούλα** (γεν. 1974), ιστορικός
- **Σταμουλάκης Στράτος**, (γεν. 1920), εφοριακός.
- **Τσάκαλου Σοφία** (γεν. 1975), δημόσιος υπάλληλος
- **Τσία Παρασκευή** (γεν. 1967), εκπαιδευτικός

4. Ιστότοποι

- Αυδίκος Ευάγγελος Γρ., «Μεταμπίηση και Απόκριες - Ένας ανάποδος κόσμος», ARTAPRESS (www. Artapress.gr), τεύχ. 59 (3.3.2011).
- [www. Preveza.gr](http://www.Preveza.gr)
- [http://www.2001. gr\images\Moda.pdf](http://www.2001.gr/images/Moda.pdf) (8-2-2018).
- [el. ozonweb. com](http://el.ozonweb.com).
- Καρναβάλι Γυναικών Πρέβεζας / Public group /Fb.

5. Φωτογραφικό υλικό

Εικ. 1
Ευτυχία Τσατέρη, Ευγενία Νίκα, Αυρηλία Ντάβαρη, Θάλεια Γουρζή
(Δεκαετία του '60)

Εικ. 2
«Χανούμισσες» και «Άραβες»
(Δεκαετία του '60)

Εικ. 3 και Εικ. 4
Οι γυναίκες διασκεδάζουν σε νυχτερινό κέντρο της εποχής
(Δεκαετία του '60)

Εικ. 5
Τέλη δεκαετίας του '60

Εικ. 6
Η Ευγενία Κοντονάσιου ντυμένη «γιατρός»
(1970)

Εικ. 7
Ο «γάμος» της Ευγενίας Νίκα (γαμπρός) και του Τάσου Γιαμά (νύφη)
(1965)

Εικ. 8
Δεκαετία του '70

Εικ. 9 α και β
Το ράψιμο των αυτοσχέδιων στολών
(Δεκαετία του '80)

Ετκ. 10

Етк. 11

Εικ. 12 και Εικ. 13
Τέλη δεκαετίας 1970

Етк. 14

Етк. 15

Етк. 16

Етк. 17

Εικ. 18
«Βεντάλιες»
(1994)

α

Εκ. 19 α, β, γ, δ
«Μαθήτριες»
(1998)

β

γ

δ

Εικ. 20

Εικ. 21

Εικ. 22

Εικ. 23
«Συντριβάνια»
(1994)

Εικ. 24
Η Ευανθία Νάνου σε κοπή πίτας του γυναικείου Καρναβαλιού

Εικ. 25 και 26
«Σεντόνια-Χοντρές» (1996)

Εικ. 27
«Ευρώ» (1999)

Εικ. 28
«Τα Κοκκόρια»
(2000)

Εικ. 29
«Τραπεζία»
(2000)

Εικ. 30
«Φοίβος» και «Αθηνά»
2003

Εικ. 31

Εικ. 32 και Εικ. 33

Εικ. 34
Φούσκες (2004)

Εικ. 35
Οι γυναίκες ντυμένες «Απάχηδες»
(2016)

Εικ. 36 και Εικ. 37
«Γαμπροί – τσολιάδες» και «Σύμφωνο συμβίωσης»
(2016)

21

Εικ. 38
«Νύφες»

Εικ. 39

Εικ. 40
Τμήματα από αποκριάτικες στολές